

Kristittyjä kalmistoissa?

**Esineettömät hautaukset Ala-Satakunnan ja Varsinais-Suomen
ruumiskalmistoissa rautakauden ja keskiajan taitteessa**

Helsingin yliopisto
Humanistinen tiedekunta
Filosofian, historian, kulttuurin ja
taiteiden tutkimuksen laitos

Pro gradu -tutkielma
Arkeologia
15.4.2014
Anna-Maria Salonen

Kiitokset

Haluan kiittää ohjaajaani Georg Haggrénia monivuotisesta tuesta ja ohjauksesta tutkielman kirjoituksen aikana. Lisäksi haluan kiittää Kari Uotilaa ja Muuritutkimus Ky:ta kaikesta saamastani aineistosta ja avusta karttojen kanssa. Erityiskiitos kuuluu myös Gradusparrausryhmälle tekstieni lukemisesta ja kommentoinneista sekä erinomaisesta vertaistuesta, apunne oli korvaamatonta.

Sisällys

1. Johdanto.....	5
1.1 Tutkimuskysymykset	6
1.2 Aineisto ja aiheen rajausta	7
2. Uskon vaihtuminen ja sen merkit haudoissa.....	9
2.1 Ideologia ja mentaliteetti.....	9
2.2 Synkretismi vs. akkulturaatio.....	10
2.3 Kultin jatkuvuus.....	12
2.4 Symbolit ja niiden käyttö	13
2.5 Rituaalit.....	15
3. Suomen kristillistyminen ja sen merkit haudoissa	17
3.1 Suomen kristillistyminen	17
3.1.1 Historialliset lähteet	17
3.1.2 Arkeologinen materiaali.....	21
3.1.3 Kielitieteelliset teorialat	24
3.1.4 Ruotsin ja Viron kristillistyminen.....	25
3.1.5 Pakanoista kristityiksi	27
3.2 Kristillisen haudan määrittely.....	28
3.2.1 Polttohaudoista ruumiskalmistoihin.....	30
3.2.2 Hautausten suunta	30
3.2.3 Löytöjen väheneminen	31
3.2.4 Hautojen ja haudausmaiden siunaaminen.....	32
4. Aineisto.....	33
4.1 Euran Luistari.....	33
4.1.1 Kalmistoalue	34
4.1.2 Hautaryhmät ja niiden sijoittuminen kalmistossa	35
4.1.3 Hautojen muoto ja koko.....	38
4.1.4 Hautausuunnat	40
4.1.5 Kivirakenteet.....	41
4.1.6 Puurakenteet.....	42
4.1.7 Ajoitukset.....	43
4.2 Kuusi länsisuomalaisista kalmistoa	44
4.2.1 Ulvilan Liikistö	45
4.2.2 Kaarinan (nyk. Turku) Kirkkomäki	48

4.2.3 Liedon Ristinpelto	49
4.2.4 Halikon Rikalanmäki	51
4.2.5 Halikon Kirkkomäki	52
4.2.6 Köyliön Vanhakartano, kalmisto C.....	53
5. Aineiston yhdistäminen ja käsittely.....	54
5.1 Kalmistojen koko	54
5.2 Hautaussuunnat	55
5.3 Hautojen koko	57
5.4 Hautojen rakenteet	58
5.5 Kalmistojen rajaaminen	62
5.6 Esineistö	63
5.7 Kristillinen vai pakanallinen?	66
5.8 Samaan aikaan muualla Eurassa	68
5.9 Yhtenäinen hautauskulttuuri	73
6. Lopuksi.....	74
Lähdeluettelo	78

1. Johdanto

Suomessa tapahtui runsaasti muutoksia rautakauden ja keskiajan taitteessa. Muutoksia tapahtui niin maallisessa vallankäytössä, maanviljelyssä, asutuksessa kuin uskonelämässäänkin. Nämä ilmiöt on usein liitetty Ruotsin valtakunnan syntyyn ja laajenemiseen Suomen alueelle. (Nissinaho 2002:89.)

Tässä työssä tulen pohtimaan, miten kristillistymisprosessi näkyy rautakauden ja keskiajan taitteen ruumiskalmistoissa. Rautakauden ja keskiajan taitteen arkeologisessa aineistossa korostuu kalmistojen materiaali. Tämä johtuu tutkimustilanteesta, sillä rautakauden lopun kalmistoja on tutkittu huomattavasti enemmän kuin esimerkiksi samanaikaista asutusta ja maanviljelyä.

Suomalainen hautatutkimus on perinteisesti keskittynyt esinetutkimukseen ja hautoja on pidetty eräänlaisena ”esinesäiliönä” (*gravegood container*). Vasta viime vuosina on alettu tutkia mm. hautauskäytäntöjä, hautarituaaleja ja hautaukseen liittyvää ideologiaa. (Wessman 2010:40.) Tämä on myös tämän tutkimuksen tavoitteena. En tule tämän työn puitteissa keskittymään hautaesineistöön enempää kuin se on välttämätöntä. Sen sijaan tulen keskittymään hautarakenteisiin ja hautausten keskinäisiin suhteisiin kalmistossa ja tulkitsemaan sen kautta hautaustapojen taustalla olevia syitä.

Tämän työn pääpaino on esineettömissä hautauksissa. Esineettömät hautaukset on hautaryhmä, jota on tutkittu todella vähän. Tämä johtuu hautatutkimuksen perinteisestä painottuneisuudesta esinetutkimukseen, joten esineettömät haudat eivät ole kiinnostaneet tutkijoita. Tästä johtuen ei löydöttömiä tummia läikkiä aina edes osata kaivauksilla tulkita hautauksiksi. Esineettömät ruumishaudat ovat muinaisjäännoksinä haasteellisia, sillä niistä on vain harvoin mitään maanpäällisiä merkkejä ja niitä voi olla vaikea ajoittaa ilman luonnontieteellisiä menetelmiä. Lisäksi mikäli hautauksessa ei ole säilynyt luuaineistoa eikä siinä ole havaittavissa minkäänlaisia rakenteita (kuten esim. arkkua tai kiveystä), voi hautakuopan tunnistaminen hautaukseksi olla vaikeaa. Hauta saattaa jopa jäädä kokonaan huomaamatta varsinkin tilanteissa, joissa hauta osuu kaivausalueelle vain osittain. Onkin tärkeää herättää keskustelua tämän

muinaisjäännöstyypin ympärille, jotta ne osattaisiin tulevaisuudessa paremmin tunnistaa ja huomioida kaivauksilla.

1.1 Tutkimuskysymykset

Tämän työn tutkimuskysymykset ovat

1. Miten kalmiston kristillisuus määritellään?
2. Miten kalmiston kristillisyyttä voidaan tutkia?
3. Mistä esineettömät haudat kertovat ja miten niitä tulisi tulkita?
4. Voidaanko Euran Luistarin esineettömiä hautoja pitää kristillisinä?
5. Miten Luistarin esineettömät hautaukset vertautuvat muihin, samanaikaisiin ja samaan kulttuuripiiriin kuuluviin ruumiskalmistoihin?

Kaksi ensimmäistä tutkimuskysymystä toimivat taustana koko työlle. Rautakauden lopulta alkaen on nähtävissä muutos hautaustavoissa, josta jo polttohautauksesta luopuminen ja ruumishautaukseen siirtyminen kertoo. Samaan aikaan sekä läntinen (katolinen) että itäinen (ortodoksinen) kirkko tavoittelivat asemaa Suomen alueella, joten on tärkeää määritellä, mitkä ovat sellaisia piirteitä hautaamisessa, jotka liittyvät vanhaan esikristilliseen uskontoon ja mitkä kristinuskoon. Näitä teemoja tulen käsittelemään syvällisemmin kappaleessa 2 ja 3.

Kolmannen tutkimuskysymyksen kohdalla pohdin esineettömien hautausten erilaisia tulkintamahdollisuuksia. Hauta-antien väheneminen on perinteisesti tulkittu merkiksi kristinuskon vähittäisestä omaksumisesta ja täysin esineettömät haudat olisivat tulkittavissa täysin kristillisiksi hautauksiksi. Kristinuskon ei kuitenkaan ole ainoa mahdollinen selitys hautojen esineettömyydelle.

Euran Luistari toimii tämän työn tapaustutkimuksena ja tästä syystä tarkastelen Luistarin esineettömiä hautauksia tarkemmin. Esineettömät haudat muodostavat 70 % Luistarin kalmistoaineistosta ja edustavat sen myöhäisintä käyttövaihetta. Silti niitä on tutkittu todella vähän. Kysymyksen nro 4 tavoitteena on löytää piirteitä, joiden avulla Luistarin myöhäisimpiä käyttövaiheita voisi tulkita. Tässä tulen hyödyntämään kysymysten 1–3 antamia vastauksia.

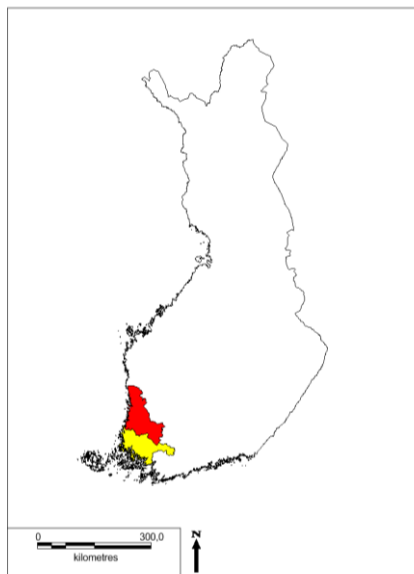
Viidennen kysymyksen avulla pyrin laajentamaan näkökantaa Luistarin ulkopuolelle. Varsinais-Suomen ja Satakunnan ruumiskalmistot muodostavat viikinki- ja

ristiretkiäjä muusta Suomesta poikkeavan hauta-aineiston, jota on syytä tarkastella kokonaisuutena. Aivan kaikkia kalmistoja en voinut sisällyttää tämän työn aineistoon, sillä aineisto olisi näin paisunut liian laajaksi. Siksi päädyin valitsemaan kalmistoista muutamia edustavia esimerkkejä. Vertailuaineistoa käsittelen luvuissa 4 ja 5.

1.2 Aineisto ja aiheen raja

Tutkimusalueeksi olen valinnut Ala-Satakunnan ja Varsinais-Suomen, sillä näiltä alueilta tunnetaan varhaisimmat rautakautiset ruumiskalmistot Suomessa (kts. mm. Wessman 2010:33). Alueen hyvä tutkimustilanne mahdollistaa riittävän laajan materiaalin.

Ylä-Satakunnan olen rajannut pois aineistosta, koska rautakauden lopulla ja keskiajan alussa on Varsinais-Suomen vaikutus nimenomaan Ala-Satakunnan alueella ollut merkittävä. Seppo Suvannon mukaan varsinaista kulttuurirajaa ei voida vetää Satakunnan ja Varsinais-Suomen välille eikä eri Satakunnan kihlakuntien välille, vaan koko Ylä-Satakunta ja Kokemäenjokilaakso ovat olleet alun perin yhtä. Kuitenkin jo varhaiskeskiajalla on Satakunnan alue joutunut Varsinais-Suomesta tulevan kulttuuri-vaikutuksen alaiseksi. Tämä vaikutus on ollut voimakkaampi Ala- kuin Ylä-Satakunnassa. (Suvanto 1973: 70–73.) Näin Ala-Satakunta muodostaa Varsinais-Suomen kanssa järkevän ja vertailtavissa olevan kokonaisuuden.

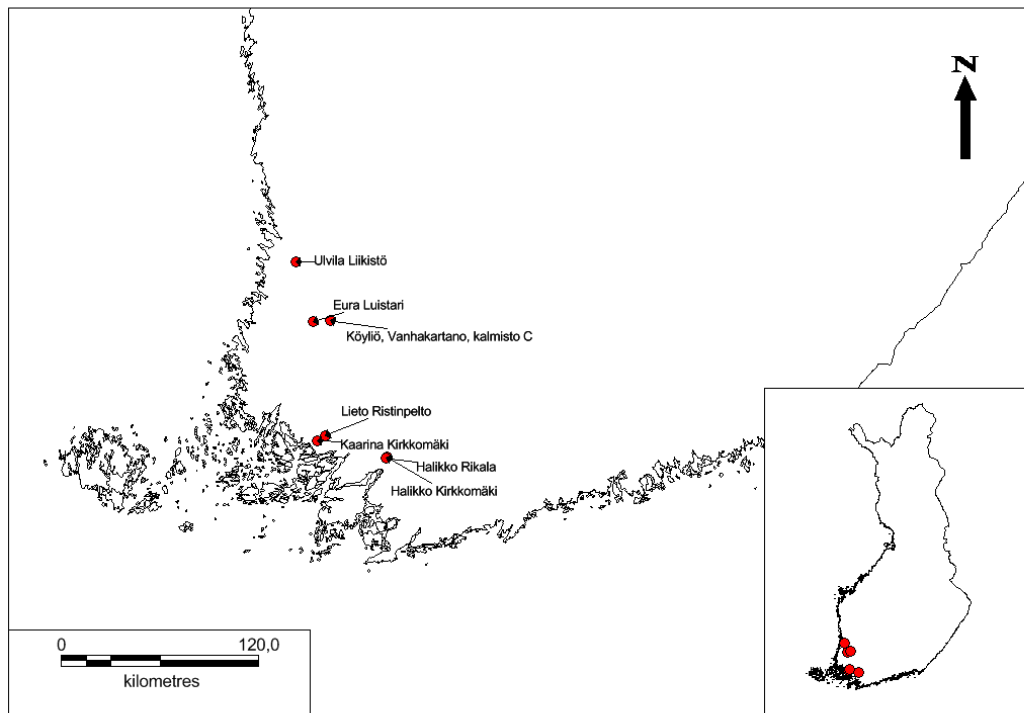

Kuva 1. Tutkimusalue. Kuvassa Varsinais-Suomi on merkitty keltaisella ja Ala-Satakunta punaisella.

Aineiston valinnassa käytin kriteereinä sitä, että kalmisto on tutkittu arkeologisin kaivauksin ja että aineisto on julkaistu. Poikkeuksena tästä on Halikon Kirkkomäen kalmisto, jota ei ole vielä julkaistu. Kirkkomäki muodostaa kuitenkin Halikon Rikalanmäen kanssa kokonaisuuden, jonka rikkominen ei mielestäni ole perusteltua.

Ala-Satakunnan alueelta mukana ovat Euran Luistari, Köyliön Vanhakartanon kalmisto C sekä Ulvilan Liikistö. Varsinais-Suomen

alueelta aineistoon ovat valikoituneet Halikon Rikalanmäki ja Kirkkomäki, Liedon Ristinpelto sekä Kaarinan Kirkkomäki. Alueelta tunnetaan myös muita merkittäviä, arkeologisesti tutkittuja kalmistoja, kuten esimerkiksi Nousiaisten Moisio Myllymäen kalmisto ja Yläneen Anivehmaanmäki. Nämä kalmistot rajasin pois käyttämästäni aineistosta, sillä niitä ei ole julkaistu kokonaisina aineistoina.

Kuva 2. Tutkimuksessa mukana olevien kalmistojen sijainti.

Työssä käsiteltävä ajanjakso ulottuu viikinkiajan alusta keskiajan alkupuolelle eli noin vuosille 800–1300 jKr. Ajanjakso edustaa rautakauden ja keskiajan taitetta, jolloin tutkimukseni kannalta merkittävät muutokset hautauskulttuurissa tapahtuvat. Hautojen kristillistymisestä on nähtävissä merkkejä jo viikinkiajan lopulla, joten olen sisällyttänyt aineistoon myös kalmistoja viikinkiajan lopulta. Tämä mahdollistaa hautaustavan muutoksen kokonaisvaltaisen tarkastelun aivan alkuvaiheista varsinaiseen alueen kristillistymiseen asti. Ajanjakson tarkemmat alku- ja loppupisteet ovat määräytyneet aineistona käytettyjen kalmistojen käyttöiän mukaan. Työn pääpaino on noin 1000–1100 -luvuilla.

2. Uskon vaihtuminen ja sen merkit hautauksissa

Suomen asteittainen kristillistyminen myöhäisrautakauden ja keskiajan taitteessa aiheutti merkittäviä muutoksia niin yhteiskunnallisella kuin yksilötasollakin. Tässä luvussa käsittelen sitä, mitä uskonnonvaihdos (*religionsskiftet*) tarkoittaa, miten se tulisi määritellä ja miten määritelmää voidaan hyödyntää arkeologisessa tutkimuksessa.

Eri tieteenalat ovat käsitelleet uskonnonvaihdosta eri tavoin: historioitsijat tutkivat sitä usein suurten poliittisten prosessien kautta, antropologit näkevät uskonnonvaihdoksen yhteiskunnan ideologian ja sosiaalisen järjestelmän muuttumisena kun taas uskontotieteilijät analysoivat uskonnonharjoittamisessa tapahtuvia muutoksia. Vanhemmassa arkeologisessa tutkimuksessa näkyy historian­tutkijoiden kaltainen lähestymistapa kristillistymisprosessiin, jossa on siis painotettu poliittisia prosesseja. (Artelius 2010:28) Tutkimus keskittyi selvittämään, minkälaiset ulkopuoliset tekijät ohjasivat yhteisön uskonnonvaihdosta. Tarkastelun kohteena olivat muutokset keskeisissä käytännöissä ja mitkä tekijät ovat aiheuttaneet muutoksia.

Kuitenkin jo 1980-luvulta lähtien on uudemmassa tutkimuksessa näkyvissä myös toisenlaiset näkökulmat ja tutkimuskysymykset. Kognitiivisen arkeologian kehityksen myötä tutkimuksessa on yhä enemmän pyritty tulkitsemaan muinaisten ihmisten mentaliteettia ja ideologiaa, jotka kuitenkin liittyvät laajempiin yhteiskunnallisiin muutoskehityksiin. (esim. Artelius 2010, Gräslund 2001.)

2.1 Ideologia ja mentaliteetti

Uskonnonvaihdosta, tässä tutkimuksessa kristillistymistä, tutkittaessa tulee määritellä, milloin voidaan katsoa, että uusi uskonto on omaksuttu. Esimerkiksi Anne-Sofie Gräslund käyttää tässä apuna ideologian ja mentaliteetin käsitteitä.

Yksinkertainen määritelmä ideologialle on, että se on aatteiden, uskomusten ja arvostusten arvomaailma. Kyseessä on maailmankatsomus, joka on jonkin aatteen mukainen. (Rantala & Turtia 1988:318.) Ideologia on usein myös selkeästi määritelty ja normatiivinen. Se on yhteiskunnan sisällä tiedostettu ajattelumalli, mutta ei välttämättä kovin yhtenäinen. (Gräslund 2001:11–12).

Mentaliteettien voidaan yksinkertaistettuna sanoa olevan yhteiskunnan tai yhteiskuntaryhmien tiedostamattomia yhteisiä arvoja (Gräslund 2001:12). Tutkittaessa

muinaisen yhteiskunnan mentaliteettia, tutkitaan käyttäytymisen arkipäiväisiä ja tiedostamattomia muotoja (Peltonen 1992:16).

Toisin kuin ideologia, mentaliteetti on usein riippumaton yhteiskuntaluokasta ja käsittää näin suurempia ihmisryhmiä (Gräslund 2001: 11). Jacques Le Goffin mukaan ei kuitenkaan voida unohtaa yhteiskunnan sosiaalisia rakenteita ja sosiaalidynamiikkaa (Le Goff 1974).

Tässä tutkimuksessa ideologialla tarkoitetaan läntisen kirkon kristillistä ideologiaa, mentaliteetilla pyritään kuvaamaan sitä vaihetta, missä voidaan katsoa, että läntisen kirkon kristillinen ideologia on omaksuttu yhteisön mentaliteetiksi. Mielenkiintoista on pohtia ideologian ja mentaliteetin ajallista suhdetta: täytyykö ideologisten muutosten tapahtua ennen mentaalisia muutoksia, vai voivatko mentaaliset muutokset valmistaa tietä ideologisille muutoksille (Gräslund 2001:12)? Arkeologinen aineisto antaa tämän tarkasteluun mahdollisuuden. Esimerkiksi vertaamalla kaupunkien ja maaseudun kalmistoaineistoa on mahdollista seurata uusien, kirkon määrittelemien hautaustapojen leviämistä ja yleistymistä. Muutokset vainajan käsittelyssä, kuten siirtyminen polttohautauksesta ruumishautaukseen, hautaesineistön muuttuminen ja asteittainen väheneminen, hautapaikkojen sijainnin muutokset jne. ovat kaikki merkkejä ideologian ja lopulta myös mentaliteetin muutoksissa. Antropologi, sosiologi Robert Redfieldin tutkimusten mukaan uudet traditiot omaksutaan tarkimmin ja nopeimmin suurissa ja tiiviisti asutetuissa asutusyksiköissä. Harvaan asutuilla seuduilla muodostuu usein paikallisia ideologioita ja traditioiden variaatioita, joiden muutos on usein hitaampaa. (Redfield 1956). Historiallisen lähdeaineiston puuttuessa on arkeologinen hauta-aineisto usein ainoa keino tarkastella kristinuskon leviämistä maaseudulle.

2.2 Synkretismi vs. akkulturaatio

Uskonnonvaihdosta tutkittaessa tulee pohtia myös sitä, johtuvatko arkeologisessa aineistossa havaittavat muutokset uskontojen toisiinsa sekoittumisesta ja osittaisesta yhteensulautumisesta (synkretismi) vai yhteisön sopeutumisesta vieraaseen kulttuuriin (akkulturaatio).

Uskontohistorioitsija Håkan Rydving määrittelee tutkimuksessaan *The end of drum-time. Religious change among the Lule Saami 1670s-1740s* kaksi eri uskonnonmuutoksen tyyppiä: uskonnon muutos ja uskonnon vaihdos. Uskonnon muutos

on uskonnon itsensä aiheuttama muutos ja tapahtuu uskonnon sisällä. Muutosten jälkeen uskontoa voidaan edelleen pitää samana uskontona. Uskonnon vaihdos sen sijaan on prosessi, jossa yksi uskonto vaihdetaan toiseen. (Rydving 1993: 9.) Rydving ei mielellään käytä termiä synkretismi sen negatiivisen latauksen takia. Synkretismin sijaan hän käyttää termiä uskonnollinen akkulturaatio. Sen ohella hän käyttää termejä uskonnollinen dekkulturaatio, jossa kotimainen uskonto heikentyy, sekä uskonnollinen enkulturaatio, jossa vieras uskonto vahvistuu. Nämä kaksi käsitettä ovat erillisiä, mutta molemmat edustavat vastakkaista näkökulmaa uskonnolliseen akkulturaatioon. (Rydving 1993: 10–11.) Hänen tutkimustensa mukaan esimerkiksi Siperian eri alueiden kristillistymisessä oli eroja sen mukaan, kuinka läheisessä kontaktissa kansat olivat uuden uskon edustajien kulttuurin kanssa. Rydving jakoi uskonnon omaksumisen kolmeen asteeseen: sellaiset kansat, joilla ei ollut lainkaan kontakteja venäläiseen väestöön, eivät uutta uskontoakaan omaksuneet. Agraarikulttuurissa eläneet heimot omaksuivat kristinuskon osittain ja täysin venäjän väestöön integroituneet kansat omaksuivat kristinuskonkin kokonaisvaltaisemmin.

Synkretismi ja akkulturaatio ovat teemoja, jotka toistuvat usein puhuttaessa Suomen kristillistymisestä, vaikka asiasta käytetäänkin harvoin kyseisiä termejä. Etenkin vanhassa historian tutkimuksessa on painotettu ruotsalaisten ja läntisen kirkon valloittaja-asemaa ja miekkalähetystä, jolloin kyseessä olisi akkulturaatio. Nykytutkimuksen valossa kristinuskon näyttää levinneen Suomeen rauhallisemmin ja mahdollisesti kaupan tai yksittäisten saarnaajien välityksellä. Jako kristittyihin ja pakanoihin ei etenkin varhaisen kristillisyyden aikana kuvasta todellista tilannetta, sillä uskonnollinen identiteetti ei välttämättä ollut yhtenäinen yhteisöjen sisälläkään (Kurisoo & Jonuks 2013: 86). Etenkin monet arkeologit, kuten esimerkiksi Paula Purhonen, Markus Hiekkanen ja Jussi-Pekka Taavitsainen, ovat käsitelleet rautakauden ja keskiajan taitetta ns. puolipakanallisuuden aikana.

Puolipakanallisuudella viitataan selkeästi lisääntyneisiin merkkeihin kristinuskosta, mutta samaan aikaan samassa kontekstissa on nähtävissä myös selkeästi merkkejä vanhasta pakanallisesta kulttuurista. (kts. esim. Taavitsainen 2000:27.) Tilanne kuvastaa kulttuurisen ideologian vaihtumisvaihetta, jossa uusi ideologia on jo saanut jonkin verran jalansijaa, mutta vanhoista tavoista ja rituaaleista ei ole vielä kokonaan luovuttu. Etenkin hautaustavoissa siirtymävaihe on saattanut olla pitkä, sillä vainajan pääsy

tuonpuoleiseen on ollut tärkeä asia ja sen onnistumisesta on haluttu olla varmoja. Puolipakanallisuus on terminä leimaava, mutta toisaalta se kuvastaa hyvin vaihtumisvaihetta kahden eri uskonnon välillä.

2.3 Kultin jatkuvuus

Niin synkretismi kuin akkulturaatiokin sisältävät käsitteinä ajatuksen jatkuvuudesta. Uskonnonvaihdoksessa ei koskaan tapahdu täydellistä luopumista vanhasta, vaan siihen liittyy aina jonkunlaista jatkuvuutta, joka voi olla vahvuudeltaan ja kestoaltaan vaihtelevaa. (Hultgård 1992: 49, 56.)

Stefan Brink (1992) on määritellyt kultin jatkuvuuden useisiin eri kategorioihin. Hänen mukaan kultin jatkuvuus voi liittyä uskonnolliseen jatkuvuuteen (*religiös kontinuitet*), kultin harjoittamisen jatkuvuuteen (*kulthandlingkontinuitet*), jatkuvuuteen kulttirakennuksilla (*kultbyggnadskontinuitet*), kultin tarkoituksen jatkuvuuteen (*kultfunktionskontinuitet*) jne. Anders Hultgårdin mukaan näin tarkka jaottelu ei ole uskontohistorian kannalta välttämätöntä, mutta termi *kultin jatkuvuus* tulee kuitenkin määritellä tutkimusta tehtäessä (Hultgård 1992: 52). Hänen mukaan jatkuvuutta voidaan tarkastella vain suhteessa muutoksiin ja on tutkijan määriteltävissä, mitkä elementit luetaan kuuluvaksi jatkuvuuden piiriin. Hultgård itse jakaa kultin jatkuvuuden 1) kulttitoimintojen jatkuvuuteen ja 2) toiminnan jatkuvuuteen kulttipaikalla. Kulttitoimintojen jatkuvuuteen sisältyvät rituaalit ja riitit, pyhät esineet, kulttitoimintojen suorittajat (esim. papisto) ja palvojat, kultin toiminnot ja kulttiaika. Kulttipaikan käytön jatkuvuuteen kuuluu topografia, materiaallinen, arkkitehtoninen ja ikonografinen jatkuvuus, pyhät rakennelmat ja kulttitoimintojen suorittajat (esim. papisto yms.).

Arkeologisessa hauta-aineistossa voidaan kultin jatkuvuutta tarkastella niin rautakautisten hautaustapojen kuin rautakautisten hautauspaikkojen käytön jatkamisen kannalta. Toisinaan vanhan rautakautisen kalmiston käyttöä on voitu jatkaa, vaikka hautaustavat ovat saattaneet muuttua polttohautauksesta ruumishautaukseen tai runsaasti varustellusta esineettömään. Toisinaan taas vanhasta kalmistosta on luovuttu ja ryhdytty hautaamaan uuteen, usein kirkon läheisyydessä olevaan kalmistoon. Tämä ei välttämättä kuitenkaan ole tarkoittanut, että vanhat tavat olisi kokonaan unohdettu, vaan hautauksessa on saattanut edelleen olla merkkejä vanhoista, rautakautisista

hautaustavoista. Esimerkiksi Tampereen Vilusenharjun, Ylöjärven Mikkolan, Turun Taskulan ja Ristimäki II:n ja Raisio Mahittulan kalmistoista on löytynyt päällekkäin sijaitsevat polttokenttä- ja ruumiskalmistot. Ilmiö kertoo hautapaikan käytön jatkumisesta tilanteessa, jossa polttohautauksesta siirrytään ruumishautaukseen. (Wessman 2010: 76.) Euran Luistarissa on havaittavissa rautakautisen hautauspaikan käytön jatkuminen, vaikka hautaustavoissa on nähtävissä muutos runsaasti varustelluista haudoista kohti esineetöntä hautaustapaa.

Muutokset hautaustavassa liittyvät todennäköisesti suuriin ideologisiin muutoksiin yhteisössä. Kalmiston käytön jatkuminen tällaisissa tilanteissa kertoo hautapaikan merkityksestä yhteisön jäsenille. Kalmiston jatkamisella on ehkä haluttu myös säilyttää yhteys esi-isiin. (Wessman 2010:76.)

2.4 Symbolit ja niiden käyttö

Symboleita ja niiden merkityksiä on tutkittu niin arkeologiassa kuin antropologiassakin. Arkeologian keskittyessä materiaaliseen kulttuuriin ja esineiden merkityksen tulkintoihin on antropologiassa tutkittu myös rituaalien ja tekojen symbolista arvoa. (kts. esim. Erä-Esko 1965, Purhonen 1998, Turner 1969, Firth 1973.) Molemmilla tieteenaloilla on kuitenkin yhteinen kiinnostus siihen, mitä merkityksiä ihmiset antavat symboleille ja miten he niitä käyttävät. Etenkin uudemmassa arkeologisessa tutkimuksessa on esineitä pyritty tulkitsemaan myös symbolisina objekteina perinteisen käyttöesine-tulkinnan ja ajoitukseen tähtäävän typologisoinnin sijaan (kts. esim. Immonen 2009: 9, Kuusela 2013:164–165).

Antropologi Raymond Firth on määritellyt symbolismin seuraavasti: ”Symbolismi voidaan määritellä tiedostamalla asian edustavan toista asiaa. Näiden kahden asian suhde voi olla konkreettinen tai abstrakti, määritelty tai yleinen. Suhde on sellainen, että symboli itse on kykenevä luomaan ja vastaanottamaan niitä vaikutuksia (effects), jotka normaalisti olisi varattu sen edustamalle asialle.” (Firth 1973:15.) Victor Turner taas on nähnyt symboleille kolme erilaista tulkintamahdollisuutta: 1. Eksegeettinen, joka on rituaaliin osallistujien itsensä määrittelemä 2. Operatiivinen, jossa symbolin merkitys määräytyy kontekstinsa mukaan ja 3. Asemallinen, jossa symbolia verrataan toisiin symboleihin (Firth 1973: 189–190, viittaa Turner, Victor 1967 *The forest of symbols*). Esimerkiksi kristinuskon tyypillinen symboli, risti, ei symboloi ainoastaan kristittyjen yhteisöä – kirkkoa oppeineen ja rituaaleineen, vaan myös itse jumalaa (Firth 1973:404).

Arkeologisessa materiaalissa on erilaisia esineitä ja kuvioita pidetty kristillisyyden symbolina. Tulen käsittelemään kristinuskoon liittyvää hautausten arkeologista materiaalia tarkemmin luvussa 3.1.2. Tässä kappaleessa pyrin kuitenkin tuomaan esille esineiden symbolisen merkityksen eri tulkintamahdollisuuksia. Erityisesti tulen kiinnittämään huomiota kristinuskon symboleihin.

Tutkittaessa kristinuskkoa ja hautauksia, huomio on perinteisesti kiinnittynyt ristiriipuksiin. Ristiriipuksia on perinteisesti pidetty merkinä hautauksen kristillisyydestä (mm. Purhonen 1998:114). Paula Purhonen (1997:381) ja Nils Cleve (1948:75) ovat esittäneet ristiriipusten olevan merkki vainajan primsignaatiosta, eli lupauksesta kääntyä kristinuskoon vaikka häntä ei ole vielä kastettu (Wessmann 2010:80). Toisaalta Markus Hiekkänen on ehdottanut, että ristiriipukset voisivat paremmin symboloida sukulaisuussuhteita kuin kristinuskkoa (Hiekkänen 2003: 496–497, Wessman 2010:80).

Ristikuvioita on löydetty myös ns. pakanallisina pidetyistä esineistä ja ristiriipuksia on löydetty myös polttohaudoista (Wessman 2010:80), jotka eivät muutoin viittaa vainajan kristillisyyteen. Esimerkiksi Västergötlandin Lugnåsin rahkasuolta löydetyssä hopeisessa torinvasara-korussa on toisella puolella ristikuvioita ja toisella puolella vasara-kuvio. Anne-Sofie Gräslund on esittänyt korulle kaksi erilaista tulkintaa. Ensimmäisen tulkinnan mukaan korun kantaja on halunnut varmistaa korun tuoman voiman yhdistämällä samaan koruun sekä uutta että vanhaa uskomusmaailmaa. Toisen tulkinnan mukaan korun kantaja olisi omaksunut kristinuskon, mutta ei olisi kehdannut näyttää sitä julkisesti. Tämän vuoksi kristillinen symboliikka oli piilotettava vanhaa uskomusmaailmaa edustavan korun kääntöpuolelle. (Gräslund 2001:17.) Samankaltainen tulkinta olisi mahdollinen myös Taskulan ruumiskalmistosta löydetuille ristiriipukselle ja torinvasaralle. (Wessman 2010:81, Cleve 1948:75).

Ella Kivikoski suhtautui varauksella ns. kristillisten esineiden perusteella tehtyihin tulkintoihin vainajien kristillisyydestä. Hänen mukaansa oli jopa todennäköistä, että kristinuskon lähetysaikana kasteen saaneet ja ns. pakanat elivät rinnakkain (Kivikoski 1955:27). Etenkin hopeakehyksiset vuorikristallit ja ristiretkiaikaiset, kristillisellä säiläkirjoituksella varustetut miekat Kivikoski luokittelee ennemmin ryöstösaaliiksi

kuin merkiksi kantajansa uskosta (Kivikoski 1955: 27–28, 30). Sen sijaan ristiriipuksin varustetut vainajat hän on luokitellut kristityiksi (Kivikoski 1955: 29–30).

Myös Paula Purhonen on todennut (1998:57), että arkeologisen materiaalin kautta on vaikeaa päästä käsiksi tietoon, onko kristillisiä symboleita kantanut henkilö todella ymmärtänyt kantamiensa esineiden todellisen symboliikan. Purhosen mukaan merkittävämpää kuin itse esineistö, on niiden löytökonteksti. Haudasta löydetty kristillisiksi tulkitut esineet kertovat pidemmälle edenneestä kristinuskon omaksumisesta kuin vaikkapa irtolöydöt (Purhonen 1998:57).

2.5 Rituaalit

Antropologi Roy Rappaport määrittelee rituaalin olevan ”muodollisista teoista ja ilmaisuista muodostuvien, lähes muuttumattomien kohtausten suoritus, jonka sisältö, muoto ja merkitys ei ole täysin suorittajien itsensä määrittelemä.” (Rappaport 1999: 24, suomennos kirjoittajan). Sosiaalianthropologien määritelmien mukaan ovat rituaaliset teot rituaalien suorittajien kannalta jo itsessään synonyymeja uskonnolle (Artelius 2010:247). Ne ovat kuitenkin aina sidoksissa kontekstiin. Rituaaleja voi ilmentua uskonnollisissa konteksteissa, mutta niillä ei välttämättä ole uskonnollista merkitystä (vrt. siviilivihkiminen). Toisaalta profaanilta vaikuttavalla rituaalilla on voinut olla suuri uskonnollinen merkitys. (Habbe 2006: 191–192, Theliander 2005:70.) Rautakautisia rituaaleja tulkitessa on pyhän ja profaanin toisistaan erottaminen usein vaikeaa, ellei mahdotonta. Esihistoriallisissa kulttuureissa ei välttämättä ole määriteltyä rajaa rituaalisten ja sekulaaristen tekojen välillä eikä pyhän ja profaanin välillä (Darwill 2002: ritual).

Rituaalin tarkoitus voi olla esimerkiksi rituaalin suorittajan tai hänen edustamansa yhteisön sosiaalisen statuksen muuttaminen, ongelman tai sairauden parantaminen. Vainajan hautaamiseen liittyy monenlaisia rituaaleja. Rautakaudella varmistettiin vainajan siirtyminen tuonpuoleiseen rituaalien kautta. Tällaiseen rituaaliin viittaa esimerkiksi vainajan haudan varustaminen. Siirryttäessä kristilliseen hautautapaan, siirtyi osa rituaalien suorittamisesta omaisilta papistolle. Kristinuskossa ruumis käsitettiin enemmän sielun asuinsijaksi, jota tulitisiin tarvitsemaan vasta ylösnousemuksessa tuomiopäivänä. Tästä syystä esimerkiksi hautojen varustaminen hauta-annein ei ollut tarpeellista.

Kristinuskon erosi rautakautisesta uskomusmaailmasta muun muassa siten, että se oli hyvin kirjallinen uskonto, jolloin rituaaleissakin kirjoitettujen tekstien lukeminen muodostui yhä tärkeämmäksi osaksi toimitusta. Sanallisia hautausrituaaleja on epäilemättä ollut olemassa rautakaudellakin, mutta kirjallisten lähteiden puuttuessa on niihin mahdotonta päästä käsiksi. Kristillisissä hautajaisrituaaleissa korostui papiston rooli, sillä he osasivat lukea ja tunsivat liturgiset tekstit. Näin vainajien omaisilta vietiin rooli vainajan elämänjälkeisen tilan varmistajina ja hautaamisen sosiaalinen vuorovaikutus minimoitiin (Artelius 2010: 247).

Muutos rautakautisesta hautaustavasta kristilliseen muutti myös hautausrituaaleja ja -traditioita. Näitä muutoksia ovat jo aiemmin tässä kappaleessa mainitut polttohautauksesta siirtyminen ruumishautaukseen, hauta-antien asteittainen muuttuminen ja väheneminen sekä hautausten suunnan muuttuminen. Arkeologi Tore Artelius käytti omassa tutkimuksessaan sosiologi ja antropologi Robert Redfieldin tradition jakoa suuriin ja pieniin traditioihin (Artelius 2010: 114–115, Redfield 1956). Redfieldin mukaan suureksi traditioksi voidaan lukea mm. sellaiset uskonnolliset traditiot, joiden sisällöstä oli laaja yksimielisyys, kuten esimerkiksi kristinuskon tapauksessa ruumishautaus. Pienet traditiot olivat paikallisempia ja niiden joukossa on eniten vaihtelua. Redfieldin mukaan harvaan asutuilla seuduilla asuvat ihmiset ylläpitivät omia ns. pieniä traditioitaan helpommin kuin omaksuivat uusia ns. suuria traditioita. Asia on päinvastoin seuduilla, jossa väestöä oli paljon ja asutus tiivistä, kuten esimerkiksi kaupungeissa. Tällaisilla seuduilla ihmiset omaksuivat helpommin suuria muutoksia ja alkoivat noudattaa niitä täsmällisesti. Redfieldin teorialla voidaan selittää, miksi maaseudun hautaustavoissa on enemmän vaihtelua kuin kaupunkien hautauksissa.

Artelius käytti Redfieldin teoriaa tutkiessaan Boglan kalmistoa luoteis-Smålannissa. Boglan pienessä yhteisössä on pyritty säilyttämään paikalliset ns. pienet traditiot niin pitkään kuin mahdollista ja sopeuttamaan niitä uusiin tapoihin. Esimerkiksi hautaustavan muuttaminen polttohautauksesta ruumishautaukseen on hidasta ja asteittaista. Toisaalta myös ruumishautojen suuntaaminen itä-länsi-suuntaiseksi on ollut varsin hidas prosessi verrattuna Finnvedenin keskuspaikkoihin. (Artelius 2010:115.)

Vaikka rituaalien tutkiminen on varsin keskeinen aihe arkeologiassa varsinkin hautauksia tutkittaessa, ei arkeologinen aineisto pysty antamaan täydellistä kuvaa rituaalien kulusta. Arkeologinen aineisto ei kerro lausutuista sanoista tai hautauksen

suorittaneiden henkilöiden tavoitteista ja rituaalien merkityksestä. Arkeologisen aineiston perusteella voidaan kuitenkin tarkastella, ajoittaa ja tulkita muutoksia.

3. Suomen kristillistyminen ja sen merkit hautauksissa

3.1 Suomen kristillistyminen

Käsitykset Suomen kristillistymisestä ovat vaihdelleet aikojen saatossa runsaasti. Kuitenkin jo pitkään on oltu sitä mieltä, ettei kristinusko saapunut Suomeen ainoastaan ristiretkien voimalla ristiretkiajalla (1025/1050–1300 jKr.) (esim. Purhonen 1998, Taavitsainen 2000, Heikkilä 2006), vaan todennäköisesti suomalaisilla on jo ollut kosketus kristinuskoon jo mahdollisesti viikinkiajalta (800–1025/1050 jKr.) lähtien. Kristillistymistä voidaan tutkia sekä historiallisen lähdeaineiston että arkeologisen materiaalin kautta. Molemmissa tutkimusmateriaaleissa on omat ongelmansa; historiallisen lähdeaineiston niukkuus ja esimerkiksi *Pyhän Erikin ja Pyhän Henrikin legendojen*¹ suhteellinen myöhäisyys ja todenperäisyys sekä arkeologisen materiaalin tulkinnallisuus ovat haasteita kristillistymisen tutkimuksessa. Tässä kappaleessa esitellään niin historian­tutkijoiden kuin arkeologienkin näkemyksiä Suomen kristillistymisestä. Kappaleessa keskitytään lähinnä läntisen kirkon vaikutukseen Länsi-Suomessa, koska se on olennaisinta tutkimusalueeni kannalta. Lopuksi tarkastellaan vielä Ruotsin ja Viron kristillistymisprosessia.

3.1.1 Historialliset lähteet

Suomea koskevia 1000–1200 –luvulle ajoittuvia historiallisia asiakirjoja on säilynyt valitettavan vähän ja melko sattumanvaraisesti. Asiakirjoja on alun perinkin ollut suhteellisen vähän ja näistä suuri osa on tuhoutunut tai tuhottu vuosisatojen kuluessa. (esim. Heikkilä 2009: 133–141.) Muiden maiden historiallisista lähteistä voidaan kuitenkin päätellä, että kristinuskon lähetystyö on ollut alkuvaiheessa luonteeltaan rauhallista, eikä uskonsotaa pakanoita vastaan käyty (Pirinen 1955:44). Kauko Pirisen mukaan lähetyskasteen luonne muuttui vasta myöhemmin, kun niihin liittyi poliittisia paineita ja pakanoita alettiin kастaa pakolla (Pirinen 1955:49). Ajalta ennen ristiretkiä ei

¹ Sekä Pyhän Erikin että Pyhän Henrikin legendat ovat ilmeisesti 1200-luvulla kirjoitettuja. Legendat ovat latinankielisiä ja vastaavat kirkon virallista käsitystä pyhimyksestä. Ne jakautuvat kahteen eri osioon: pyhimyselämä­n­kertaan (vita) ja pyhimyksen kautta tapahtuneiden ihmeiden kokoelmaan (miracula). Piispa Henrikin elämään liittyy myös *Piispa Henrikin surmavirsi*, joka on legendasta poiketen suomenkielinen ja syntynyt todennäköisesti vasta keskiajan lopulla tai uuden ajan alussa. (Heikkilä 2006.)

kuitenkaan ole säilynyt Suomea koskevia historiallisia lähteitä, joten tässä kappaleessa tulen keskittymään ristiretkiaikaan.

Suomeen on katsottu tehdyn kolme ristiretkeä. Ensimmäinen 1150-luvulla, toinen n. 1248 tai 1249 ja kolmas vuonna 1293. Ristiretki ei ole Suomen tapauksessa aivan oikea termi kuvaamaan ainakaan ensimmäistä ruotsalaisten tekemää retkeä yli Pohjanlahden. Virallisilla ristiretkillä oli oltava paavin suostumus sekä lupaus ristiretkellä kuolleiden syntien anteeksi antamisesta. Esimerkiksi Tuomas Heikkilä pitää harhaanjohtavana verrata Suomeen tehtyä retkeä Pyhälle maalle tehtyihin yleisiin ristiretkiin ja jopa Itämeren etelärannan käännätysretkiin. Hänen mielestään todennäköisesti nämä mahdollisesti kristinuskon motivoimat sotaretket ovat luontevaa jatkoa aikaisemmalle talonpoikaiselle *ledung*-retkeilylle.² (Heikkilä 2006:66.) Myös Mauno Jokipii katsoo retkien olleen enemmän osa Ruotsin idänpolitiikkaa kuin puhtaita ristiretkiä (kts. esim. Jokipii 2002:230). Vuosien 1142 ja 1348 välisenä aikana Ruotsista tehtiin useampia mm. Viroon, Laatokalle, Nevalle ja Viipuriin suuntautuneita *ledung*-retkiä, joihin saattoi osallistua myös piispa, jolloin retkiä voidaan katsoa käytetyn myös kirkollisiin tarkoituksiin. Ainakin Laatokan vuoden 1164 retki esiteltiin myöhemmin paaville ansiona arkkihiippakunnan saamiseksi Uppsalaan. (Jokipii 2002: 229.) Paavin vuonna 1193 Ruotsin piispoille lähettämässä kirjeessä kiitetäänkin Ruotsin kuningas Knut Eerikinpoikaa hänen omasta toiminnastaan idän lähetystyön hyväksi (Jokipii 2002: 236–237).

Ns. ristiretkistä ehkä kuuluisin ja kiistellyin oli kuningas Eerik Pyhän ja piispa Henrik Pyhän tekemä ensimmäinen ristiretki 1150-luvulla. Ongelmallista tässä ristiretkessä on se, ettei siitä ole olemassa muita lähteitä kuin 1200-luvulla kirjoitettu Pyhän Henrikin legenda sekä 1300-luvun alkupuolella laadittu, fragmentaarisesti säilynyt Turun piispainkronikka, joita ei voida pitää luotettavina historiallisina lähteinä. Nykytutkijat ovat kuitenkin suhteellisen yksimielisiä siitä, että hyvin todennäköisesti Ruotsista on tehty Suomeen jonkinlainen laaja retki 1150-luvulla (Heikkilä 2006:55). Asiaa koskevat lähteet ovat keskenään kuitenkin niin ristiriitaisia, että kuva ns. ensimmäisen ristiretken todellisuuspohjasta ja ajankohdasta jää epävarmaksi, vaikka retken luonne sopisi hyvin

² *Ledung* -laitos oli Ruotsissa rautakaudella ja varhaiskeskiajalla käytössä ollut, talonpoikien ylläpitämä laivasto. Talonpojat varustivat tietyn määrän laivoja yhteiseen käyttöön. Pääsääntöisesti *ledung* oli puolustusjärjestelmä, mutta sitä käytettiin myös sotaretkiin. Sotilaallisena organisaationa *ledung* menetti merkityksensä 1200-luvulla ja se muutettiin kiinteäksi maaveroksi. (kts. esim. Linder, Saloniemi, Krötzl 2000: 295, Jokipii 2000:237–240, Heikkilä 2006:450)

1100-luvun kontekstiin (Heikkilä 2006:63). Voidaan kuitenkin olettaa, että Ruotsilla on jo tuolloin ollut aikeita perustaa hiippakunta myös Suomeen, sillä Suomen on katsottu esiintyvän ns. Firenzen asiakirjassa. Asiakirja on arkkihiippakuntien, hiippakuntien ja lähetyshiippakuntien luettelo Galliassa, Espanjassa, Puolassa ja Pohjolassa noin vuodelta 1124. Suomi ja Viro (Findia ja Hestia) mainitaan lähetyshiippakuntien luettelossa. Asiakirjan tulkinnasta ovat monet tutkijat eri mieltä, esimerkiksi Findiaa ovat jotkut pitäneet Smålannin Finvedeninä, mutta useat tutkijat pitävät kielitieteellisin perustein todennäköisempänä, että Hestialla tarkoitetaan nimenomaan Viroa, jolloin Findialla tarkoitettaisiin todennäköisesti Suomea. (Jokipii 2003: 302.)

Suomen 1100-luvun puolivälin kirkolliset olot ovat mahdollisesta ensimmäisestä ristiretkestä huolimatta olleet sekavat (Heikkiä 2006:73). Tästä todistaa myös varhaisin suoranaisesti Suomea koskeva asiakirja, paavi Aleksanteri III:n Ruotsin piispolle lähettämä *Gravis admodum* vuodelta 1171. Siinä paavi valittaa, että kristinuskon asema on Suomessa häilyvä, sillä aina sotajoukon uhatessa suomalaiset lupaavat säilyttää kristinuskon ja pyytävät luokseen saarnamiehiä ja opettajia. Kuitenkin vieraan sotajoukon poistuttua suomalaiset vainosivat ja halveksuivat saarnaajia. (Hiekkanen 2003:14.) Toisaalta esimerkiksi Mauno Jokipii pitää reaktiota aivan normaalina kapinointina kestitysveroja vastaan. Hänen mukaansa vastaavanlaisia kapinoita kirkkoa kohtaan tunnetaan Ruotsista 1080-luvulta ja Kuurinmaalta vuodelta 1236 tai 1237. (Jokipii 2000: 234.)

Hajanaiset historialliset lähteet, lähinnä paavien kirjeet Tanskan kuninkaalle ja Lundin arkkipiispalle, kertovat myös tanskalaisten ristiretkistä Suomen alueelle 1100- ja 1200-lukujen taitteessa (Lind 2007:39–47). Retket suuntautuivat nykyisen Uudenmaan rannikkoalueille ja tukivat Tanskan pyrkimyksiä muodostaa Viron alueesta tukikohta, joka tukisi läntisen kirkon levittäytymistä alueelle, josta myöhemmin lopulta tuli itäisen kirkon hallintoaluetta. Tanskalaisten ristiretkien merkitys on jäänyt historian tutkimuksessa Ruotsin tekemien ristiretkien varjoon, sillä niiden vaikutus jäi hyvin lyhytaikaiseksi. Tanskan ristiretket on kuitenkin nähtävä osana läntisen kirkon laajentumispyrkimyksiä, vaikka maallisen hallitsijan rooli niiden suorittamisessa olikin merkittävä ja usein maallisen vallan tavoittelu oli retkien merkittävä tavoite. (Lind 2007:51.)

Länne­stä tulleet ristiretket eivät olleet ainoita Suomen alueelle kohdistuneita rasitteita. Novgorodista tehtiin useita retkiä Hämeeseen 1100-luvulla. Toisaalta hämäläisten tiedetään tehneen ainakin neljä Laatokan, Aunuksen ja Karjalan alueille suuntautuneita retkeä 1100–1200 -luvuilla. Historioitsija Jukka Korpelan mukaan Novgorodin retket Hämeeseen olisivat olleet luonteeltaan veronkantoretkiä, eivät vieraan maan valloittamisretkiä. Lähdemateriaalista ei löydy mainintoja erityisestä kirkollisesta valistustyöstäkään, ainakaan Hämeen alueella. Ensimmäisessä Novgorodin kronikassa ei koskaan mainita, että kansaa olisi kastettu. Ideologisista eroista löytyy merkintöjä vasta Pyhän Aleksanteri Nevskin pyhimyselämä­nkerran kohdasta ns. Nevan taistelun (1240) kertomuksesta. Elämä­nkerta on kirjoitettu aikaisintaan 1260-luvulla, Korpelan mukaan mahdollisesti vielä­kin myöhemmin. (Korpela 2000: 34–35.) Idän aktiivisuus Hämettä kohtaan väheni 1200-luvun tapahtumien myötä. Ruotsin verotusvalta ja kirkko-organisaatio alueella vakiintuivat ja työntyivät yhä idemmäs (Korpela 2000: 37).

Toinen ristiretki tehtiin Hämeeseen vuosien 1249–1250 välillä. Vuonna 1249 lähetti Paavi Innocentius IV bullan, jolla hän ottaa suojelukseensa kristinuskon tunnustajat Suomessa. Tällaisten julistusten on katsottu usein edeltävän ristiretkisaarnaa. (Jokipii 2000: 261, Pirinen 1991: 64.) Muutoin tiedot ns. Hämeen ristiretkestä perustuvat todennäköisesti 1320–1330 -luvulla kirjoitettuun Eerikin kronikkaan (Jokipii 2000:249). Kronikka on kirjoitettu melko pian Hämeen ristiretken jälkeen, mutta kronikoita yleensä ei voida pitää kovin luotettavina historiallisina lähteinä. Retken vaikutukset ovat kuitenkin kiistattomat. Retken päätteeksi Suomi todennäköisesti liitettiin osaksi Ruotsia, sillä vuonna 1253 Suomen piispa ilmestyy ensi kerran pohjoismaisiin piispaluetteloihin. Tämä on myös ensimmäinen lähde­maininta, jossa Suomi esiintyy selkeästi Ruotsin osana. (Heikkilä 2006:72.)

Kolmas ristiretki tehtiin vuonna 1293 ja se suuntautui Karjalaan. Karjalaiset olivat koko 1200-luvun jälkipuoliskon ajan tehneet ryöstöretkiä Ruotsin puolelle ja aiheuttaneet tuhoa, mistä Ruotsin kuningas Valdemar oli useaan otteeseen valittanut paaville. Karjalan ristiretken motiiveina toimivat siis yhtäläillä turvallisuus ja kauppapoliittiset syyt kuin pakanoiden käännättäminen. Karjalan ristiretken tuloksena mm. rakennettiin Viipurin linna. Ruotsin tunkeutuminen Viipurinlahdelle aiheutti 30 vuotta kestäneen taisteluiden kauden, joka päättyi vuonna 1323 solmittuun Pähkinäsaaren rauhaan.

3.1.2 Arkeologinen materiaali

Arkeologeja on jo vuosikymmeniä kiinnostanut erilaisten kristillisten piirteiden mahdollinen esiintyminen esinelöydöissä ja hautaustavoissa. Tällaista esinetutkimusta Suomessa ovat tehneet aktiivisesti mm. Ella Kivikoski, Aarni Erä-Esko, Unto Salo, Jukka Luoto, Pirkko-Liisa Lehtosalo-Hilander ja Paula Purhonen (kts. esim. Kivikoski 1973, Erä-Esko 1965, Luoto 1989, Lehtosalo-Hilander 1982 b, Purhonen 1998).

Hautaustapoja rautakaudella ja varhaisella keskiajalla ovat tutkineet mm. Anna Wessman, Juha Ruohonen ja Ville Laakso (kts. esim. Wessman 2010, Ruohonen 2013, Laakso 2004).

Varhaisimmiksi kristillisvaikutteisiksi esineiksi on tulkittu germaanisen eläinornamentiikan Salinin tyyppin 1 esineet, jotka ovat todennäköisesti 400–500-luvulta jKr. Tämän tyyppin esineet on koristeltu nauhamaisin kuvioin, jonka muodostavat abstraktit eläinhahmot. Kuviointia esiintyy arkeologisessa materiaalissa useimmiten metallikoruissa ja aseiden kahvoissa. Aarni Erä-Esko on tulkinnut koristeluissa esiintyvät naamiot, kolmiot, eläimet ja niiden lukumäärät olevat kristillistä symboliikkaa. Hänen mielestään Salinin tyyppin 1 koristelussa esiintyy samaa symboliikkaa kuin Keski-Euroopan varhaiskeskiaikaisissa kristillisissä manuskripteissä. (Erä-Esko 1965: 103.)

Aiemmin oli uskottu, että eläinornamentiikalla koristellut esineet olisivat Skandinaavista alkuperää, mutta Aarni Erä-Eskon mukaan nämä esineet sisältävät runsaasti kristillisiä symboleja, joten niiden valmistuspaikka on mitä todennäköisimmin etelämpänä Euroopassa, mahdollisesti nykyisen Iso-Britannian alueella. Germaanisella eläinornamentiikalla koristeltuja esineitä olisi mahdollisesti kuitenkin valmistettu myös Suomessa. (Erä-Esko 1965: 107–108.) Tämä tarkoittaisi sitä, että Suomen rautakauden väestö olisi ollut melko kiinteästi tekemisissä kristityn maailman kanssa. Samankaltaisia eläinornamentiikalla koristeltuja esineitä on löytynyt myös Virossa ja Venäjältä, jossa niille on esitetty myös toisenlaisia tulkintoja. Virossa Tõnno Jonuks on tulkinnut linturiipusten esittävän virolaisessa kansanperinteessä ja Kalevalassakin esiintyvään myyttiin maailman munivasta linnusta. Hänen mukaan linturiipukset toimisivat ikään kuin vastasympboleina kristittyjen ristiriipuksille ja skandinaavien torinvasara-riipuksille. Ajatusta tukee lintu- ja ristiriipusten samanlainen levintäalue. (Tvauri 2012: 298, viittaa Jonuks 2009:55.)

Unto Salo on pohtinut myös muunlaisten esineiden mahdollista kristillistä symboliikkaa. Hänen mukaansa kristillisiä vaikutteita edustavat rautakauden esineistössä mm. leveäpyrstöiset lintuneulat, rengasristi- ja palmettisoljet sekä skandinaavisten kupurasolkien seppelkuviointi. Näiden esineiden symboliikan hän katsoo olevat Bysanttilaista alkuperää. (Salo 1987, 1995 ja 1998.) Unto Saloa ovat kritisoineet mm. Jukka Luoto ja Knut Drake (esim. Luoto 1989 ja 1997, Drake 2007). Esimerkiksi Knut Drake pitää epäuskottavana teoriaa, että Suomeen olisi virrannut kristillisiä vaikutteita idästä jo 800-luvulla, sillä venäläisten kansojen kastaminen alkoi Kiovasta vasta 900-luvulla ja ortodoksi-kulttuurissa valtiolliset ja kirkolliset asiat pidettiin erillään jo tuohon aikaan (Drake 2007: 27).

Parhaiten kristillistymistä voidaan tutkia arkeologisesti hautamateriaalin kautta. Haudan konteksti on ihanteellinen siinä mielessä, että haudasta löydetty esineet ja muut hautaustapaan viittaavat tyylliseikat kertovat tarkoituksellisesta uskomusmaailman ilmentämisestä. Hautaan laitettut esineet ja hautaustapa heijastavat joko vainajan tai hänet haudanneen yhteisön uskomusmaailmaa ja voidaan olettaa, että haudasta löytyneet esineet ovat tarkoituksella osa kontekstia.

Paula Purhonen ja Anna Wessman ovat määritelleet Suomen kristillistymiselle kolme eri vaihetta, perustuen arkeologiseen materiaaliin. Paula Purhosen mukaan ensimmäisenä kristillistymisen vaiheena voidaan pitää ns. kristillisen esineistön ilmestymistä hauta-aineistoon, mikä tapahtuu hänen mukaansa jo kansainvaellusajalla (400–550/600 jKr.) (Purhonen 1998:45).

Anna Wessman ajoittaa ensimmäisen vaiheen 1100-luvun ensimmäiselle puoliskolle jKr. Tässä vaiheessa itä-länsi -suuntaisissa ruumishaudoissa on vielä esineitä. (Wessman 2010:78). Myös Markus Hiekkänen on myöhemmän ajoituksen kannalla. Hän ajoittaa kristillistymisen ensimmäisen vaihettumisjakson noin 1000–1100 -luvulle (Hiekkänen 2002 a: 490).

Toinen vaihe katsotaan alkavaksi noin 1150 jKr., jolloin hautalöydöissä on enää puvunosia (Purhonen 1997:373, Wessman 2010:78). Tässä vaiheessa kristinuskon leviäminen näkyy Purhosen mukaan selvimmin, sillä hautaesineistöön ilmaantuu mm. ristiriipuksia, kristillisiä kuva-aiheita esittäviä levyriipuksia ja hopeakehyksisiä

vuorikristalleja (Purhonen 1998: 52–53). Samaan aikaan ajoittuvat ruotsalaisten ensimmäiset ristiretket Lounais-Suomeen ja Markus Hiekkasen mukaan lähetystyö oli voimakasta (Hiekkanen 2003: 14, Wessman 2010:78)

Kolmannessa vaiheessa, eli noin 1200-luvun alussa, hautaukset ovat täysin kristillisiä, itä-länsi -suuntaisia ruumishautoja ilman hauta-anteja (Purhonen 1997: 373, 1998:45, Wessman 2010:78). Samaan aikaan kirkko alkoi myös kerätä veroja (Hiekkanen 2002a: 488–491, Wessman 2010:78). 1225–1250 -luvulla Turun hiippakunta ja yhteensä 40 seurakuntaa perustettiin. Samaan aikaan rakennettiin ensimmäiset puiset kirkot ja niiden yhteyteen perustettiin hautausmaat. (Hiekkanen 2002:495, Wessman 2010:78)

Viikinki- ja ristiretkiäjäillä kristinuskon leviäminen ilmenee paitsi esineistössä, myös hautaustavoissa tapahtuu merkittäviä muutoksia. Polttohautauksesta siirrytään ruumishautaukseen, hautaus-suunta vakiintuu itä-länsi- (E-W) tai koillis-lounais (NE-SW) -suuntaiseksi ja hautaesineistö vähenee ja lopulta häviää kokonaan. Nämä piirteet onkin määritelty myös kristillisen hautauksen määreiksi (kts. esim. Gräslund 2002: 45–44). Tulen käsittelemään kristillisen hautauksen määritelmiä tarkemmin luvussa 3.2.

Viikinkiajan ja ristiretkiäjäajan vaihteessa ruumishautausten määrä kasvaa, vaikka kalmistot olivatkin luonteeltaan pakanallisia (Hiekkanen 2003: 13). Polttohautausta onkin osin jatkettu ruumishaudauksen rinnalla (Purhonen 1997: 373). Euran-Köyliön alueella ruumishaudaus alkaa jo 500-luvun lopulla (Lehtosalo-Hilander 1982 a:7), joskin varhaisimmat haudat olivat erittäin runsaasti varusteltuja.

Esineettömyyttä pidetään tärkeänä kriteerinä kristilliselle haudalle ja merkinä kristinuskon täydellisestä omaksumisesta (Purhonen 1997:373). Varhaisimmat esineettömät haudat Suomessa ovat Vakka-Suomen (Laitila – Kalanti – Uusikaupunki) alueella, jossa ei ole löydetty 1050-lukua myöhäisempiä pakanallisiksi määriteltyjä hautauksia. Esineetön hautaustapa yleistyy Turun seudulla 1100-luvun lopulla, Hämeessä 1200-luvun alkupuoliskolla ja Karjalan alueella tavataan esineellisiä hautauksia vielä 1300-luvun alussa. (Purhonen 1997:377)

Ensimmäiset seurakuntakirkot rakennettiin todennäköisesti 1200- luvun alkupuoliskolla ja ne olivat puisia. Markus Hiekkanen on esittänyt, että jo 1100-luvulla olisi todennäköisesti ollut jo yksityisiä kirkkoja, jotka rakennettiin paikallisen eliitin toimesta ja sijaitsivat lähellä asutusta. Nämä kirkot kuitenkin hylättiin 1200-luvun kuluessa kun

ensimmäiset seurakunnat perustettiin ja niille rakennettiin omat kirkot. (Hiekkänen 2002 a: 490, 493, 2007: 15.) Hiekkasen mukaan ensimmäiset kirkot tai kappelit olivat rakenteeltaan varsin kevyitä, joten niistä ei ole jäänyt jäljelle juuri arkeologisesti havaittavia merkkejä. Lisäksi Suomen rautakautisilla ja keskiaikaisilla asuinpaikoilla on tehty vain vähän laajoja kaivauksia, joka on todennäköisesti yksi syy siihen, ettei Suomesta juuri tunneta varhaisia kirkkoja eikä kappeleita. (Wessman 2010: 80, Hiekkänen 2007: 15.) Vuonna 2013 löytyi kuitenkin Turun Yliopiston suorittamilla kaivauksilla todennäköisesti tällainen pienen, aiemmin tuntemattoman yksityiskirkon perustukset Kaarinan Ravattulasta. Rakennus on ajoitettu 1100–1200 -lukujen taitteeseen. Rakennus on ollut matalan kivijalan päälle rakennettu puurakennus. Kirkon ympäriltä on myös löydetty runsaasti ruumishautoja. Haudoista ehdittiin vuonna 2013 tutkia vain kaksi, joiden perusteella näyttää siltä, että vainajat on haudattu yksinkertaisiin maakuoppiin omissa vaatteissaan, ilman erillisiä hauta-anteja. (Ruohonen 2013.) Suomesta ei aikaisemmin ole ollut minkäänlaisia todisteita yksityisistä kirkoista tai kappeleista varhaisella keskiajalla, vaikka sellaisia tunnetaan esimerkiksi Ruotsista. Kaarinan Ravattula onkin kohteena hyvin mielenkiintoinen ja tärkeä ja jatkotutkimuksilla saadaan lisää arvokasta tietoa myös kristinuskon varhaisista vaiheista Suomessa.

3.1.3 Kielitieteelliset teoriat

Suomen kristillistymistä on yritetty selvittää myös kielitieteellisin menetelmin, joskin arkeologiaa ja kielitiedettä ovat yhdistäneet lähinnä arkeologi Unto Salo sekä keskiajantutkija John H. Lind. Molemmat tutkijat ovat sitä mieltä, että suomen kielen sanat pakana, pappi, raamattu ja risti ovat lainasanoja slaavilaiselta kielialueelta (Salo 1987: 357, Lind 2004: 9). Lind esittää, itäisen perinteen sanasto olisi peräisin jo 900-luvulla kristityiltä varjageilta, jotka olisivat matkanneet Suomen halki. Hänen perusteinaan ovat sanojen kielitieteellinen ajoitus 1100-luvun puoliväliin sekä samaan aikaan Länsi-Suomessa yleiset skandinaaviset esineet. (Lind 2004:8, 2007:39–40.) Samaa mieltä Lindin kanssa on Unto Salo, tosin hänen mukaansa sanojen ja samalla myös uskonnon leviäminen olisi tapahtunut mahdollisesti turkiskaupan ansiosta. Teoriaa puoltavat myös esinelöydöt, joille ei ole löytynyt vastineita Ruotsista, Tanskasta tai Norjasta, mutta idästä kyllä. (Salo 1998:108.) Salo mukaan myös idästä länteen suuntautunut lähetystyö ei ole lainkaan mahdotonta (Salo 1987:357).

Salon ja Lindin tulokset ovat varsin mielenkiintoisia ja varsinkin Lind yhdistää kielitieteellisiin teorioihin onnistuneesti myös historiantutkimusta ja arkeologiaa. Heistä ei kuitenkaan kumpikaan ole koulutukseltaan kielitieteilijä, joten tuloksia tarkasteltaessa on syytä punnita kriittisesti. Kielitiedettä voisi kuitenkin hyvin käyttää enemmänkin hyödyksi juuri 1000-lukua tutkittaessa, sillä tuolta ajalta on hyvin niukasti tarjolla historiallista lähdeaineistoa ja arkeologinenkin materiaali on suurimmaksi osaksi peräisin haudoista, mikä toisaalta yksipuolistaa aineistoa.

3.1.4 Ruotsin ja Viron kristillistyminen

Suomen kristillistyminen liittyi laajempaan prosessiin, jossa Pohjoismaat liittyivät osaksi läntistä kirkkokuntaa. Vaikka pohjoismailla oli toki ollut kontakteja Eurooppaan jo ennen kristillistymistä, vahvasti kristillistyminen ja kirkollisen organisaation ulottuminen Pohjoismaihin osallisuutta yhteiseen eurooppalaiseen kulttuuriin. (Gräslund 2001:19.) Seuraavaksi käsittelen läntisen kirkon leviämistä Ruotsiin ja Viroon, sillä näiden alueiden kristillistyminen vaikutti merkittävästi myös Suomen tilanteeseen.

Ruotsin kristillistyminen oli satoja vuosia kestävä prosessi, joka tapahtui hieman eri aikaan eri puolilla maata. Ensimmäiset merkit kontakteista kristinuskoon ilmestyvät Ruotsin arkeologiseen aineistoon kansainvaellusajalla (n. 400–550 jKr.).

Kielitieteellisesti on todennäköistä, että sanat ja käsitteet *gud* (jumala) ja samankaltainen *gode* ovat tulleet muinaisruotsiin hyvin varhain. Lähetysvaiheen voidaan katsoa Ruotsissa alkaneen munkki Ansgarin ensimmäisestä vierailusta Birkassa vuosina 829–830. Lähetyskauden katsotaan jatkuvan noin vuoteen 1100 asti, jolloin kirkon asema alkaa vakiintua Ruotsissa. Ruotsin ensimmäinen kristitty kuningas Olof Skötkonung kastettiin 990-luvun puolivälissä. Vuonna 1104 perustettiin Lundiin pohjoismainen arkkipiispanistuin, josta tuli koko pohjoismaiden kristillinen keskus. (Gräslund 2001: 20–22). Kristinuskon saattoi vakiintua vasta siinä vaiheessa, kun Ruotsin alueen kuninkaat oli kastettu ja he alkoivat edistää uuden uskonnon leviämistä. Kristityillä kuninkailla olikin valtava merkitys kristinuskon leviämisen kannalta Ruotsissa. He tukivat rahallisesti lähetyssaarnaajia ja varhaisimmat kirkot rakennettiin todennäköisesti kuninkaallisten tilojen ja kylien yhteyteen. (Sanmark 2004:80–81)

Viikinkiajan ja varhaisen keskiajan Ruotsissa kristinuskon levisi laajemman väestön uskonnoksi eliitin ja kuninkaan välisten suhteiden kautta. Tähän aikaan Ruotsi oli löyhä maakuntien liitto ja kuninkaallista valtaa käytettiin maakuntien kanssa käydyillä

käräjillä. Käräjillä paikallisilla ylimyksillä oli suuri vaikutusvalta siihen, hyväksyttiinkö kristinusko uudeksi uskonnoksi. (Sanmark 2004:84). Paikalliset ylimykset rakensivat myös yksityisiä kirkkoja omille mailleen. Tällaisista yksityiskirkoista on olemassa useita arkeologisia todisteita mm. Jämtlandista ja Upplandista. (Sanmark 2004: 86) Uusi uskonto ei kuitenkaan aina levinnyt kansan pariin eliitin kautta, vaan toisinaan tavallinen väestö saattoi vastaanottaa kasteen jo aikaisemmin. Esimerkiksi Birkasta löydettyjen hautojen perusteella väestöä on kastettu kristityiksi jo ennen kuin kuningasta. (Sanmark 2004: 87)

Ruotsin kristillistymisprosessin voidaan katsoa päättyneen 1200-luvulla. Vuoden 1248 Skänningen kirkolliskokouksessa vahvistettiin Ruotsin kirkon oikeusjärjestys roomalaiskatolisen oikeusjärjestyksen mukaan. (Gräslund 2001:20–22.)

Viron kristillistyminen on tapahtunut verrattain myöhään. 1100-luvulle saakka nykyisen Viron, Liettuan ja Latvian alueet eivät vielä olleet liitettynä kristilliseen kirkkoon (Valk 2001:7). Viro kristillistettiin melko nopeasti 1200-luvun alkupuolella voimakkain sotatoimin. Baltian alueesta olivat kiinnostuneita niin useat eri tahot, kuten Ruotsi, Tanska, Saksa ja Novgorod. (Hiekkanen 2003:15.) Vaikka paavi Aleksanteri III oli kehottanut pohjoismaisia kristittyjä tekemään valloitusretkiä itään, oli sotatoimilla myös taloudellisia intressejä (Christiansen 1980:105). Saksalaiset ja tanskalaiset valloittivat Viron kokonaan 1208–1227 (Valk 2001:7). Keskiajalla Viro oli osa Liivinmaata, jossa valta oli jakautunut eri arkkihiippakuntien, tanskalaisten ja myöhemmin saksalaisen ritarikunnan kesken (Valk 2001:7). Valloituksen jälkeen myös Viron yhteiskuntarakenne muuttui merkittävästi. Paikallinen eliitti menetti asemansa ja yhteiskunnan johtoon nousi saksaa puhunut yläluokka, johon myös papisto kuului. (Valk 2003: 571.)

Virossa pakanallisia tapoja esiintyi kuitenkin pitkään ns. virallisen katolisen uskon rinnalla. Esimerkiksi keskiajalta tunnetaan niin kristillisiä, ns. puolikristillisiä ja ei-kristillisiä pyhiä paikkoja. Vanhat ei-kristilliset tavat näkyvät mm. tiettyjen luonnollisten paikkojen (esimerkiksi puut, luolat, lähteet jne.) pyhyytenä. Puolikristillisiksi tavoiksi voidaan katsoa kuuluvan esimerkiksi vanhojen kyläkalmistojen käytön jatkuminen, pyhimysten runsas palvonta sekä vihkimättömien kappeleiden pystyttäminen. Täysin kristillisiä piirteitä ovat kristilliset seurakuntakirkot. (Valk 2004:300–301.) Usein kristilliset ja ei-kristilliset piirteet saattoivat esiintyä jopa

hyvin lähekkäin, mikä kertoo sekä kirkon, että paikallisväestön sopeutumisesta uuteen tilanteeseen (Valk 2003: 572, 2004: 309–310).

3.1.5 Pakanoista kristityiksi

Suomessa esihistoriallisen ajan ja keskiajan taitekohdassa on kyse muutoksesta. Muutoksia tapahtui niin maallisen hallinnon, verotuksen kuin oikeudenkäytönkin piirissä Ruotsin kuningaskunnan vahvistuessa. Tämän lisäksi läntinen kirkko organisoitui 1200-luvun kuluessa piispan ja tuomiokapitulin johtamaksi hiippakunnaksi ja perusti taloutensa säännölliseen kymmenysverotukseen. (Salminen 2000: 43–44).

Suomeen on saapunut kristillisiä vaikutteita niin lännestä kuin idästäkin. Läntinen kirkko vaikutti jo ristiretkiäjäillä voimakkaasti Ruotsissa, kuten itäinen kirkko samaan aikaan Novgorodissa. Molemmilla kirkkoilla oli varmasti pyrkimyksenä laajentua ja etenkin myöhemmässä vaiheessa kyse oli myös valtiollisista aluevaltauksista ja Suomen alueen resurssien, etenkin turkisten, haltuun saamisesta. (Purhonen 1997:378)

Vaikka Länsi-Suomen katsotaan olleen lähinnä ruotsalaisen kulttuurivaikutteiden alainen (Purhonen 1997:373), ovat vanhimmat kirkolliset sanat, kuten pakana, pappi, raamattu ja risti ovat tulleet maahan (myös Länsi-Suomen alueelle) muinaisvenäjän välityksellä osaksi kreikasta ja latinasta. Lisäksi Suomesta tunnetaan esinelöytöjä, joille löytyy vastineita idästä, mutta ei Ruotsista, Tanskasta tai Norjasta. Tämä osoittanee vähän tunnettua ja myöhempien kerrostumien alle jäänyttä Kiovan ja Novgorodin kristillisyyden vaikutusta (Hiekkänen 2003:14), joka on saattanut tapahtua esimerkiksi turkiskaupan tai lähetystyön myötä.

Arkeologisen aineiston valossa on hyvin todennäköistä, että länsisuomalaisten kääntyminen kristinuskoon tapahtui hitaasti nimenomaan kauppiaiden ja yksittäisten saarnaajien kautta jo viikinkiajalta lähtien. Suomen ensimmäisten kirkkojen uskotaan olleen kauppiaiden itselleen rakennuttamia (Pirinen 1955:53) ja heidän mukanaan on saattanut kulkea joitain saarnaajia, sillä kristinuskon varhaisvaiheessa pakanoita ei pyritty käännättämään väkisin (Pirinen 1955:44). Miekkalähetykset (jos Suomen kohdalla sellaisista voi puhua) alkoivat vasta 1100-luvulla ja sitoivat Länsi-Suomen niin osaksi Ruotsia kuin roomalaiskatolisen kirkon piiriä.

3.2 Kristillisen hautauksen määrittely

Perinteisesti suomalaisessa tutkimuksessa kristillisen hautauksen määreinä on pidetty 1) siirtyminen polttohautauksesta ruumishautaukseen 2) ruumishautausten suuntaaminen itä-länsi -suuntaiseksi 3) arkut 4) hauta-antien väheneminen/hautojen löydöttömyys 5) ristiriipusten esiintyminen haudoissa 6) vainajan käsien asento (Wessman 2010: 78, Pälsi 1938, Cleve 1948: 70-5, 1952, Purhonen 1998:114).

Myöhäisellä rautakaudella oli Satakunnan ja Varsinais-Suomen alueella jo siirrytty polttohautauksesta ruumishautaukseen, autojen suunta oli enemmän itä-länsi- kuin pohjois-etelä -suuntainen ja aseiden määrä hautalöydöissä vähentynyt. Kaikki edellä mainitut ovat piirteitä, joiden on katsottu kuuluvat kristilliseen hautausperinteeseen (kts. esim. Gräslund 2001:45–55). Kuitenkin sen määrittäminen, onko jokin tietty hauta tai edes kokonainen kalmisto kristillinen, ei ole yksinkertaista. Tässä luvussa pyrin selvittämään, miten haudan ja kalmiston kristillisyyttä määritellään ja minkälaisia kriteerejä voidaan kristilliselle hautaukselle ja kalmistolle esittää.

Kristillisen hautauksen määrittäminen on hankalaa, sillä myöhäisrautakautinen tai varhaiskeskiaikainen hautauskulttuuri ei suinkaan ole niin yhtenäinen, kuin on vanhemmassa tutkimuksessa esitetty. Perinteisesti kristillisen kalmiston määreinä ovat olleet hautausmaan rajaaminen ojalla tai aidalla, hautausten vähälöytöisyys tai löydöttömyys ja itä-länsi -suuntaus. On myös esitetty, että kristillinen sielukäsitys ja eskatologinen ajatusmaailma jättävät vain hyvin vähän merkkejä hautamateriaaliin. (Andersson 2005: 99.)

Pohdittaessa hautausten ns. uskonnollisuutta, on kuitenkin syytä muistaa, että hautauksen rituaaleista päättävät ja ne toteuttavat vainajan elossa olevat läheiset. Kuolemaan liittyvät rituaalit helpottavat surijoita hyväksymään kuoleman ja toisen ihmisen menetyksen (Wessman 2010: 46). Vainaja on voinut esittää toiveen omasta hautaustavastaan, mutta kuitenkin hautauksen suorittavat, ja näin myös sen sijainnista, rituaaleista ja tavoista päättävät, vainajan elossa olevat omaiset. Tämä problematisoi sen, kenen uskomusmaailmaa olemmekaan tulkitsemassa; vainajan vai sen yhteisön, joka hänet hautaa. Hautausten kristillinen symboliikka on hautauksissa usein ylikorostunut siirtymäkaudella (kts. esim. Gräslund 1985, Kurisoo & Jonuks 2013). Tämä on saattanut johtua esimerkiksi yksilön tarpeesta ilmaista identiteettiään (Kurisoo & Jonuks 2013:88) tai siitä, että hautauksen suoritti usein yhteisön nuorempi polvi, joka

oli omaksunut uuden uskonnon todennäköisemmin kuin vanhempi polvi (Gräslund 1985: 291–292, 297). Tästä syystä tulisi yksittäisten hautausten tutkimisen sijaan kiinnittää huomio kokonaisiin kalmistoihin. Näin voidaan tarkastella laajempaa kokonaisuutta, jota tulkitsemalla voidaan tehdä johtopäätöksiä siitä, mihin uskontokuntaan hautausmaata ylläpitänyt yhteisö on kuulunut tai kuinka vahva asema kristinuskolla on ko. yhteisössä ollut. (Gräslund 1985: 291–292, 297.)

Tutkimuksen kohdistaminen kokonaisiin kalmistoihin yksittäisten hautausten sijaan on järkevämpää myös siksi, että hautaustavat olivat vielä rautakauden ja keskiajan taitteessa varsin heterogeenisiä. Tällöin yksittäisen hautauksen kristillisyyden määrittäminen on hyvin tulkinnanvaraista. Usein samassa haudassa saattaa olla merkkejä sekä kristillisestä uskosta, että pakanauskonnosta. Tämä voi selittyä sillä, että pohjoismainen rautakautinen uskomusmaailma oli polyteistinen. Kristinuskoo saatettiin paikoin ottaa mukaan tähän uskomusmaailmaan, jolloin kristillinen jumala oli aluksi yksi muiden joukossa. Vasta hieman myöhemmin ryhtyi kirkko vaatimaan, että kristillisen jumalan tuli olla ainoa jumala. (Gräslund 1985: 292, Ljungberg 1938: 178, 1965: 31.)

Rooman valtakunnassa kristinuskoo yleistyi ja vahvistui toisella vuosisadalla jKr., samaan aikaan kun polttohautauksesta vähitellen luovuttiin ja siirryttiin ruumishautaukseen. Yhden käsityksen mukaan ruumishautaus olisi tullut kristillisen kulttuurin piiriin 200-luvulla Pohjois-Italiasta, jossa Rooman armeija hautasi vainajansa vanhaan esiroomalaiseen tapaan ruumishautoihin. Varhaisilla kristityillä ei ollut vielä tuolloin omia hautausmaita, vaan he hautasivat vainajansa paikallisen tavan mukaan. Tapa levisi pohjoisemmaksi Eurooppaan frankkien valloitetuilla Pohjois-Italian 700-luvulla. Tapa vakiintui Euroopassa kiinteämmäksi osaksi kristillistä kulttuuria Kaarle Suuren kieltäessä polttohautauksen pakanallisena tapana (Gräslund 2001:45, Nilsson 1992:24).

Vaikka Raamatusta ei löydykään varsinaisia ohjeita ruumiin hautaamiselle, oli ruumishautaukselle myös teologisia perusteita. Ruumishautausta pidettiin *imitatio Christi*, Kristuksen hautaustapaa mukailevana hautaustapana. (Gräslund 1985:297, 2001:45) Myös kristillisissä hautauksissa esiintyvien paasiarkkujen on tulkittu liittyvän *imitatio Christi* -perinteeseen, jossa kivisellä paasiarkulla imitoidaan Kristuksen kallioon hakattua hautausta. Ruumishautausta perusteltiin myös sillä, että ruumiilla oli

itseisarvoa jo Jumalan luomuksena ja Pyhän Hengen asuinsijana. Lisäksi polttohautauksen uskottiin heikentävän uskoa konkreettiseen ylösnousemukseen, vaikka samaan aikaan olivat kristityt vakuuttuneita siitä, ettei ruumiin hautautavalla ollut Jumalalle merkitystä tuomiopäivänä. (Gräslund 1985: 297, Nilsson 1985:12.)

3.2.1 Polttohaudoista ruumiskalmistoihin

Pohjoismaissa polttohautaus on perinteisesti pidetty pakanallisena hautautapana ja ruumishautaus kristillisenä. Kuitenkin eri puolella pohjoismaita on ruumishautaus esiintynyt läpi rautakauden, vaikka polttohautaus onkin ollut yleisempää. (Gräslund 1985:298.) Arkeologi Anna Wessman esittää väitöskirjassaan *Death, Destruction, Commemoration* (2010), että polttohaudaukset ja ruumishaudaukset olisivat taustaideologialtaan erilaisia. Hänen mukaan vainajansa polttaneilla yhteisöillä olisi ollut erilainen käsitys kuoleman jälkeisestä elämästä kuin ruumishautaus käyttäneillä yhteisöillä ja siirtyminen polttohaudauksesta ruumishautaukseen on osoitus muuttuneesta ideologiasta. (Wessman 2010:78.)

Yksinomaan ruumishautauksen perusteella ei haudata tai hautausmaata voida tulkita kristilliseksi, vaan todisteeksi tarvitaan muitakin tekijöitä.

3.2.2 Hautausten suunta

Itä-länsi -suuntausta on perinteisesti pidetty vahvana merkinä hautauksen kristillisyydestä. Perusteita suuntaukselle on etsitty mm. raamatusta. Erään tulkinnan mukaan vainajat haudattiin kasvot kohti itää, sillä siitä suunnasta Kristuksen uskotaan tulevan tuomiopäivänä. (Gräslund 1985: 298; 2001: 46–47.)

Ruotsissa itä-länsi -suuntaiset ruumishaudat yleistyivät 900-luvun loppupuolella jKr. Suuntaus sai alkunsa rajatulta alueelta Upplannin kaakkoisosasta. (Gräslund 1985:303.) Pohjois-Upplannissa ja Västmanlandissa siirrytään itä-länsi -suuntaiseen hautautapaan verrattain myöhään, vasta 1000-luvun puolivälissä (Gräslund 1985: 303; Simonsson 1969:45).

Suomessa tavatuista varhaiskeskiaikaisista löydöistä haudoista suurin osa on enemmän lounais-koillis (SW-NE) kuin itä-länsi (E-W) -suuntaisia (kts. esim. Kivikero 2011). Luistarin kaikista haudoista suurin osa on lounais-koillinen (SW-NE) tai etelälounas-pohjoiskoillinen (SSW-NNE) -suuntaisia, eli hautaussuunta on ollut sama

koko sen ajan kun kalmisto on ollut käytössä. Esineettömistä haudoista noin 75 % on lounais-koillinen (SW-NE) tai etelälounas-pohjoiskoillinen (SSW-NNE) -suuntaisia ja noin 20 % luode-kaakko (SE-NW) -suuntaisia. Vain noin 2 % esineettömistä haudoista on pohjois-etelä (N-S) tai suoraan itä-länsi (E-W) -suuntaisia. (Lehtosalo-Hilander 2000 a: 177.) Selkeiden pohjois-etelä ja itä-länsi -suuntaisten hautausten puuttuminen on varsin mielenkiintoinen piirre. Lähes vastaava tilanne löytyy esimerkiksi Ruotsin Birkasta. Birkan haudoista on 85 % haudoista itä-länsi -suuntaisia, mikäli suuntaukseen hyväksytään 45° vaihteluväli. Kaikkien kalmistojen hautaukset on suunnattu kohti satamaa, jonka on tulkittu edustavan länttä. Birkasta on löydetty 450 täysin itä-länsi -suuntaista hautaa, mutta samalla niistä on löydetty selkeitä pakanallisia piirteitä, joten itä-länsi -suuntausta ei ole Birkassa voitu pitää yksiselitteisenä kristillisen haudan määreenä. (Gräslund 2001: 47.)

3.2.3 Löytöjen väheneminen

Aseiden ja työkalujen väheneminen haudoissa on tulkittu kristilliseksi vaikutteeksi. Hautojen varustelun on katsottu liittyvän uskomukseen, jossa vainajan mukana on haudattu esineitä ja asioita, joita hän tulee tarvitsemaan tuonpuoleisessa. Yhden tulkinnan mukaan kyseessä on myös saattanut olla vainajan henkilökohtainen omaisuus. Kristinuskon erilainen sielukäsitys ja käsitys tuonpuoleisesta eivät edellytä vainajan haudan varustelua. Kristinuskon oppien mukaan ihmisen sielu erkanee ruumista tuonpuoleiseen jo kuoleman hetkellä ja vaikka myös kristinuskossa on ajatus tuomiopäivänä tapahtuvasta konkreettisesta ruumiin ylösnousemuksesta, ei haudan varustelua ole kuitenkaan nähty tarpeellisena. Pyrkimys on siis kohti esineetöntä hautausta, mutta koska vainajat haudattiin vielä pitkään omissa vaatteissaan, on korustoa vielä esiintynyt hautauksissa. Löytömateriaalista tulisikin tulkinta-vaiheessa pystyä erottaman vainajan vaatetukseen kuuluvat osat, kuten korut, vyöt, puukot jne. Juhlapuvussa hautaaminen ei sulje pois vainajan kristillistä vakaumusta. (Gräslund 2001: 47–48.)

Täydellistä kristinuskon omaksumista on katsottu kuvastavan vaihe, jossa löydöt puuttuvat hautauksesta kokonaan (Purhonen 1997:373). Kristillisessä hautauksessa vainaja tulisi kääriä käärinliinaan omissa vaatteissa hautaamisen sijaan. Onko Suomessa haudattu vainajat käärinliinaan käärittyinä, emme voi olla tästä täysin varmoja, sillä orgaaninen materiaali hajoaa maassa niin nopeasti, ettei sellaisten fragmentteja ole

löydetty. Hautauksesta, josta ei ole minkäänlaisia vaatetukseenkaan liitettäviä löytöjä, on hankala todistaa edes käärinliinan olemassaoloa.

3.2.4 Hautojen ja hautausmaiden siunaaminen

Vanhin säilynyt lakiteksti koskien vainajan hautaamista siunattuun maahan löytyy *Gulatinglagenista*³. Siinä kielletään esikristilliset hautaustavat ja käsketään hautaamaan vainajat kirkkomaahan. Laissa muun muassa kielletään hautaamasta vainajia kumpuihin tai röykkiöihin ja mikäli näin teki, joutui maksamaan kolmen äyrin sakon piispalle, kaivamaan ruumiin ylös, toimittamaan sen kirkolle ja hautaamaan siunattuun maahan. (Nilsson 1989:229.)

Varhaiskeskiajan norjalaisissa laeissa ei hautausmaan siunaamista ole kuitenkaan tarkkaan määritelty eikä ruotsalaisissa laeissakaan hautausmaan siunaamista määritellä kuin vain *Upplandslagen:ssa*.⁴ (Nilsson 1989: 70–84.) Vanhimmat liturgiset ohjeet (*orders*), koskien maan hautausmaaksi siunaamisen ja pyhittämisen (*benediction, consecration*) rituaaleja perustuvat todennäköisesti Yorkin arkkipiispa Egbertin ohjeistukseen (*pontifical*) 750-luvulta. Kuitenkin vanhimmat säilyneet käsikirjoitukset tästä ohjeistuksesta ovat vasta 950 -luvulta, joten ei ole varmaa tietoa siitä, milloin hautausmaan siunaaminen, *benedictio coemiterii*, kehittyi ja missä. (Nilsson 1989:74 ja 2010: 384). Se kuitenkin tiedetään, että kristillisen, siunatun hautausmaan rajat tuli olla merkitty, yleisimmin joko aidalla tai ojalla, ja sen tuli olla siunattu käyttöön (Nilsson 1989:77). Mihin asti kirkkomaan tuli ulottua, ei kanonisessa oikeudessa ole määräyksiä. Kirkkomaiden siunaamiseen liittyi myös oikeudellinen puoli, sillä kirkkomaa kuului kirkollisen oikeuden piiriin turvapaikkaoikeuksineen (Hiekkanen 2003:157). Turvapaikkapäätöksistä onkin voitu päätellä, mihin asti jokin tietty kirkkomaa on ulottunut. (Nilsson 1989:143.)

Arkeologisessa kontekstissa siunattu maa voidaan tunnistaa aidan tai ojanfragmenttien lisäksi mm. siitä, leikkaavatko haudat toisiaan vai ei. Rajattu, siunattu alue on todennäköisesti ollut käytössä pitkään, eikä sillä ole rajauksen takia ollut mahdollisuutta laajentaa hautausmaata, näin hautauksia on alettu tehdä päällekkäin. (Gräslund 1985:301.)

³ Gulatinglagen on norjalainen lakikokoelma, jonka varhaisimmat versiot ovat 1100-luvun jälkimmäiseltä puoliskolta. Vanhin kokonaisena säilynyt kokoelma on ns. Codex Rantzovianus noin vuodelta 1250. Keskiajalla Norja oli jaettu neljään eri käräjäalueeseen, joista Gulating oli läntisin. (Nilsson 1989: 27–28.)

⁴ Upplandslagen on ruotsalainen lakikokoelma, joka on vahvistettu vuonna 1296. (Nilsson 1989:31.)

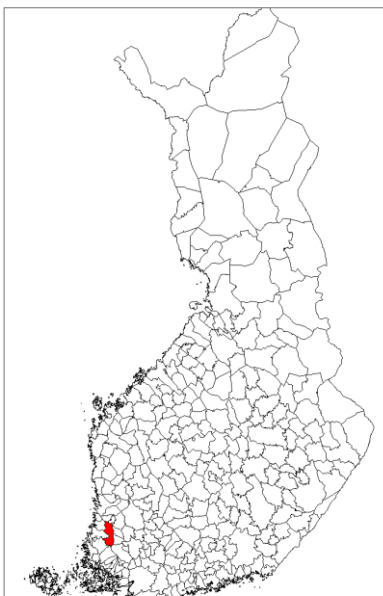
Keskustelua on pitkään käyty myös siitä, olisiko vanhoja, rautakautisia hautausmaita saatettu siunata kristillisiksi hautausmaiksi ja kirkkomaiksi. Ruotsista tällaisesta toiminnasta on jonkin verran esimerkkejä. Vanha rautakautinen kalmisto on saatettu siunata kristilliseksi hautausmaaksi esimerkiksi sellaisissa tapauksissa, joissa kirkkomaita ei ole ehditty perustaa tai ne ovat olleet täynnä. (Gräslund 1992: 207, 1996: 29). Markus Hiekkasen mukaan Suomen arkeologinen aineisto ei kuitenkaan tue tällaista päätelmää (Hiekkänen 2010: 335).

Vaikka kokonaisten hautausmaiden siunaamisesta ei ole säilynyt ohjeistuksia, on pohjoismaissa, kuten muuallakin Euroopassa, ohjeistukset yksittäisen haudan siunaamiselle. Yksittäisten hautojen siunaaminen olikin keskiajalla varsin yleistä. Hautoja saatettiin siunata myös jälkikäteen, mikäli pappi ei ollut hautaamisen aikaan paikalla. (Nilsson 1989:70–84.) Yksittäisten hautojen siunaamista suoritettiin varsinaisten kirkkomaiden lisäksi oletettavasti myös talokirkkojen kalmistoon haudattaessa (Nilsson 1989).

4. Aineisto

4.1 Euran Luistari

Luistarin kalmisto on yksi tunnetuimpia rautakautisia muinaisjäännöksiä Suomessa. Se on tutkittu poikkeuksellisen perusteellisesti ja siitä on olemassa useita julkaisuja ja artikkeleita (esim. Lehtosalo-Hilander 1982 a, 1997, 2000 a jne.). Luistarin tutkimukset ovat antaneet runsaasti uutta tietoa muun muassa viikinkiaikaisesta kulttuurista ja pukeutumisesta sekä mittavan ruumishauta-aineiston rautakauden kalmistotutkimukseen.

Luistarin kalmisto sijaitsee Eurassa, Satakunnassa, noin 2 km etelään Euran kirkosta, Kauttuan kylässä. Kalmiston itäpuolella virtaa Eurajoki noin 200m päässä kalmistosta. Alue on ollut asuttuna jo kivikaudelta lähtien. Kalmiston läheltä tunnetaan kivikautisia asuinpaikkoja, pronssikautisia hauta- ja asuinpaikkoja, 700–800 -luvulle ajoitettu Kauttuan linnavuori sekä useita rautakautisia kalmistoja.

Kuva 3. Euran sijainti

Kalmisto löytyi vuonna 1969, kun pellolle tehdyn viemäriputken ojankaivuun yhteydessä löytyi hopeakoristeinen miekka. Tuolloin paikalla suoritettiin pelastuskaivaukset, jossa paljastui suuri ruumiskalmisto. Kaivauksia jatkettiin seuraavina kolmena kesänä alueilla, joiden arveltiin olevan vaarassa tuhoutua tietöiden vuoksi. Tutkimuskaivauksia kohteella on järjestetty vuosina 1977, 1979, 1984 ja 1986–1992. Kaivaustenjohtajana toimi Pirkko-Liisa Lehtosalo-Hilander. (Lehtosalo-Hilander 1982 a: 7-8.) Kaiken kaikkiaan Luistarin kaivaukset käsittivät noin 6000m² kokoisen alueen, jolla oli tutkittu kuusi röykkiötä, pronssikautinen asuinpaikka ja yli 1300 ruumishautaa. Kalmiston käyttöaika ulottuu merovingiajalta (600–800 jKr.) 1200-luvulle. (Lehtosalo-Hilander 2000 a:11) Tämän jälkeen kalmiston reuna-alueita on tutkittu arkeologisten valvontojen yhteydessä. Vuonna 1987 Tiina Kujanen kaivoi kalmiston pohjoispuolella silloisen Laitila-Eura-maantien laidassa, josta löytyi 35 kpl ruumishautoja (Kujanen 1987). Lisäksi Esa Saari kaivoi 1992 pyörätien laajentamisen yhteydessä 18 löydötöntä ruumishautaa (Saari 1992) ja Muuritutkimus tutki niin ikään alueen pohjoisosaa vuonna 2013 Luistarintien pyörätien laajentamisen yhteydessä, jolloin paikalta löytyi 25kpl ruumishautoja ja viitteitä pronssikautisesta asuinpaikasta. (Kari Uotila, alustava tiedonanto sähköpostitse 9.4.2014.) Todennäköisesti ruumiskalmisto on jatkunut pohjoiseen. Nykyään tämä kalmiston pohjoisen puoleinen alue on jäänyt alueelle rakennettujen omakotitalojen alle.

Luistarin aineistosta tunnetuimpia ovat rikkaat hautalöydöt miekkoineen ja pukuineen. Pirkko-Liisa Lehtosalo-Hilander on varsin ansioituneesti tutkinut ja tulkinut kalmistosta löytynyttä esineistöä. Tässä työssä en kuitenkaan käsittele kalmiston esineistöä, vaan esineettömiä hautoja, jotka käsittävät lähes 70 % kalmiston hauta-aineistosta. Tässä kappaleessa keskitytään kalmiston horisontaalistratigrafiaan, hautojen rakenteisiin ja hautaustapoihin.

4.1.1 Kalmistoalue

Loivana kumpareena peltojen keskellä erottuva Luistarin kalmisto on nykyään aidattu ja suojeltu muinaisjäännöskohde. Se on vielä 1960- ja 1970-luvuilla sijainnut osittain viljellyllä pellolla, osittain joutomaana (Lehtosalo-Hilander 1982 a:8). Luistaria ympäröivät pellot ovat iältään hyvin vanhoja. Jo Olof Mörtin vuonna 1696 piirtämässä maakirjakartassa on nähtävissä, että alue on ollut jo tuolloin peltoviljelyssä.

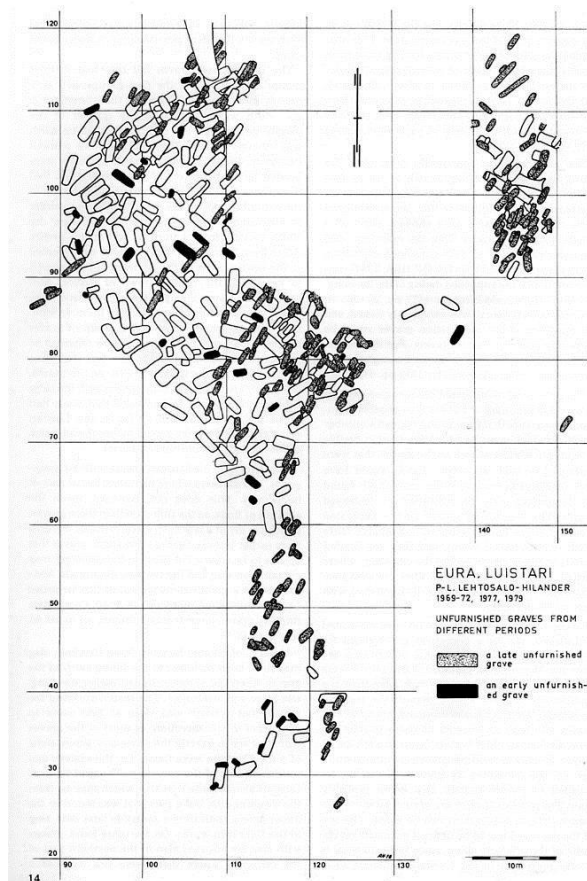
Kuva 4. Katkelma Olof Mörtin kartasta vuodelta 1696. Kansallisarkisto.

Mielenkiintoista on, että Luistari erottuu vielä tuossa 1600-luvun lopun kartassa viljelemättömänä alueena, vaikka sitä ympäröivät alueet ovatkin viljelykäytössä. Viljelemättömyyden perusteeksi on esitetty

mm. alueen pronssikautisten röykkiöitä ja ruumishautauksien päällä olleiden kiveyksiä, joiden vuoksi alue olisi ollut liian kivinen viljelyä ajatellen. Jouko Pukkila on huomauttanut, että kiveykset ovat kuitenkin säästyneet syvemmälle ulottuvalta nykykynnöltä, joten kivisyys tuskin selittää alueen viljelemättömyyttä. Pukkila ehdottaakin, että kenties 1600-luvun lopulla on ollut vielä olemassa tieto paikalla sijainneesta kalmistosta, jonka vuoksi aluetta ei olisi ollut sopivaa ottaa viljelykäyttöön. (Pukkila 2011:128.)

4.1.2 Hautaryhmät ja niiden sijoittuminen kalmistossa

Esineettömiä hautauksia on Luistarista löytynyt yhteensä yli 900kpl. Vuosien 1969–1972, 1977 ja 1979 kaivausten perusteella Lehtosalo-Hilander jakaa esineettömät haudat kahteen ryhmään. Ryhmän 1 -haudat olivat hyvin syviä ja kapeita verrattuna pituuteen (leveys noin neljäsosa pituudesta ja syvyys noin metri) ja täytemaa oli erittäin sekoittunutta. Ne sijaitsivat usein esineellisten hautojen päällä tai sijaitsivat kalmistoalueen reunoilla. Ryhmän 2 -haudat olivat muodoltaan ja syvyydeltään esineellisten hautojen kaltaisia, leveyden vaihdellessa kolmanneksesta puolikkaaseen pituudesta ja syvyyden ollessa noin 70–80 cm. Nämä sijaitsivat kalmiston keskusalueella ja näyttivät kuuluvan kalmiston varhaisiin hautariveihin. (Lehtosalo-Hilander 1982 a: 13) Tämän jaottelun perusteella vaikuttaisi siltä, että ainakin suurin osa ryhmään kaksi kuuluvista esineettömistä haudoista olisi rautakautisia ja ryhmän yksi -edustajat pääsääntöisesti nuorempia. Hautaryhmäjako näkyy selvimmin Luistari I:ssä (s.14) julkaistussa kartassa. Kartan perusteella näyttää siltä, että varhaiset löydöttömät haudat (ryhmä 2) sijaitsevat kalmiston keski- ja eteläosissa, kun nuoremmat esineettömät haudat (ryhmä 1) keskittyvät kalmiston reuna-alueille.

Kuva 5. 1960- ja 1970-luvuilla löytyneiden esineettömien hautojen jako kahteen eri-ikäiseen ryhmään. (Lehtosalo-Hilander 1982 a:14)

1980- ja 1990-lukujen tutkimusten myötä löydöttömien hautausten lukumäärä kasvoi, mutta kuva niiden levinnästä ei juuri muuttunut.

Artikkelissaan *Luistari in Eura From Pagan Burial-Ground to Christian Cemetery* (1997) Lehtosalo-Hilander esittää kartan, jossa näkyvät kaikki nuoremmat (ryhmä 1) esineettömät haudat ja tämän kartan perusteella ne tosiaan näyttäisivät sijoittuvan

pääasiassa kalmiston reuna-alueille. Poikkeuksena tästä kuitenkin kalmiston länsipuolisko, jossa esineettömiä ruumishautoja esiintyy samalla alueella esineellisten hautojen kanssa myös kalmiston keskiosissa Tästä kartasta puuttuvat kokonaan ryhmän kaksi esineettömät haudat, jotka Lehtosalo-Hilander on siis ajoittanut rautakautisiksi.

Kuva 6. Kaikki Luistarin nuoremmat (ryhmä 1) löydöttömät haudat (Lehtosalo-Hilander 1997:397)

Yhteistyössä Muuritutkimuksen kanssa teimme kartan, jossa näkyvät Luistarin kaikki haudat. Kartassa on digitoituna Lehtosalo-Hilanderin kartta (Lehtosalo-Hilander 2000 a:155), jossa näkyvät pronssikautiset rökkiöt ja kaikki rautakautiset haudat. Tähän on lisätty hautaluetteloista keräämäni esineettömien

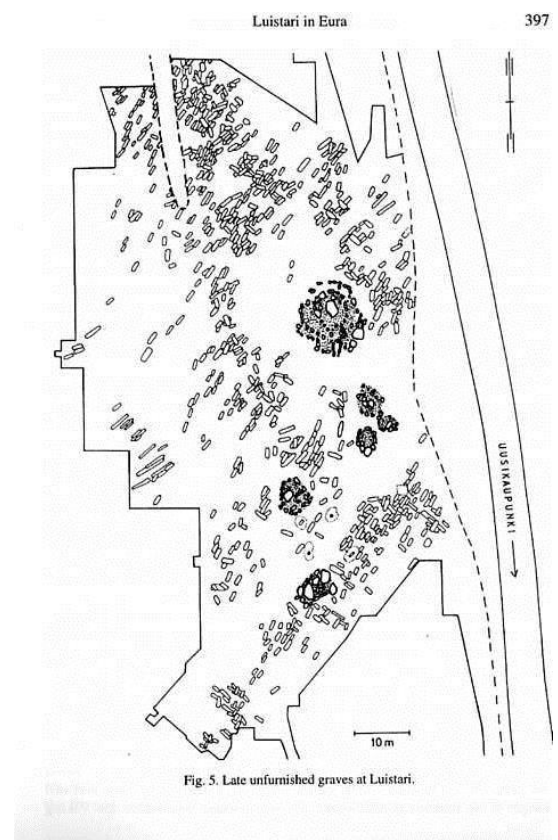
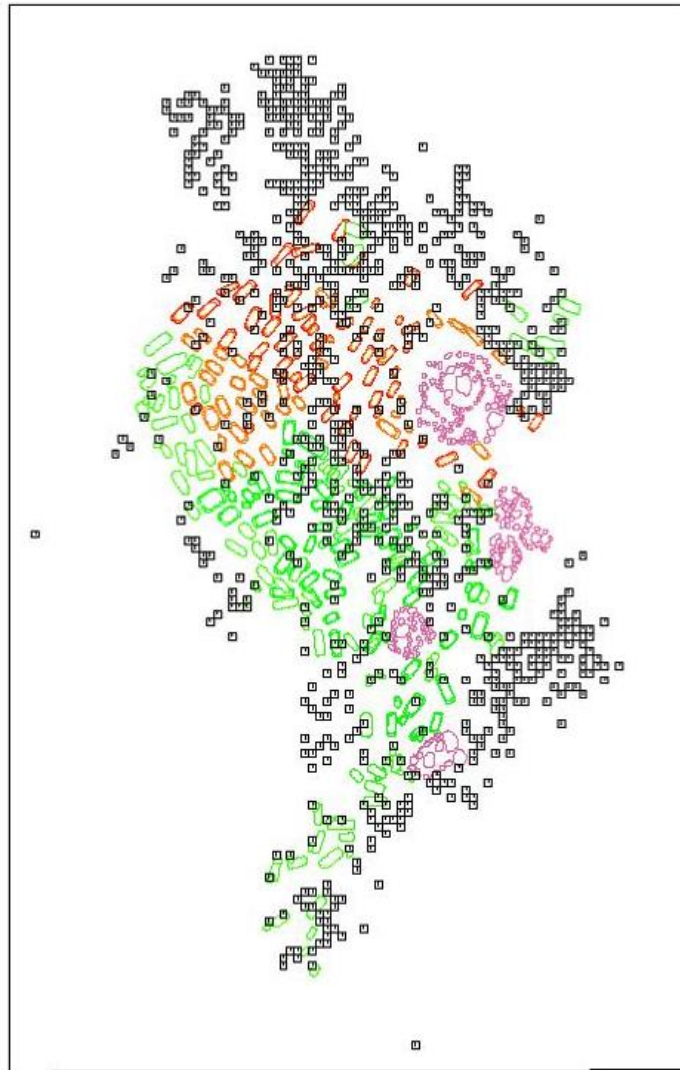

Fig. 5. Late unfurnished graves at Luistari.

hautojen koordinaatit, joten esineettömien hautojen levintää suhteessa esihistoriallisiin voidaan tarkastella. Esineettömistä haudoista on hautaluetteloissa ilmoitettu ainoastaan haudan lounaiskulman ruudun lounaiskulman koordinaatti, joten siksi esineettömät haudat näyttävät kartassa sijoittuvan siistimpiin riveihin, kuin ne todellisuudessa ovat todennäköisesti sijainneet.

Kuva 7. Kuvassa violetilla merkitty pronssikautiset röykkiöt, oranssin väriset ovat merovingiaikaisia ruumishautauksia, vihreät haudat ovat viikinkiaikaisia ja mustalla ovat esineettömät haudat. (Kartta Lehtosalo-Hilander 2000 a: 155, esineettömien hautojen koordinaattitiedot Anna-Maria Salonen, digitointi FM Janne Hymylä ja FM Markus Kivistö, Muuritutkimus Ky.)

Kaikkien näiden karttojen perusteella voidaan sanoa, että kalmiston käyttö on levinnyt ajan myötä kohti sen reuna-alueita, eli vanhemmat hautaukset sijaitsevat kalmiston keskellä nuorempien sijoituessa sen reuna-alueille. Jonkin verran nuorempia hautauksia on kaivettu vanhempien hautausten läpi myös kalmiston keskusalueille.

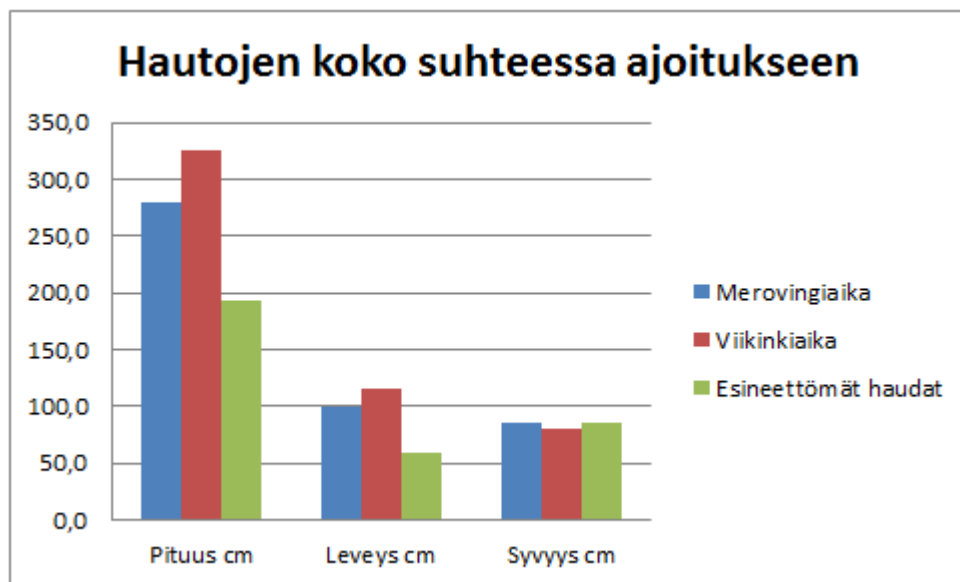
Kalmiston pohjoisosassa esineettömät ruumishaudat jatkuvat kaivetun alueen ulkopuolelle. Esineelliset hautaukset kuitenkin tässä suunnassa loppuivat, joten kaivausalueetta ei enää laajennettu pohjoiseen. (Lehtosalo-Hilander 2000 a: 11) Tiina Kujasen 1987 suorittamilla koekaivauksilla tutkittiin kaivausalueen pohjoispuolella sijaitsevan tien reuna-alueet, koska Euran kunta suunnitteli paikalle kevyen liikenteen väylää. Tällöin paljastui tieojasta kolme esineetöntä ruumishautaa sekä joitakin likamaaläikkiä, jotka jäivät tulkitsematta, mutta jotka Kujasen mukaan saattavat olla hautoja. (Kujanen 1987.) Lisäksi Muuritutkimus ky. tutki elo-syyskuussa 2013 Luistarintien pohjan kevyenliikenteen väylän rakentamisen yhteydessä. Tutkimuksissa paljastui muun muassa 25kpl ruumishautoja, joista valtaosa oli esineettömiä. Muutaman haudan yläosista on keramiikkalöytöjä, mutta niiden analyysi oli vielä kesken huhtikuussa 2014. Osa materiaalista ajoittuu rautakaudelle, osa vanhemmaksi. (Kari Uotila, alustava tiedonanto sähköpostitse 9.4.2014.) Näiden tutkimusten perusteella voidaan sanoa, että Luistarin kalmisto jatkuu vuosien 1969–1992 tutkittujen alueiden pohjoispuolelle. Tällä pohjoisalueella sijaitsee nimenomaan esineettömiä hautoja, jotka edustavat kalmiston myöhäisintä käyttövaihetta. Ikävä kyllä Luistarintien pohjoispuolinen alue on nykyään omakotitaloaluetta. On mahdotonta sanoa, onko hautoja säilynyt alueella rakentamisesta huolimatta.

4.1.3 Hautojen muoto ja koko

Lehtosalo-Hilanderin mukaan haudat erottuivat maasta selvästi heti pintamaan poiston jälkeen. Varsinkin esineettömät hautaukset olivat täyttömaaltaan sekoittuneita, tummia ja teräväreunaisia ja erottuivat siksi hyvin ympäröivästä vaaleasta hiesusta.

Suurin osa esineettömistä hautauksista poikkesi esineellisistä myös muotonsa ja kokonsa perusteella. Niiden kulmat erottuivat esineellisistä hautoja terävämmin ja muoto oli usein neliskulmaisempi kuin esineellisissä hautauksissa. Esineettömät haudat olivat keskimäärin noin 165–220 cm pitkiä ja 50–70 cm leveitä. Keskimääräinen syvyys oli 70-100cm. (Lehtosalo-Hilander 1982 a: 25.)

Verrattuna merovingi- ja viikinkiajalle ajoittuvien hautojen kokoon ja syvyyteen, ero on huomattava. Merovingiaikaisten hautausten keskimääräinen koko oli 260-300x100cm, syvyyden ollessa noin 80-90cm. Viikinkiaikaiset haudat olivat kooltaan suurimpia, noin 300-350x100-130cm ja 70-90cm syviä. Esineettömät haudat erottuvat aineistosta pienen kokonsa vuoksi (kts. taulukko 1).

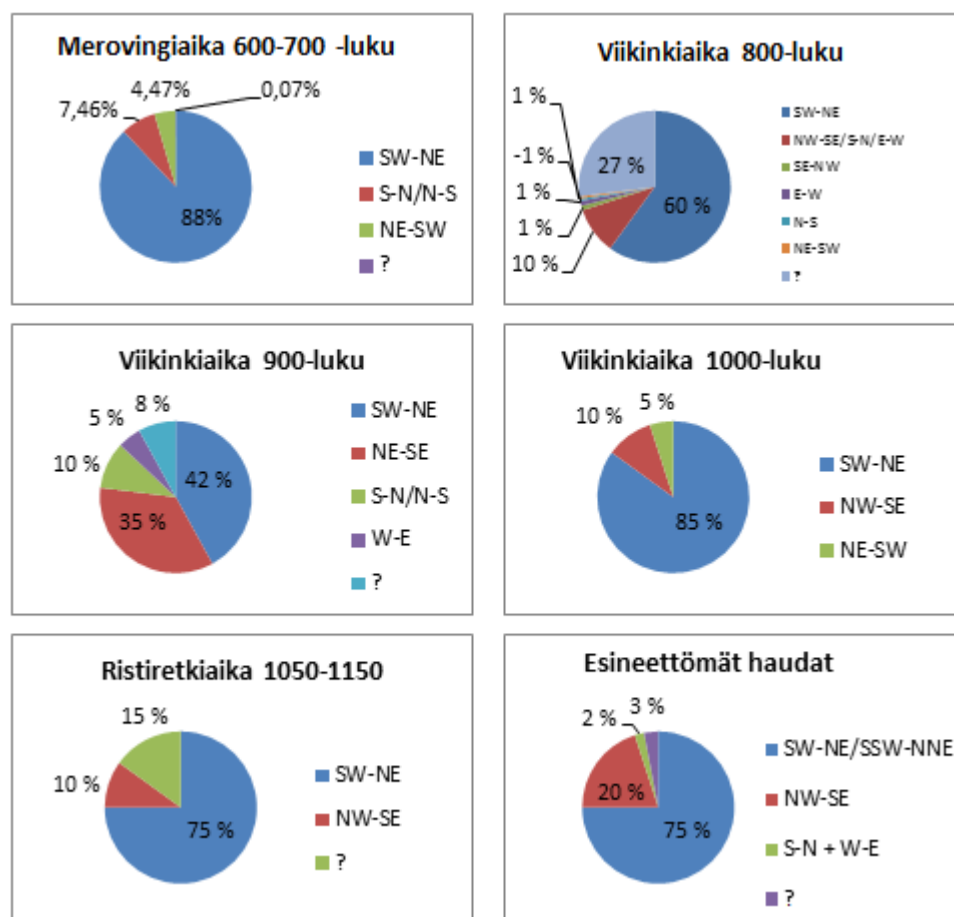
Taulukko 1. Hautojen pituus, leveys ja syvyys senttimetreinä suhteessa haudan ajoitukseen.

Noin 30 % vuoteen 1980 mennessä kaivetuista esineettömistä haudoista oli alle 160cm pitkiä. Pienistä esineettömistä haudoista pienin oli kooltaan ainoastaan 55x45 cm ja 50 cm syvä. On siis syytä olettaa, että ainakin osa niistä on lasten hautoja. Lasten haudoista ei kovin usein ole tavattu myöskään kivirakenteita. (Lehtosalo-Hilander 1982 a: 25.)

Hautojen syvyyttä tarkasteltaessa on otettava huomioon, että Luistarin julkaisuista ei käy ilmi, miten haudan syvyys on mitattu. Ilmeisesti syvyys on mitattu pintamaasta haudan pohjaan. Tämän tapaisessa mittauksessa on huomioitava myös pintamaan paksuuden vaihtelut. Lehtosalo-Hilander huomauttaakin, että esimerkiksi kalmiston eteläosissa oli pintamaan paksuus muuta kalmistoa suurempi (Lehtosalo-Hilander 1982 a: 25).

4.1.4 Hautaussuunnat

Vallitseva hautaussuunta Luistarin kalmistossa on ollut lounais-koillinen (SW-NE) tai etelälounas-pohjois-koillinen (SSW-NNE) koko kalmiston käytön ajan. Eri-ikäisten hautausten suuntauksissa ei siis ole suuria eroja. Suurinta variaatiota hautausten suunnissa on viikinkiajan alkupuoliskolla, noin 800-luvulle ajoitetuissa haudoissa, mutta lounais-koillinen erottuu selvästi muita vallitsevampana hautaussuuntana.

Taulukko 2. Hautaussuunnat Luistarissa ajoituksen mukaan.
(Taulukoiden aineisto Lehtosalo-Hilander 2000 a:177.)

Kalmiston käyttövaiheista myöhäisintä vaihetta edustavista esineettömistä hautauksista noin 75 % on suuntaukseltaan lounas-koillinen (SW-NE)- tai etelälounas-pohjoiskoillinen (SSW-NNE) ja noin 20 % luode-kaakko (NW-SE) -suuntaisia. Vain 2 % esineettömistä haudoista on pohjois-etelä (N-S) tai itä-länsi (E-W) – suuntaisia. (Lehtosalo-Hilander 2000 a: 177.)

Merkittävää on, että perinteisesti kristillisenä pidetty itä-länsi – hautaus-suunta puuttuu kalmistosta lähes kokonaan. Toisaalta myös pakanallisena pidettyä pohjoinen-etelä-hautaus-suuntaakaan ei esiinny aineistossa. (kts. hautaus-suunnista esim. Purhonen 1998:38.)

Nils Cleve ja Sakari Pälsi ovat esittäneet, että rautakaudella ei olisi osattu asemoida ilmansuuntia täysin oikein, vaan lounais–koillinen -hautaus-suunta olisi nähtävä yrityksenä haudata itä-länsi -suuntaisesti. Etelälounas–pohjoiskoillinen (SSW-NNE) suuntaus olisi taas pyrkimys pohjoinen-etelä -suuntaukseen. (Cleve 1978:78, Pälsi 1938:30.) Todennäköisempää kuitenkin on, että hautaukset on todella tarkoituksella haudattu tiettyyn suuntaan, sillä suunta toistuu vallitsevana läpi vuosisatojen. Jonkin verran maaperän kivikkoisuus on saattanut vaikuttaa hautausten suuntiin. Lehtosalo-Hilanderin mukaan tietyt alueet Luistarissa ovat erityisen kivikkoisia, jolloin hautausten suunta on saattanut vaihdella jonkin verran, mikäli suuria kiviä ei ole siirretty hautausten tieltä (Lehtosalo-Hilander 1982 a:15). Maaperän kivisyys tuskin on kuitenkaan vaikuttanut hautaus-suuntien yleiseen trendiin.

Hautaus-suunta ei siis näytä Luistarissa liittyvän muuhun hautaustavan muutokseen rautakauden lopulla. Tällä ei välttämättä ole hautojen uskonnon tulkinnan kannalta suurta merkitystä, sillä esimerkiksi Anne-Sofie Gräslund on esittänyt, ettei yksistään hautaus-suunta tai haudan löydöttömyys kuvasta vainajan uskontoa. Esimerkiksi Ranskan Strasbourgissa ja Saksan Kölnissä on löytynyt useita pohjoinen-etelä -suuntaisia hautoja, joissa on ollut kristillistä esineistöä (Gräslund 2002:46).

4.1.5 Kivirakenteet

Kivirakenteita esiintyy Luistarissa ainoastaan yhteensä 262 haudassa, käsittäen näin 20,15 % kalmiston aineistosta (Lehtosalo-Hilander 2000 a:180). Kivirakenteellisia hautoja on koko kalmiston alueelta, lukuun ottamatta pohjoisinta osaa, missä hautoja on niin monta kerrosta päällekkäin, että haudoissa mahdollisesti olleet kivirakenteet ovat todennäköisesti tuhoutuneet nuorempien hautojen kaivamisen yhteydessä (Lehtosalo-Hilander 1982 a:21).

Koko Luistarin aineistossa yleisesti esiintyvä kivirakennetyyppi on kiviryhmä haudan toisessa päässä. Tämä on yleinen kivirakenne koko kalmiston käytön ajan. Toinen varsin yleinen kivirakennelma oli pystyttää yksi suuri kivi haudan toiseen päähän.

(Lehtosalo-Hilander 2000 a:179.) Pääosin kivirakennelmat oli aseteltu hautakerroksen päälle. Myöhäisimpien hautojen kivirakenteet saattoivat tosin ulottua syvemmällekin. (Lehtosalo-Hilander 2000 a:180.)

Esineettömistä haudoista vain noin 6,7 %:ssa on kivirakenteita, kun esineellisistä haudoista noin 25–33 % sisälsi kivirakenteita (Lehtosalo-Hilander 2000 a:180). Esineettömien hautojen kivirakennetyypit eivät juuri eroa vanhempien esineellisten hautausten kivirakenteista. Lehtosalo-Hilander ehdottaakin syyksi kivirakenteellisten esineettömien hautausten mahdollista ajoittumista varhaisemmalle rautakaudelle (Lehtosalo-Hilander 1982 a: 25). Kuitenkin monista muista länsisuomalaisista rautakauden ja keskiajan taitteeseen ajoitetuista ruumiskalmistoista on löydetty lähes vastaavia kivirakennelmia (vrt. esim. luku 5.4), joten Luistarin kivirakenteellisten esineettömien hautausten nuori ajoitus ei ole mahdoton.

Kivilatomusten tulkinta on haastavaa. Todennäköisesti kivilatomukset ovat toimineen hautojen merkkeinä maanpinnalle. Tätä tulkintaa tukee myös se, että varsinkin vanhemmissa haudauksissa kivet on aseteltu haudan päälle. Haudan toiseen päähän asetetut pystykivet saattaisivat olla hautojen merkkejä nykyäänkin käytettyjen hautakivien tapaan.

Ruotsin Upplannissa on keskeisten pitäjien kalmistoissa myös vastaavanlaisia kivilatomuksia. Ann-Sofie Gräslundin mukaan nämä hautaukset saattaisivat edustaa varhaisimpia kristillisiä hautauksia. (Gräslund 2001:87.)

4.1.6 Puurakenteet

Puurakenteet Luistarin haudoissa ovat melko yleisiä. Merovingiaikaisista haudoista noin 33 %:ssa oli jonkinlainen puurakenne ja viikinkiaikaisista ja ristiretkiaikaisista haudoista lähes 50 %:ssa oli joko arkku tai puuvuoraus (Lehtosalo-Hilander 2000 a: 180). Muutamassa varhaisessa merovingiaikaisessa haudassa ei ollut puuvuorausta, mutta sen kulmissa oli paalunsijat. Lehtosalo-Hilander on ehdottanut, että paalut haudan kulmissa ovat mahdollisesti kannatelleet haudan päällä ollutta katosta. Kalmistossa tavatut arkut ja puuvuoraukset ovat todennäköisesti olleet melko kevyitä rakenteita. Nauvoja on käytetty hyvin vähän, jos ollenkaan. Viikinkiaikaisista haudoista on tavattu myös ruumispaareiksi tulkittuja rakenteita. Tällaisiksi on tulkittu rakenteet, jossa haudan reunoilla on ollut hyvin ohuet puunjäänteet ja haudan pohjalla on ollut ohut,

tahmea ja tumma kerros. Haudan pohjan tumma kerros on tulkittu jäänteeksi esimerkiksi nahasta, joka on ollut pingotettuna puukehikkoon. (Lehtosalo-Hilander 1982 a:32–33, 2000 a:180.)

Esineettömät haudat eroavat tässä suhteessa merkittävästi esineellisistä. Esineettömistä hautauksista ainoastaan 1,5 %:ssa oli puurakenteita. Nauloja on löytynyt useamman esineettömän haudan täyttömaasta, mutta Lehtosalo-Hilanderin mukaan ne ovat saattaneet joutua hautaan täyttömaan mukana eivätkä siten todista mahdollisesta arkusta tai puurakenteista. (Lehtosalo-Hilander 2000 a:180.) Hautojen täytemaita on varsinkin vanhemmassa tutkimuksessa väheksytty, eikä niistä tehtyihin löytöihin ole kiinnitetty huomiota (kts. esim. Kivikero 2011:37–38). Tämän vuoksi on mahdotonta arvioida löydettyjen naulojen todellista kontekstia ja siten arvioida naulojen tulkintaa mahdollisina arkunnauloina.

Naulojen vähäinen määrä ei välttämättä kuitenkaan kerro vähäisestä arkkujen määrästä, sillä arkkuja on saatettu valmistaa myös käyttäen puuliitoksia (Jäkärä 2006 b: 69). Esineettömien hautausten hautakuopan muoto erottui teräväreunaisempana ja neliskulmaisempana kuin esineellisten hautausten, mikä saattaisi viitata arkkujen käyttöön. Toisaalta, mikäli nuoremmissa esineettömissä haudoissa olisi ollut puuarkkuja, on erikoista, ettei puumateriaali olisi niissä säilynyt, vaikka vanhemmissa esineellisissä hautauksissa on puumateriaalia selvästi säilynyt. Osittain puurakenteiden suurempi esiintyvyys esineellisissä haudoissa voisi selittyä esineellisten hautausten metallilöydöillä, jotka auttavat orgaanista aineista säilymään. Esineettömistä haudoista ei ole löydetty juuri ollenkaan luuaineistoakaan ja löydetytkin luut ovat olleet hyvin hauraita (Lehtosalo-Hilander 1982 a:32). Esineellisten hautausten metalliesineet eivät kuitenkaan selitä sitä suurta määrällistä eroa, joka esineellisten ja esineettömien hautausten puurakenteiden välillä on. Selitystä on siis etsittävä joko vainajan ja sen haudan yhteisön uskomusmaailmasta tai yhteiskunnallisesta ja taloudellisesta asemasta.

4.1.7 Ajoitukset

Luistarin haudat on ajoitettu pääsääntöisesti esinetytologian perusteella. Tämän vuoksi esineettömät haudat muodostavat ongelmallisen aineiston, koska ne ovat ajoitettavissa vain suhteessa esineellisiin hautauksiin.

Kalmistosta on kuitenkin tehty myös yhteensä 22 radiohiiliajoitusta. Ajoitettavista näytteistä viisi on otettu röykkiöistä, kolme liesistä ja loput haudoista. Ajoitukseen on käytetty mm. palaneita siemeniä, haudoista löydettyjä kaarnan palasia ja yksi ajoitus on tehty myös haudasta löydetystä eläimen luusta. Ajoitukset täsmäävät hyvin kalmiston esinetytologian perusteella päätellyn käyttöiän kanssa. Vanhimmat ajoitukset ajoittuvat pronssikaudelle (1500–500 eKr.), suurin osa rautakaudelle (500 eKr.–1025 jKr.). Kaksi näytteistä ajoittuu 1600–1800 -luvulle jKr. Nämä kaksi näytettä ovat selkeistä naudanhaudoista. (Lehtosalo-Hilander 2000 a:175–176.)

Ajoitusnäytteistä kaksi (nrot 19 ja 20) ajoittuvat 1000–1400 -luvulle jKr. Näyte nro 19 on haudasta nro 1010 ja näyte nro 20 on merovingiaikaista hautaa nro 20 peittäneestä nokiläikästä. Hauta 1010 sijaitsi kalmiston luoteisosassa ja on todennäköisesti miehen ja naisen kaksoishautaus. Hautalöytöinä oli koruja, puvunosia, viikate ja kaksi kirvestä. Hautalöydöistä oletetun miehen rinnalta löytynyt rintaneula on ajoitettavissa ristiretkiajalle, tarkemmin 1100-luvulle. Miehen hautauksesta löydetylle hopeiselle sormukselle on olemassa kultaisia vastineita Skandinaviasta keskiaikaisista konteksteista. Suomesta vastaavia hopeisia ja pronssisia sormuksia on löydetty viikinkiaikaisista ja ristiretkiaikaisista haudoista. Radiohiiliajoituksen (nro 19) tulos 1045–1202 jKr. tukee esinetytologista ajoitusta. (Lehtosalo-Hilander 2000 a: 125–126, 175.)

Mielenkiintoinen on myös radiohiiliajoitusnäyte nro 20, joka otettiin merovingiaikaista hautaa nro 20 peittäneestä nokiläikästä. Sen ajoitustulos on 1259–1406 jKr. joka ajoittuu hieman nuoremmaksi, kuin yksikään esineistön perusteella ajoitettu hauta. Haudan nro 20 päällä ei ollut hautoja, mutta sen ympärillä oli runsaasti esineettömiä hautauksia. Lehtosalo-Hilander on tulkinnut tämän niin, että kalmiston käyttö on jatkunut ainakin 1300-luvulle. Haudan nro 20 päällä ollut nokiläikkä olisi saattanut syntyä vanhojen hautojen päällä poltetuista muistotulista. Hautaa nro 20 ympäröivät esineettömät haudat Lehtosalo-Hilander liittää näin kalmiston nuorimpaan käyttövaiheeseen. (Lehtosalo-Hilander 2000 a:175–176.)

4.2 Kuusi länsisuomalaista kalmistoa

Myöhäisrautakaudelle ja varhaiskeskiajalle ajoittuvia ruumiskalmistoja esiintyy kohtalaisen runsaasti Länsi-Suomen alueella. Erityisen paljon ruumiskalmistoja esiintyy Eurassa, josta niitä on löydetty jo noin kymmenen kappaletta. Arkeologit ovat jo yli

sadan vuoden ajan osoittaneet runsaasti kiinnostusta myöhäisrautakautisia kalmistoja kohtaan ja niitä on tutkittu kaivauksin vuosikymmeniä. Vanhemmassa arkeologisessa tutkimuksessa ei ikävä kyllä ole kiinnitetty riittävästi huomiota esineettömiin hautauksiin, vaan tutkimuksessa on korostunut esineiden merkitys. Huomion kiinnittyessä rikkaisiin hautalöytöihin, on hautakontekstien ja esineettömien hautojen dokumentointi saattanut olla lähes olematonta. Tämän vuoksi olenkin joutunut rajaamaan osan kalmistoista pois aineistostani, sillä saatavilla oleva materiaali ei riitä vastaamaan tämän työn tutkimuskysymyksiin.

Tähän työhän olen valinnut Luistarin vertailukohteiksi Ulvilan Liikistön, Liedon Ristinpellon, Kaarinan Kirkkomäen, Köyliön Vanhakartanon kalmiston C ja Halikon Rikalanmäen ja Kirkkomäen (kts. kuva 2, sivu 8). Nämä kalmistot ovat Luistarin myöhäisimpien käyttövaiheiden kanssa lähes samanikäisiä ruumiskalmistoja, joissa on tulkittu olevan kristillisiä piirteitä. Ne kuuluvat kaikki läntisen kirkon kulttuuripiiriin ja tarjoavat hyvän mahdollisuuden tarkastella kalmistojen kristillisiksi tulkittuja piirteitä ja peilata niitä Luistariin. Lisäksi ne ovat hyvin tutkittuja ja julkaistuja. Kaikkia tarvitsemiani tietoja ei ikävä kyllä löytynyt kaivausten julkaisuista. Esimerkiksi tarkat hautatiedot prosentuaalisten osuuksien vertailua varten olen koonnut kohteiden kaivausraporteista.

4.2.1 Ulvilan Liikistö

Ulvilan Liikistöstä tunnetaan noin 300 ruumishaudan kalmisto sekä kivijalan fragmentteja, jotka on tulkittu paikalla sijainneen kirkon tai kirkkoon liittyvän ulkorakennuksen kivijalaksi (kts. mm. Jäkärä 2008:60, Haggrén 2004). Hautausmaa sijoittuu kivijalan itä-, kaakkois- ja eteläpuolella.

Liikistö sijaitsee Vanhakylän taajamassa lähellä Ulvilan pappilaa. Muinaisjäännösalue sijaitsee matalalla mäenkumpareella noin 600m metrin päässä Kokemäenjoen nykyisestä uomasta. Keskiajalla Liikistön editse on kulkenut Kokemäenjoen pohjoinen haara, joka on todennäköisesti toiminut yhtenä vesiliikenteen pääväylänä, joten Liikistö on keskiajalla sijainnut erittäin hyvien ja tärkeiden liikenneyhteyksien päässä. (Sjölund 2000: 87) Nykyään haara on kuivunut umpeen (Haggrén 2004:26).

Seppo Suvannon mukaan viimeistään 1200-kuvun puolivälissä Kokemäenjoen varrelle ja suuhun on syntynyt ruotsalaiskyliä, joilla oli yhteinen kirkko ja hautausmaa (Suvanto

1973: 184–186, Sjölund 2000:88). Alkuperäisen, vanhimman asutuksen Suvanto olettaa sijainneen Liikistön lähistöllä (Suvanto 1973:280, Sjölund 2000:88). Myös Markus Hiekkänen uskoo, että 1200-luvun lopulla olisi Ulvilan alueelle muodostunut kaksi kirkonpaikkaa ja seurakuntayhteisöä kirkkomaineen. Näistä Liikistön seurakunnan olisi muodostanut talonpoikaisyhteisö. Toinen seurakunta olisi muodostunut hieman myöhemmin nykyiselle Ulvilan kirkon paikalle. Sen olisivat muodostaneet Ulvilan kaupungin väestö, saksalaiset ja gotlantilaiset kauppiat ja Kokemäen maakauppiat. (Hiekkänen 2000:23).

Liikistöä on tutkittu 1930-luvulta lähtien. Vuosina 1930–1934 suoritti Ilkka Kronqvist kaivauksia Liikistössä. Kaivausten raportit ovat aikanaan jääneet tekemättä lukuun ottamatta vuoden 1930 kaivauksia, mutta Kronqvist käsittelee kaivausten aineistoa vuoden 1938 Suomen Museossa artikkelissaan *Varhaisen keskiajan hautamerkeistä*.

Seuraavan kerran Liikistössä kaivettiin vasta 2000-luvulla. Tiina Jäkärä tutki kalmistoa aktiivisesti vuosina 2003–2008. Hän on kirjoittanut tutkimuksistaan useita artikkeleita ja myös tehnyt C14 -ajoituksia kohteesta ja pohtinut uudelleen alueen stratigrafiaa. Liikistöstä on tehty myös yksi pro gradu-työ (Anna-Kaisa Sjölund, Turun yliopisto) ja sen sen ympäristöä ovat tulkinneet mm. Georg Haggrén (2004) ja Tapio Salminen (2000).

Kalmistoa voidaan pitää varsin kristillisenä, sillä sen täyttäessä kaikki kristillisen kalmiston tunnusmerkit, sieltä puuttuu pakanallisiin kalmistoihin viittaavat piirteet. Liikistöstä on tutkittu noin 300 ruumishautaa, joista suurin osa on esineettömiä. Valtaosa osa haudoista on lähes itä–länsi -suuntaisia. Kalmistossa esiintyy myös jonkin verran pohjois–etelä -suuntaisia hautoja, mutta niiden määrä on verrattain hyvin pieni. Osa vainajista on haudattu arkuissa. Yhtäkään kokonaista arkkua ei ole Liikistöstä löydetty, mutta arkuiksi on tulkittu puunjäänteitä, jotka ovat löytyneet samasta kontekstista rautanaulojen kanssa. Pieni osa haudoista oli merkitty laakakivillä. Nämä on Ilkka Kronqvist tulkinnut hautojen maanpäällisiksi merkeiksi, joten todennäköisesti kyseessä on ollut pystyyn asetettu laakakivi, joka on myöhemmin kaatunut. (Sjölund 2000: 94–95.)

Kalmisto on todennäköisesti myös ollut aina rajattu jollain tavalla. Jo Ilkka Kronqvistin kaivauksissa paljastui pääilmansuuntien mukaan rakennettu kivijalka, jonka hän tulkitsi

Liikistössä toimineen kappelin kivijalaksi. Tiina Jäkärän tutkimuksissa vuonna 2006 puolestaan paljastui kivijalkaa vanhempi, puhtaan hiekan alue, joka näyttää rajaavan hautauksia ainakin yhdestä suunnasta. (Jäkärä 2007.) Tämä saattaisi olla jäännös kalmistoa rajanneesta ojasta. Ojan kaivaminen kalmiston ympäri on ollut varsin tyypillinen varhaiskeskiaikainen tapa rajata kalmistoa (kts. esim. Hiekkänen 2002 b: 64). Oja on todennäköisesti täytetty puhtaalla hiekalla kivijalan rakentamisen yhteydessä.

Markus Hiekkasen mukaan Liikistöön olisi muodostunut 1200-luvun lopulla seurakunta puukirkkoineen ja hautausmaineen, mikä tukee teoriaa Liikistön kristillisyydestä ja paikalla sijainneesta kappelista. Vuoden 2002 tutkimuksissa löytyi myös viitteitä mahdollisista puukirkon jäänteistä, joka ajoitettiin C¹⁴-menetelmällä 1200–1300-lukujen taitteeseen. Samaan aikaan muodostui myös Ulvilan seurakunta. Kahden seurakunnan, kirkon ja pappilan ylläpito niin lähekkäin muodostui kuitenkin pian hyvin raskaaksi, jolloin Liikistön seurakunta olisi jo ennen vuotta 1340 yhdistetty Ulvilan seurakuntaan. (Hiekkänen 2000:23.) Tiina Jäkärän vuonna 2002 tekemien hautojen radiohiiliajoitusten ja rahalöytöjen perusteella voidaan kuitenkin väittää, että kalmistoa on alettu käyttää jo 1200-luvun alkupuolella ja alueella on ollut toimintaa 1400-luvulle saakka. (Jäkärä 2003 a:29–30.) Jäkärä esittää, että Liikistössä olisi saattanut toimia Pyhän Gertrudin kiltatalo. Ulvilan Pyhän Gertrudin killasta on kirjallinen maininta vuodelta 1344. Liikistö olisi kiltatalolle looginen paikka, sillä kiltatalot sijaitsivat usein kaupungin ulkopuolella. Killalle on saattanut kuulua kiltatalon lisäksi kirkko, kappeli ja hautausmaa. Kiltatalo selittäisi Liikistön käytön 1400-luvulla sekä lähistöllä sijaitsevat rakenteet. (Jäkärä 2001:12, Jäkärä 2003 a:32–33.)

Kalmiston länsipuolella sijaitsevan kivirivin ja sen läheisyydessä esiintyvien vallien on myös arveltu liittyvän jonkinlaisiin linnoituslaitteisiin. Jo Ilkka Kronqvist (Kronqvist 1930) epäili rakenteiden liittyvän linnoituslaitteisiin ja saman ajatuksen ovat julkaisseet myös Tapio Salminen (Salminen 2000:22), Tiina Jäkärä (Jäkärä 2003 a:33) ja Georg Haggrén (Haggrén 2004:26). Haggrén esittää, että paikalla olisi saattanut olla jopa pieni kruununlinna, joka ajoittuisi viimeistään 1300-luvulle. Hän kuitenkin toteaa, että tulkinnan varmistaminen vaatisi koekaivauksia. (Haggrén 2004: 28.)

4.2.2 Kaarinan (nyk. Turku) Kirkkomäki

Kaarinan Kirkkomäen kalmisto sijaitsee Aurajoen eteläpuolella, Koroistenniemen muinaisjäännösalueita vastapäätä, Turun ylioppilaskylän vieressä. Kalmisto sijaitsee keskiaikaisen Katariinan kappelin lähellä, mäen pohjois- ja itärinteellä.

Kirkkomäen alueesta käytetään nykyään nimeä Pappilanmäki ja alueella sijaitsee pappila sekä keskiaikainen Pyhän Katariinan kirkko. Ensimmäinen maininta Pyhän Katariinan kirkosta on vuodelta 1309. Tuolloin paikalla oli todennäköisimmin puukirkko. Nykyinen harmaakivikirkko on rakennettu noin vuosina 1440-luvulla. (Hiekkanen 2007: 143.) Kirkko on kuulunut merkittävään Aurajokisuun ryhmittymään Koroisten ja Maarian kirkon sekä Turun tuomiokirkon kanssa. Alue on aiemmin ollut osa Aurajoenvarren kulttuurimaisemaa, mutta nykyään aluetta hallitsee Ylioppilaskylä. (Asplund 1992 a.)

Alueella sijaitsee myös vuosina 1973–1974 tutkittu polttokenttäkalmisto, joka ajoittuu löytöjensä perusteella viikinkiajalle 900–1000 -lukujen taitteeseen.

Polttokenttäkalmiston löytöaineistossa on myös mm. samaan ristikkokuvioista keramiikkaa kuin mitä on löydetty ruumiskalmiston ja rautakautisen asuinpaikan tutkimuksissa. Myös jotkin polttokenttäkalmistosta löydetty metalliesineet voidaan ajoittaa jopa 1100-luvulle. Ajallisesti polttokenttä- ja ruumiskalmisto ovat siis hyvin lähellä toisiaan, elleivät peräti osittain samanaikaisia. Myös läheiset Maarian Taskulan ja Virusmäen polttokenttäkalmistot ajoittuvat noin 1000-luvulle. Taskulassa on siirrytty ruumishautaukseen samaan aikaan kuin Kirkkomäessä, Virusmäessä hieman myöhemmin. Molemmissa kalmistoissa on poltto- ja ruumishautausta harjoitettu osittain yhtä aikaa. (Asplund & Riikonen 2007: 33–34.) Henrik Asplundin kaivauksissa vuosina 1991 ja 1992 on Pappilanmäeltä löydetty myös viitteitä rautakautisesta asuinpaikasta, jonka keramiikka-aineisto on hyvin samanlaista kuin ruumiskalmistosta löydetty keramiikka. Tämän perusteella sekä asuinpaikka, että kalmisto ajoittuvat noin 1000–1100-luvulle (Asplund & Riikonen 2007: 13). Asuinpaikkaan on liitettävissä myös gotlantilainen, noin 1140–1270 jKr. ajoittuva hopeabrakteaatti, joten osa asuinpaikkalöydöistä voi ajoittua ristiretkiajankin jälkeiseen aikaan (Asplund & Riikonen 2007:18).

Kirkkomäen kalmisto löytyi ns. Pikkupappilan edestä maata tasoitettaessa. Kalmistolla on suoritettu kaivauksia 1950-luvulta 1990-luvulle Anna-Liisa Hirviluodon, Matti

Bergströmin, Kaarlo Katiskosken sekä Henrik Asplundin toimesta. Useimmat kaivaukset ovat liittyneet muun muassa Pappilanmäellä tehtyihin viemäriojan kaivuutöihin. Huolimatta kohteella suoritetuista useista, laaja-alaisista kaivauksista, ei kalmistoa ole Henrik Asplundin mukaan kaivettu kokonaan (Asplund & Riikonen 2007: 19). Katiskoski (Katiskoski 1990) sekä Asplund (Asplund & Riikonen 2007) ovat molemmat julkaisseet artikkeleita Kirkkomäen aineistosta.

Kirkkomäen kalmistossa on tutkittu yhteensä 43 hautaa. Kalmiston koko laajuutta ei tiedetä, eli tutkimattomilla alueilla on todennäköisesti lisää hautoja. Osa ruumishaudoista ajoittuu viikinkiajan loppupuolelle, mutta suurin osa on ajoitettu esineistönsä perusteella ristiretkiajan alkuun (1025–1300 jKr.) (Asplund & Riikonen 2007: 21).

Tutkituista haudoista 41,9 % (18 hautaa) sisälsi aseita tai työkaluja, koruja ja/tai puvunomia sisälsi 58,13 % (25 hautaa), 30,23 % (13 hautaa) haudoista oli löydöttömiä, 69,76 % vainajista (30 hautaa) oli haudattu arkkuun, joista kahdeksan on tulkittu ruuhiarkuiksi. (Asplund & Riikonen 2007:21.) Lisäksi Tiina Jäkärä on tulkinut kaksi arkkua tavara-arkuiksi (Jäkärä 2006 b: 68–70).

Tutkittujen hautojen määrä ei ole riittävän suuri, jotta voitaisiin varmuudella sanoa, onko löydöttömien hautausten taustalla kristillinen hautaustapa vai oliko vainaja esimerkiksi köyhä. Katiskosken (1990:85) mukaan rikkaiden ja löydöttömien hautojen välillä ei ollut havaittavissa eroa sijainnissa kalmiston sisällä. Kahta lukuun ottamatta kaikki hautaukset olivat lounais–koillis (SW-NE) -suuntaisia (Asplund & Riikonen 2007: 22), mikä saattaa viitata kristilliseen hautausperinteeseen. Toisaalta tämä suuntaus on varsin yleinen muissakin samanikäisissä varsinaissuomalaisissa ja satakuntalaisissa ruumiskalmistoissa. Hautojen suuntaus seuraa jossain määrin kalmistomäen rinteiden muotoja. Haudat ovat Asplundin mukaan olleet todennäköisesti jollain tavalla merkittyjä, sillä haudat eivät leikanneet toisiaan. Hautamerkeistä ei kuitenkaan enää ollut mitään merkkejä havaittavissa. (Asplund & Riikonen 2007: 22.)

4.2.3 Liedon Ristinpelto

Liedon Ristinpelto sijaitsee Aurajoen rannassa, joen pohjoispuolisella hiekkapohjaisella rantamäellä. Ristinpelto sijaitsee Sauvalan kylässä, joka kuuluu alueen vanhimpiin kyliin. Ristinpellon lähellä sijaitsee Ylipään suuri, kansainvaellus- ja viikinkiajalle

ajoitettu polttokenttäkalmisto. Lisäksi Aurajoen toisella puolella sijaitsee Vanhalinnan muinaislinna. (Cleve 1952:167.)

Liedon (Sauvalan) Ristinpelto löytyi vuonna 1905 alueen hiekanoton yhteydessä (Purhonen 2001:53). Sitä on tutkinut kaivauksin Hjalmar Appelgren vuonna 1905, Nils Cleve vuosina 1949–1950 ja Maarit Lönnberg vuonna 1973. Cleve on käsitellyt Ristinpellon kaivauksia artikkelissaan *Kyrkogård från korstågstiden* (Cleve 1952:159–167). Tämän lisäksi Tiina Jäkärä on käsitellyt Ristinpeltoa artikkelissaan Aikakausien rajalla – Liedon Ristinpellon hautausmaa vuonna 2006 (Jäkärä 2006 a:39–44).

Kalmistosta on tutkittu yhteensä 154 ruumishautaa sekä noin 7 x7m kokoinen rakennuksen jäännös, joka on tulkittu kellotapuliksi (Cleve 1952) tai pieneksi kappeliksi (Jäkärä 2006 a). Osa haudoista on tuhoutunut alueen hiekanoton yhteydessä (Purhonen 2001:53).

Vuonna 2006 tehtyjen radiohiiliajoitusten perusteella Ristinpellon kalmisto ajoittuu 1100–1200-lukujen taitteeseen (Jäkärä 2006 a:41). Kalmisto on tulkittu alusta alkaen kristilliseksi hautausmaaksi (Cleve 1952:159, Purhonen 1998:137, Jäkärä 2006 a: 40). Kristillisen tulkinnan puolesta puhuu useampi seikka: haudat sijaitsevat tiiviisti lähekkäin ja osittain päällekkäin, toisinaan kolmessa tai neljässä kerroksessa (Jäkärä 2006 a:40). Alue on todennäköisesti ollut rajattu jo kalmiston käyttöaikana. Kalmiston reunoilla on säilynyt jonkin verran kivistä aita, jonka Nils Cleve (1952:159–160) ajoittaa kalmiston käytön aikaiseksi, mutta Tiina Jäkärän (2006 a: 40) mukaan kiviaidan ikää ei varmuudella tiedetä. Markus Hiekkänen on ehdottanut, että kiviaita olisi kalmistoa nuorempi rakenne ja liittyisi johonkin muuhun kuin kalmistoon (Hiekkänen 2002 b:64).

Hautaukset ovat pääosin itä–länsi -suuntaisia, löydöttömiä tai vähälöytöisiä. Vain muutamista haudoista talletettiin joitakin veitsiä ja koruja (Cleve 1952: 176). Osa vainajista oli asetettu puiseen arkkuun. Arkut olivat joko tasalevyisiä tai ne kapenivat hieman jalkopäätä kohti. Joissain arkuissa oli ulkonevat sivulaudat, jotka toimivat kädensijoina. (Cleve 1952: 167.)

4.2.4 Halikon Rikalanmäki

Rikalanmäki sijaitsee Halikonjoen länsipuolella kallioisella, lounais-koillinen - suuntaisella harjanteella, noin 800 metriä Halikon kirkosta lounaaseen (Purhonen 2001: 45). Noin 700 metriä pitkä harjanne sijaitsee viljeltyjen peltojen keskellä.

Rikalanmäeltä on löydetty sekä merovingiaikainen polttokenttäkalmisto (575–800 jKr.) mäen etelänrinteestä että myöhäiselle viikinkiajalle ja ristiretkiajalle (n. 1000–1200 jKr.) ajoittuva ruumiskalmisto mäen laelta. Lisäksi harjanteesta lounaaseen sijaitsee noin 200 metrin päässä Rikalan linnavuori. Rikalanmäen ja Linnavuoren väliseltä alueelta on myös löydetty viitteitä rautakautisesta asuinpaikasta. (Purhonen 2001: 45.) Rikalanmäellä on mahdollisesti asuttu vielä keskiajalla (kts. esim. Hirviluoto 1992). Maisemallisesti Rikalaan kuuluu myös Halikonjoen vastakkaisella rannalla sijaitseva Kirkkomäki (Hirviluoto 1992:67).

Rikalanmäkeä on tutkittu arkeologisin kaivauksin 1950- ja 1970-luvuilla. Jorma Leppäaho teki kaivauksia ruumiskalmistolla 1950-luvulla ja Kimmo Seppänen tutki polttokenttäkalmistoa 1970-luvulla ja teki alueella fosfaattikartoituksen. 1990-luvulla Rikalanmäellä ovat tehneet koekaivauksia Elina Saloranta ja Jaana Riikonen.

Kalmisto on tulkittu pääosin pakanalliseksi haudoista löytyneiden työkalujen ja aseiden vuoksi (Hirviluoto 1992:84), mutta hautojen joukossa on myös kristityiksi tulkittuja hautauksia (Hirviluoto 1992:120). Tällaisia ovat erityisesti haudat 6, 10 ja 17, jotka on peitetty kiveyksin. Myös muissa Rikalan haudoissa oli havaittavissa kiveystä, mutta esineettömissä haudoissa kiveys oli tehty laakeista kivistä ja se peitti matalana soikiona hautauksen. (Hirviluoto 1992:121.) Hirviluoto vertaakin Rikalan hautojen laakeita kiveyksiä Ulvilan Liikistön kiveyksiin (Hirviluoto 1992:121). Näiden hautojen kristillisyyttä Hirviluoto perustelee myös sillä, että hautojen esineistö oli niukkaa ja hautojen päällä on jälkiä vanhemmista, tuhoutuneista haudoista, jotka ajoittuvat ristiretkiajalle. Hirviluoto ajoittaaakin Rikalan esineettömät haudat nuoremmiksi, mahdollisesti 1200-luvulle. (Hirviluoto 1992:121.) Unto Salo on esittänyt, että Rikala voisi rikkaasti varustelluista haudoista huolimatta olla kristillinen kalmisto (Hirviluoto 1992:120).

Rikalan haudoista ei ole otettu kaivauksilla mittoja. Muutaman erityisen suurikokoisen haudan tai koon puolesta lapsen haudaksi tulkitun haudan pituudet on ilmoitettu.

Joidenkin hautojen mitat on määritettävissä hautakartoista, mutta osasta kartoista puuttuu mittakaava, jolloin mittojen määrittäminen on mahdotonta. Määritettyjen hautojen perusteella hautojen yleisin pituus näyttää olevan noin 210-220cm, yleisin leveys noin 60cm.

4.2.5 Halikon Kirkkomäki

Halikonjoen alajuoksu on merkittävä rautakautinen keskus. Kirkkomäkeä vastapäätä sijaitsee Rikalanmäen ja Kihistenmäen rautakautiset kalmistot, Rikalan linnavuori sekä Puotilan rautakautinen asuinpaikka. (kts. esim. Hiekkanen 2007: 54–55, Mikkola 2010, 2011) Kirkkomäellä sijaitsevan myöhäisrautakautisen ruumiskalmiston lisäksi siellä on laaja rautakautinen polttokenttäkalmisto, joka löytyi vuonna 2003. Kirkkomäeltä on löydetty myös asuinpaikkaan viittaavia merkkejä, kuten liesiä sekä kivikautista keramiikkaa, kvartsi-iskoksia ja piinuolenkärki. Tämä viittaa mahdolliseen kivikautiseen asuinpaikkaan mäellä. (Raike 2004, Mikkola 2010, 2011.)

Kirkkomäki sijaitsee pohjois-etelä -suuntaisella mäellä Halikonjoen itärannalla. Mäki sijaitsee idässä noin 8-10 m ympäristöään korkeammalla, lännessä mäki kohoaa noin 30 metriä jokilaaksoa korkeammalle. Joen toisella puolella sijaitsee Rikalanmäen ja Kihistenmäen rautakautiset kalmistot ja Puotilan rautakautinen asuinpaikka. Kirkkomäen kalmisto sijaitsee Halikon keskiaikaisen kirkon kirkkomaalla ja siitä etelään kirkkotapulien ympäristössä. (Raike 2004, Mikkola 2010, 2011)

Ensimmäiset irtolöydöt Kirkkomäeltä löytyivät jo 1800-luvulla Armfelt-suvun hautapaikan rakentamisen yhteydessä. Paikalla ovat kaivaneet Hjalmar Appelgren vuonna 1896, A. M. Tallgren 1914, Kaarlo Katiskoski 1983 (kts. Katiskoski 1984), Eeva Raike 2003 (kts. Raike 2004) ja Esa Mikkola vuosina 2008–2010 (kts. Mikkola 2010 ja 2011) . Esa Mikkola suoritti alueella myös inventoinnin vuonna 1998.

Kirkkomäen ruumiskalmisto sijaitsee kirkkomäen etelälounas-päässä. Kalmiston ensimmäiset merkit on todennäköisesti havaittu jo vuoden 2003 kaivauksissa, mutta silloin niitä ei osattu tulkita haudoiksi. Suurin osa ruumishaudoista löytyi vuosien 2008, 2009 ja 2010 kaivauksissa. Kalmistosta on löydetty yhteensä 13 varmaa ja 3 todennäköistä hautaa. Todennäköisillä haudoilla viitataan vuoden 2003 kaivauksissa

esille tullesiin tummiin läikkiin, joita ei kaivausten yhteydessä osattu tulkita haudoiksi. (Mikkola 2010, 2011.)

Tutkituista haudoista hieman yli puolet (6kpl/54 %) oli esineettömiä. Kahdesta haudasta löytyi aseita ja saviastia, kolmessa haudassa oli veitsi, viidestä haudasta tavattiin koruja ja puvunosia. Yhteensä neljästä haudasta löytyi riipuksena tai muuna koruna käytetty hopearaha, joista kolme ajoitettiin 1000-luvulle. (Mikkola 2011.)

Kalmiston esineelliset haudat sijaitsivat kaakosta luoteeseen kulkevassa rivissä ja olivat suuntaukseltaan suunnilleen lounais-koillinen -suuntaisia. Samaa linjaan asettuu myös kolme esineetöntä hautaa. Esineettömistä haudoista viisi ovat suunnilleen pohjois-etelä -suuntaisia. (Mikkola 2011.) Aineisto on pieni, joten kovin pitkälle meneviä tulkintoja ei sen perusteella voi tehdä. On kuitenkin mielenkiintoista, että osa haudoista näyttää olevan selkeässä rivissä, kun osa hautauksista on tehty niihin nähden lähes 90° kulmassa. Yksikään haudoista ei leikkaa toista, joten todennäköisesti haudat ovat keskenään suurin piirtein samanaikaisia (Mikkola 2011). Tämä huomioon ottaen vaikuttaisikin siltä, että haudat on tarkoituksella kaivettu eri suuntiin.

Arkkurakenteita ei Kirkkomäen kalmiston haudoista tavattu. Kahdesta haudasta löytyi nauvoja, jotka voisivat olla merkki jonkunlaisesta arkusta tai puuvuorauksesta. Arkkujen sijaan lähes kaikkien tutkittujen hautojen päällä oli kiveys. (Mikkola 2011.)

4.2.6 Köyliön Vanhakartano, kalmisto C

Kalmisto sijaitsee Köyliönjärven Köyliönsaarella, eli Kirkkosaaressa, noin kilometri pohjoiseen Köyliön kirkosta (Purhonen 2001:78). Köyliönjärvi ja sen ympäristö on ollut historioitsijoiden ja arkeologien kiinnostuksen kohteena jo pitkään. Järven ympäristössä on useita rautakautisia kalmistoja sekä historiallisia kyliä (Ahl 2007: 139). Järveen liittyy myös traditio piispa Henrikin marttyyrikuolemasta sen jäällä vuonna 1156 (Purhonen 2001:79). Köyliönsaarella sijaitsee Köyliön kartano, Vanhakartano, jota pidetään keskiaikaisena ja joka on jo ilmeisesti hyvin varhaisessa vaiheessa ollut piispan omistuksessa. Köyliön piispankartano mainitaan historiallisissa lähteissä ensi kerran vuonna 1365. (Ahl 2007: 139, Suvanto 1973:39.) Köyliönsaarella sijaitsevat myös Köyliön kalmistot A ja B, jotka ajoittuvat kansainvaellusajalle.

Kalmisto C:n ensimmäiset löydöt tehtiin vuonna 1898 Vanhakartanon viemärin ja navetan lantalan rakennustöiden yhteydessä. Irtolöytöjen lisäksi tutkittiin 12 hautaa

lantalan lounaiskulmassa. Vuosina 1925 paikalla kaivoi Alfred Hackman (kts. Hackman 1925) ja 1926, 1934 ja 1938 Nils Cleve. Nils Cleve on julkaissut kalmiston tutkimukset Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirjassa 44:1 ja 44:2 (Cleve 1978).

Köyliön kalmistosta C on löydetty yhteensä 67 ruumishautausta. Osa kalmistosta oli ehtinyt tuhoutua kartanon lantalan rakennustöissä ennen hautojen havaitsemista. Nils Cleve arvioikin, että alun perin paikalla olisi ollut 150, ehkä jopa 200 hautaa.

Löydettyistäkin haudoista 15 oli tuhoutunut rakennustöissä, mutta niistä oli kuitenkin saatu talteen hautojen esineistöä. Haudoista suurin osa oli esineellisiä. Vain 11 hautaa (16 %) oli esineettömiä. Hautaussuuntaa ei useimmista haudoista (43,28 %) ole joko pystytty määrittämään tai se on unohtunut merkitä hautakuvauksiin. Niistä haudoista, joista hautaussuunta on mainittu, oli yleisin suuntaus etelälounas-pohjoiskoillinen (WSW-ENE). Tämän suuntaisia oli 34,32 % haudoista. Loppujen hautausten suuntaus vaihteli, eikä kalmistosta ole havaittavissa yhtenäistä hautaussuuntaa. Arkkuja tai puuvuorauksia on tulkittu olevan 20 haudassa (29,85 %).

5. Aineiston yhdistäminen ja käsittely

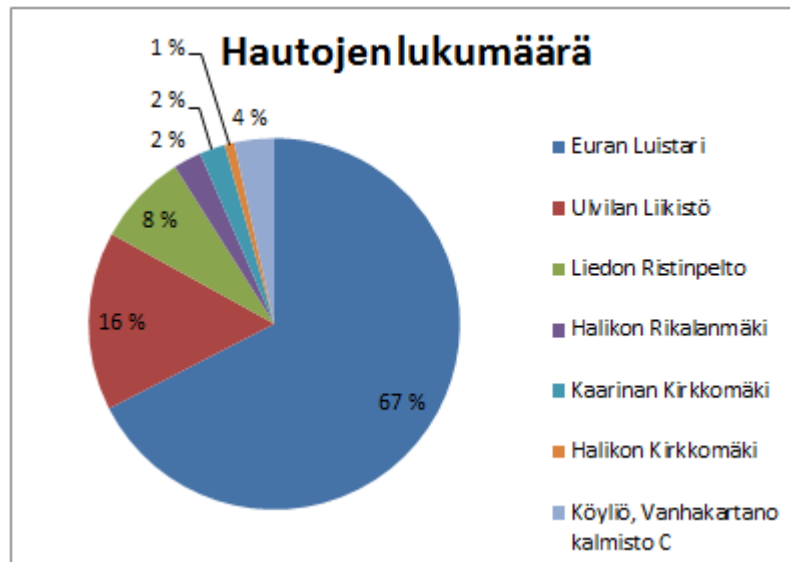
Ruumiskalmistojen kristillisyyttä voidaan määrittää useilla eri määreillä. Esimerkiksi hautausten suuntaus, hautojen rakenteet, mahdolliset arkut, puuvuoraukset ja kivirakenteet, hauta-annit sekä kalmiston rajaaminen ovat määrittämiseen soveltuvia piirteitä (vrt. luku 3.2). Kuten useat tutkijat ovat todenneet, ei mikään näistä määreistä yksinään riitä todistamaan kalmiston kristillisyyttä vaan kalmistoa on aina tulkittava kokonaisuutena.

Tässä kappaleessa käsittelen kalmistoja määre kerrallaan ja vertaan kalmistoja toisiinsa. Lopuksi tarkastelen vielä kunkin kalmiston tulkintoja kristillisyydestä kalmistokohtaisesti.

5.1 Kalmistojen koko

Aineistossa käsitellyt kalmistot ovat kooltaan varsin vaihtelevia. Aineiston kiistatta suurin kalmisto on Euran Luistari, jossa on yhteensä 1300 hautaa. Tässä työssä käsittelen ainoastaan kalmiston esineettömiä hautoja, joita on yhteensä 900. Näin ollen Luistari käsittää 72 % aineistosta.

Toiseksi suurin kalmisto on Ulvilan Liikistö, jonka 300 hautaa muodostavat aineistosta 16 %. Kolmanneksi suurin kalmisto on Liedon Ristinpelto 154:llä haudalla (8% aineistosta) ja lopuksi ovat mukana vielä Köyliön Vanhakartanon kalmisto C (67 hautaa 4% aineistosta), Halikon Rikalanmäki (47 hautaa, 2 %), Kaarinan Kirkkomäki (43 hautaa, 2 % aineistosta) ja Halikon Kirkkomäki (16 hautaa, 1 % aineistosta).

Taulukko 3. Kalmistojen koko hautausten lukumäärällä mitattuna. Prosentuaaliset osuudet osoittavat hautausten osuutta koko aineiston hautamäärästä.

Aineiston kalmistoista ei yhtäkään ole tutkittu kokonaan, joten kalmistojen koot tai edes niiden suhteet eivät välttämättä todellisuudessa pidä paikkansa. Tässä esitetyt luvut vastaavat vuoden 2013 lopun tutkimuksen tilannetta.

5.2 Hautaus suunnat

Yhtenä ehkä merkittävimmistä kristillisyyden merkeistä on ruumishautauksen ohella pidetty itä-länsi (E-W) -suuntaista hautausta. Itä-länsi -suuntauksen on katsottu liittyvän nimenomaan kristinuskoon, pohjois-etelä (N-S) -suuntaisten hautojen viitatessa pakanallisuuteen. Arkeologisessa aineistossa on kuitenkin nähtävissä, että selvästi kristillisissä kalmistoissa eivät haudat ole aivan täysin itä-länsi-suuntaisia vaan enemmänkin lounas-koillinen (SW-NE) -suuntaisia.

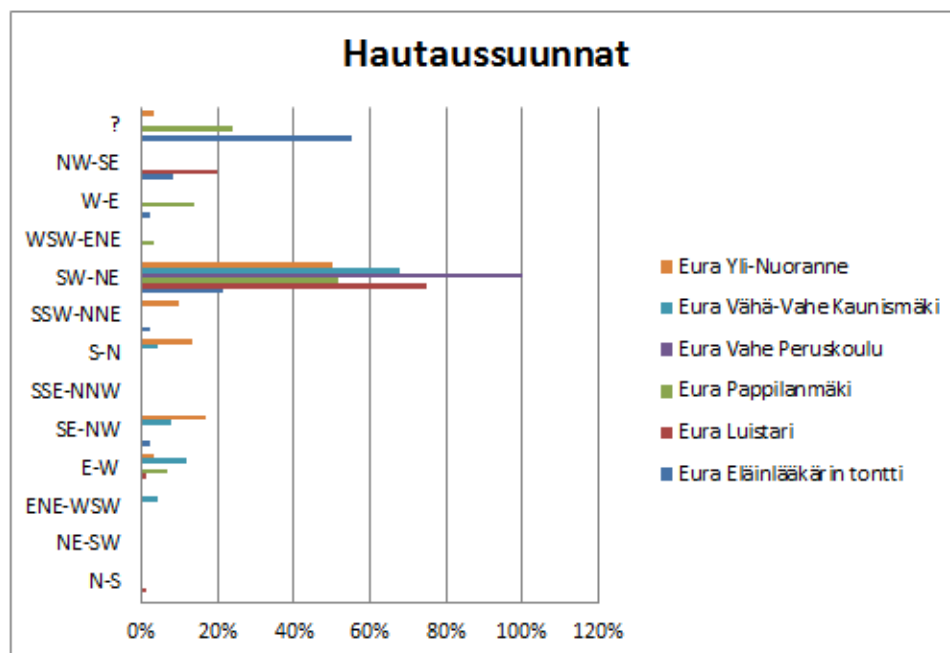
Aineiston hautaus suunnissa näkyy vahvasti pyrkimys itä-länsi -suuntaisuuteen. Suurin osa aineiston haudoista on joko täysin itä-länsi (E-W) -suuntaisia tai lounas-koillis

(SW-NE)/koillis-lounas (NE-SW) -suuntaisia. Merkittävää on näin ollen myös se, että pakanallisena pidettyä pohjois-etelä -suuntausta esiintyy näissä kristillisiksi tulkituissa kalmistoissa varsin vähän.

Muutamit poikkeukset itä-länsi/lounas-koillis -suuntauksessa on selitetty usein esimerkiksi toisilla haudoilla tai maaston kivisyydellä. Esimerkiksi Liikistössä ja Liedon Ristinpellossa on ollut lisäksi rakenteita, jotka ovat vaikuttaneet hautausten suuntaukseen. Mikäli kalmisto on ollut rajattu, kuten kristillisen kalmiston on oletettu olevan, ei kalmisto ole voinut levitä. Tällöin tilan loppuessa on todennäköisesti tingitty hautaussuunnasta ja hautoja on myös saatettu kaivaa vanhojen hautojen läpi.

Osasta hautoja ei suuntausta ole pystytty määrittämään. Tämä voi johtua hautakontekstin sekoittuneisuudesta tai rikkoutumisesta. Toisaalta vanhemmilla kaivauksilla ei esineettömiin hautauksiin ole välttämättä kiinnitetty juurikaan huomiota, joten tällaisten hautojen dokumentointi on todennäköisesti jäänyt puutteelliseksi.

Alla olevassa taulukossa (taulukko 4) on nähtävissä kalmistokohtaisesti tarkemmat suuntaukset. Hautaussuunnassa ensimmäisenä ilmoitettu ilmansuunta on se, missä pää on sijainnut tai sen on oletettu sijaitsevan. Ulvilan Liikistö puuttuu taulukkovertailusta, sillä Liikistöstä ei ole saatavilla yksittäisiä hautakuvauksia. Hautausten yleinen suuntaus on nähtävissä kaivauskartoista.

Taulukko 4. Hautaussuuntien yleisyys prosentuaalisesti.

5.3 Hautojen koko

Hautojen kokoa ei varsinaisesti ole käytetty kristillisen hautauksen määreenä. Pirkko-Liisa Lehtosalo-Hilander havaitsi kuitenkin Luistarin aineistossa, että varustellut haudat olivat keskimäärin esineettömiä hautauksia suurempia. Seuraavaksi tulenkin vertaamaan Luistarin hautojen kokoa muun aineiston kanssa. Hautojen syvyyksiä en tule tässä tarkastelemaan, sillä siitä ei ole saatavilla vertailukelpoista aineistoa. Osalla kaivauksista haudan syvyys on mitattu maanpinnan korkeudesta ja osalla kaivauksista haudan syvyydellä tarkoitetaan syvyyttä haudan havaitsemiskerroksesta sen pohjaan. Osassa kaivausraporteista ei ole selvennetty, mitä haudan syvyydellä tarkoitetaan.

Hautojen pituus näyttää olevan seikka, johon ei kaikilla kaivauksilla ole kiinnitetty huomiota. Esimerkiksi Ulvilan Liikistön ja Liedon Ristinpellon kaivauksilla ei hautoja ole mitattu ollenkaan. Köyliön Vanhakartanon kalmisto C:n haudoista on mitattu vain satunnaiset haudat ja varsinkin sellaiset, jotka ovat poikenneet muista hautauksista. Kaarinan Kirkkomäen ja Halikon Rikalan kaivauksillakin on mitattu vain joitain hautauksia, etenkin sellaisissa tapauksissa, joissa hautojen pituudella on perusteltu tulkintaa, kuten esimerkiksi lapsen hautauksissa tai kaksoihautauksissa. Näin ollen tässä työssä käytetystä aineistosta kunnollista materiaalia hautojen koosta on saatavilla ainoastaan Euran Luistarista ja Halikon Kirkkomäestä.

Hautojen kokoon ei aina ole kiinnitetty huomiota edes tuoreemmassa tutkimuksessa. Esimerkiksi Paula Purhonen ei käsittele aihetta lainkaan väitöskirjassaan *Kristinuskon saapumisesta Suomeen* (1998). Aiheen käsittelyn vähyyteen on todennäköisesti useita eri syitä. Kunnollista vertailukelpoista materiaalia ole juuri saatavilla ja toisaalta aihetta ei ole tutkittu kovin paljon, joten siihen ei ehkä ole kiinnitetty huomiota tai aihetta ei ole nähty tärkeänä.

Tämän työn aineistossa hauta-aineiston koossa on nähtävissä yhteneväisyyttä. Hautojen pituus vaihtelee 80cm:stä 310 cm:in ja leveys 40cm:stä 140cm:in. Pienimmät haudat ovat lasten hautauksia ja muu variaatio selittyy erikokoisilla vainajilla sekä erilaisilla hautojen rakenteilla. Kuitenkin hautojen keskipituus näyttäisi olevan noin 200–220cm ja leveys noin 65–70cm (kts. taulukko 5).

Kalmisto	Hautojen pituus cm	Hautojen leveys cm
Euran Luistari	165-220	50-70
Kaarinan Kirkkomäki	80-310	40-140
Halikon Kirkkomäki	190-225	45-65
Halikon Rikalanmäki	210-220	60
Köyliö Vanhakartano kalmisto C	225-250	89-95
Uvilan Liikistö	Tietoa ei saatavilla	Tietoa ei saatavilla
Liedon Ristinpelto	Tietoa ei saatavilla	Tietoa ei saatavilla

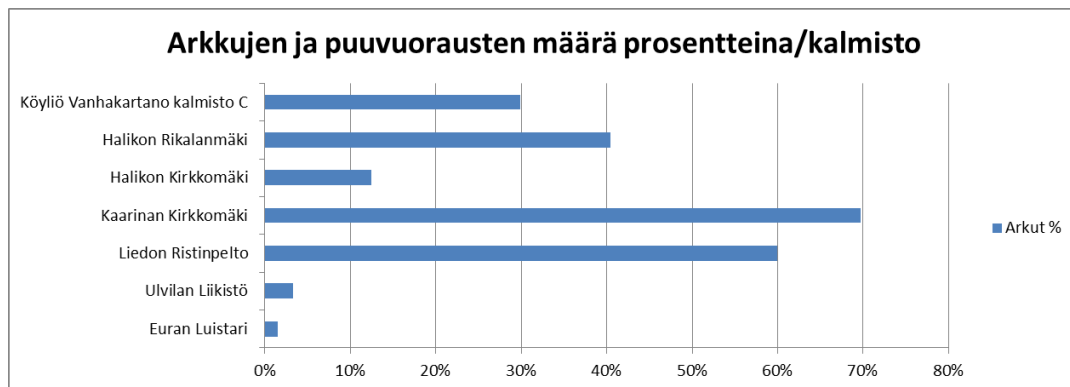
Taulukko 5. Hautojen koko eri kalmistoissa.

Verrattuna esimerkiksi Luistarin vanhempiin esineellisiin hautauksiin, ero hautojen koossa on kuitenkin huomattava.

Aineisto on hautojen koon suhteen kuitenkin tässäkin tutkimuksessa todella pieni, jotta siitä voisi tehdä yleistäviä johtopäätöksiä koskien hautaustavan muutosta rautakauden ja keskiajan taitteessa. Hautojen koko on kuitenkin seikka, johon kannattaisi kiinnittää huomiota tulevaisuudessa. Erityisesti kaivauksilla tulisi kiinnittää huomiota myös vaatimattoman oloisiin, pienehköihin ja löydöttömiin kuoppiin.

5.4 Hautojen rakenteet

Haudauksen kristillisyyttä voidaan määritellä myös sen kautta, onko vainajat haudattu arkuissa ja millaisia muita rakenteita haudassa saattaa olla. Alla olevassa taulukossa (taulukko 6) on nähtävissä arkkujen/oletettujen arkkujen prosentuaalinen määrä kaikkiin kalmiston hautauksiin nähden.

Taulukko 6. Arkkujen ja puuvuorausten määrä prosentteina.

Tässä taulukossa on huomioitu kaikki mahdollisesta arkusta tai puuvuorauksesta kertovat merkit. Useimmiten arkku ei ole säilynyt läheskään kokonaisena, vaan arkun olemassaolo on päätelty esimerkiksi naulalöytöjen tai maatuneen puun jäännösten perusteella. Usein on jopa mahdotonta sanoa, onko haudan puujäännöksissä kyse arkusta vai puuvuorauksesta, joten siksi tässä työssä niitä ei ole eritelty.

Kaarinan Kirkkomäki on kalmistoista ainoa, joissa on todennäköisesti ollut myös *ruuhiarkkuja*⁵. Kirkkomäen arkuista kahdeksan on tulkittu ruuhiarkuiksi (Asplund & Riikonen 2007:21). Tiina Jäkärän mukaan kaksi arkku (haudoista 16 ja 27) on niin sanottuja tavara-arkkuja. Tavara-arkut ovat alun perin olleet nimensä mukaisesti tavaroiden säilytysarkkuja, joita on voitu sekundäärisesti käyttää ruumisarkkuina. Tavara-arkut ovat muualla Pohjoismaissa tunnetumpi ilmiö kuin Suomessa. Tavara-arkut eroavat tavallisista ruumisarkuista mm. suuremman kokonsa puolesta ja lisäksi niiden kokoamisessa on saatettu käyttää nauhojen lisäksi myös niittejä, kulmaheloja ja saranoita. (Jäkärä 2006 b: 67–69.)

Aineistosta erottuvat erityisesti Kaarinan Kirkkomäki sekä Liedon Ristinpelto, joista on löytynyt erityisen paljon arkkuja ja puuvuorauksia. Tilanteen tulkinnassa on otettava huomioon myös kaivaustekniset seikat. Mitä vanhemmasta kaivauksesta on kyse, sitä todennäköisempää on, että hennot merkit arkusta tai puuvuorauksesta ovat kaivausteknisistä syistä jääneet huomiotta. Toinen tekijä on tutkittujen hautojen määrä. Pienemmällä kalmistoilla jo muutaman hautauksen ero saattaa nostaa prosentuaalisia eroja huomattavan paljon.

⁵ Ruuhiarkku on puunrunkoon koverrettu kaukalomainen arkku, joka on saattanut alun perin toimia ruuhena. (Jäkärä 2006 b:67.)

Aineistosta selvimmin kristillisiksi kalmistoiksi on tulkittu Ulvilan Liikistön ja Liedon Ristinpellon kalmistot. Tarkastellessa arkkujen prosentuaalista esiintyvyyttä, onkin mielenkiintoista, että juuri nämä kaksi kalmistoa poikkeavat suuresti toisistaan. Anna-Kaisa Sjölund on tulkinnut, että Liikistön arkkujen vähäinen määrä liittyisi varhaisen keskiajan yleiseen hautautapaan, jossa arkkuja käytetään hyvin vähän (Sjölund 2000:95). Liikistön arkkutulkintojen määrä on vain arvio, sillä Kronqvistin kaivausraportissa tai artikkelissa vuodelta 1938 ei arkkujen lukumäärää mainita. Sen sijaan Nils Cleve mainitsee Köyliön kalmisto C:n julkaisun yhteydessä, että Liikistöstä olisi noin kymmenkunta arkku (Cleve 1978:81). Cleve ei kerro, mistä tieto on peräisin, joten on mahdollista, että arkkujen todellinen määrä on eri.

Verrattuna muihin kalmistoihin, on Luistarista ehdottomasti vähiten arkkuja tai puuvuorauksia. Vanhemmista haudoista on toisaalta runsaasti arkku- tai puuvuorauhavainnointia. Merovingiaikaisista haudoista noin 33 % ja viikinki- ja ristiretkiaikaisista esineellisistä hautauksista jopa lähes 50 % oli arkullisia tai puuvuorauksellisia hautauksia (Lehtosalo-Hilander 2000 a:180). Vanhempien hautausten arkkuhavainnot kertovat siitä, että puurakenteet on kaivauksilla huomioitu ja että puu säilyy Luistarin maaperässä niin, että sen havainnointi on kaivauksilla mahdollista. Nuoremmat esineettömät hautaukset on siis todennäköisesti tehty ilman arkkuja tai puuvuorauksia. Erilaisia tulkintoja voidaan hakea esimerkiksi vainajan varallisuudesta ja asemasta yhteisössä tai yleiseen hautautapaan liittyvistä normeista.

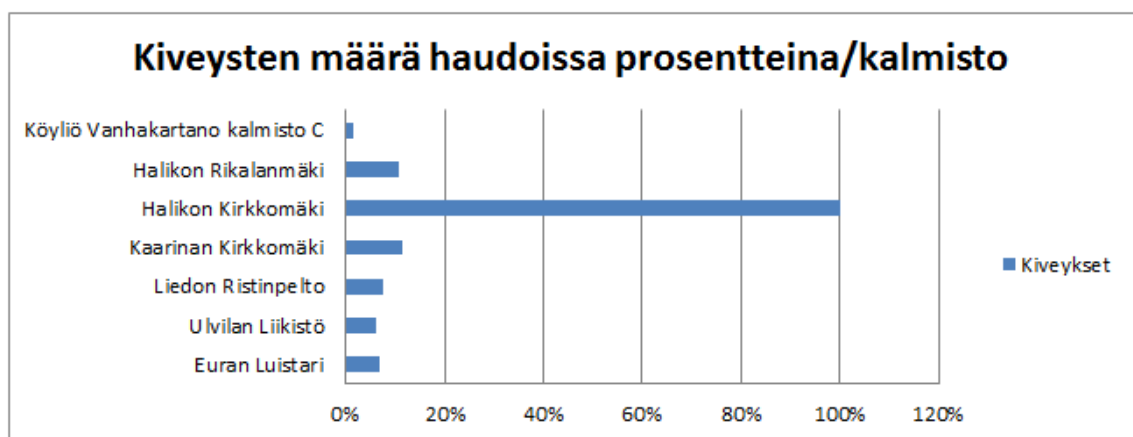
Sirkku Pihlman on pohtinut väestönkasvua rautakauden ja keskiajan taitteessa ja pyrkinyt luomaan kuvaa tuon ajan yhteiskunnista kalmistotutkimuksen kautta (Pihlman 2004). Pihlmanin mukaan hautojen varustelutaso on verrannollinen vainajan varallisuuteen ja asemaan yhteisössä, jolloin vähälöytöiset ja löydöttömät haudat kuuluisivat todennäköisimmin vähävaraisille ihmisille tai orjille. Hän esittääkin, että esimerkiksi Luistariin olisi rautakaudella todennäköisesti haudattu ainoastaan yhteisön vapaat jäsenet, kun taas orjat olisi haudattu jonnekin toisaalle. Pihlmanin laskelmien mukaan Luistarin viikinkiaikaiset hautaukset voisivat edustaa noin 30–37 hengen yhteisöä, johon olisi laskettava lisäksi myös orjat.

Myös Pihlman on tulkinnut Luistarin reuna-alueiden esineettömät haudat omaksi ilmiökseen. Hän pitää todennäköisenä, että Luistarin kalmiston käyttö on jatkunut pitkään keskiajalla ja kalmiston reuna-alueiden esineettömät haudat edustaisivat juuri

tätä jaksoa. Pihlman on laskenut, että Luistarin nuorimman käyttövaiheen haudat voisivat edustaa 1500-luvun Kauttuan kokoisen yhteisön vainajia koko keskiajan ajalta. (Pihlman 2004:55.) Tämä tukee ajatusta siitä, että arkuttomuus on Luistarin nuorimmassa käyttövaiheessa ollut osa hautauskulttuuria eikä siten liity vainajien varallisuuteen tai asemaan yhteisössä.

Puuvuoraus tai arkku ei ole ainoa rakenne, mitä haudoista tavataan. Melko yleinen piirre aineiston haudoissa on haudan päälle asetetut kivet. Tällaisia kivrakenteita esiintyy lähes kaikissa tässä työssä käsitellyistä kalmistoista ja esimerkiksi Halikon Kirkkomäen lähes kaikissa haudoissa on jonkinlainen kivirakenne. Usein kivirakenne on haudan jompaankumpaan päähän tai haudan reunoille asetellut kivirivit. Euran Luistarissa on myös koko haudan pinnan peittäneitä kiveyksiä. Lisäksi jonkin verran esiintyy myös yksittäisiä suuria kiviä, jotka on asetettu jompaankumpaan päähän hautaa. Kivinä on yleensä käytetty luonnonkiviä, lukuun ottamatta muutamia poikkeuksia, joissa on käytetty lohkottuja kivipaaseja.

Aineistossa kiveysten prosentuaalinen määrä hautouksissa näyttää hyvin yhtenäiseltä, lukuun ottamatta Halikon Kirkkomäkeä. Halikon Kirkkomäen aineisto on toisaalta niin pieni, että kiveysten yleisyys voi olla näennäistä, kun asiaa tarkastellaan prosentuaalisesti. Kivirakenteita on Luistarissa 6,7%, Liikistössä 6,0%, Liedon Ristinpellossa 7,7%, Kaarinan Kirkkomäessä 11,36%, Halikon Rikalanmäessä 10,63% ja Köyliön Vanhakartanon kalmisto C:ssä 1,5%:ssa hautoja (kts. taulukko 7).

Taulukko 7. Kiveysten ja kivrakenteiden määrä prosentteina.

Kiveysten ei katsota liittyvän kristilliseen hautautapaan, mutta toisaalta sitä ei ole tulkittu erityiseksi pakanalliseksi piirteeksikään. Arkeologisessa tutkimuksessa kiveysten on arveltu esimerkiksi estävän vainajia nousevan haudastaan, liittyvän rautakautiseen röykkiöhautauskulttuuriin tai että ne olisi asetettu hautojen merkitsemistä varten (kts. esim. Pälä 1938:35, Lehtosalo-Hilander 1982 a:21, Wessman 2010:107). Hautojen sijainnin on täytynyt olla merkitty jollain tavalla, koska usein haudat sijaitsevat kalmistoissa riveissä ja harvemmin leikkaavat toisiaan. On mahdollista, että ainakin osa kivistä olisi näkynyt maanpinnalle ja näin toiminut haudan sijainnin merkinä. Haudoissa on kuitenkin selkeästi ollut myös maan pinnalle näkymättömiä kivirakenteita, kuten esimerkiksi vainajan kanssa samaan tasoon asetetut kivet. Näiden kivien funktio liittyykin todennäköisesti jo edellä mainittuihin seikkoihin, kuten esimerkiksi vainajan haudasta nousemisen estämiseen.

5.5 Kalmistojen rajaaminen

Viralliset, vihityt kristilliset kalmistot on kanonisen oikeuden mukaan täytynyt rajata jotenkin (vrt. luku 3.2.4). Useimmiten rajausta on tehty joko kivi- tai puuaidalla tai ojalla. Varhaiskeskiajan Skandinaviassa yleinen rajaustapa oli ojan kaivaminen kalmiston ympärille, mutta myöhemmin yleistyi aidan rakentaminen. Ongelmallista kalmiston rajaamisen tutkimuksessa on, että ojat ja kevyet puuaidat eivät juuri jätä arkeologisia merkkejä tai merkit voivat olla niin pieniä, että niitä ei aina kaivauksilla välttämättä huomata. Lisäksi ongelmana erityisesti tämän työn aineiston kohdalla on se, ettei yhtäkään kalmistosta ole tutkittu kokonaan, jolloin mahdollisia kalmiston rajoja ei ole välttämättä edes ollut mahdollista löytää.

Kalmiston rajaamista voidaan kuitenkin tutkia myös hautausten kautta. Oletettavasti, jos kalmisto on ollut rajattu, se on jossain vaiheessa tullut täyteen. Koska kalmiston rajojen levittäminen ei välttämättä ole ollut yksinkertainen prosessi kirkollisine vihkimisineen, on hautoja alettu tehdä päällekkäin. Näin hautausten päällekkäisyys voidaan tulkita myös osoitukseksi kalmiston rajauksesta.

Tämän työn aineistossa ainoa kalmisto, josta on löydetty kalmistoa rajaavia rakenteita, on Ulvilan Liikistö. Tiina Jäkärä havaitsi tutkimuksissaan ojan, joka näyttäisi rajaavan hautauksia. Oja on myöhemmin peitetty vaalealla, puhtaalla hiekalla. Ilkka Kronqvistin tutkimien kivirakenne näyttäisi olevan stratigrafisesti oja nuorempi, joten ilmeisesti oja

edustaa Liikistön varhaista käyttövaihetta. Tämä sopii hyvin Liikistön tulkintaan puhtaasti kristillisenä kalmistona.

Liedon Ristinpellosta ei ole havaittu varmuudella kalmistoa rajaavia rakenteita, mutta kalmistossa on hautoja useita kerroksia päällekkäin. Tästä on päätelty, että kalmisto on todennäköisesti ollut rajattu jollain tavalla. Nils Cleve on tulkinnut alueella sijaitsevan kiviaidan kalmistoa rajaavaksi aidaksi, mutta Markus Hiekkasen mukaan kiviaita on kalmistoa nuorempi eikä liity itse kalmistoon mitenkään.

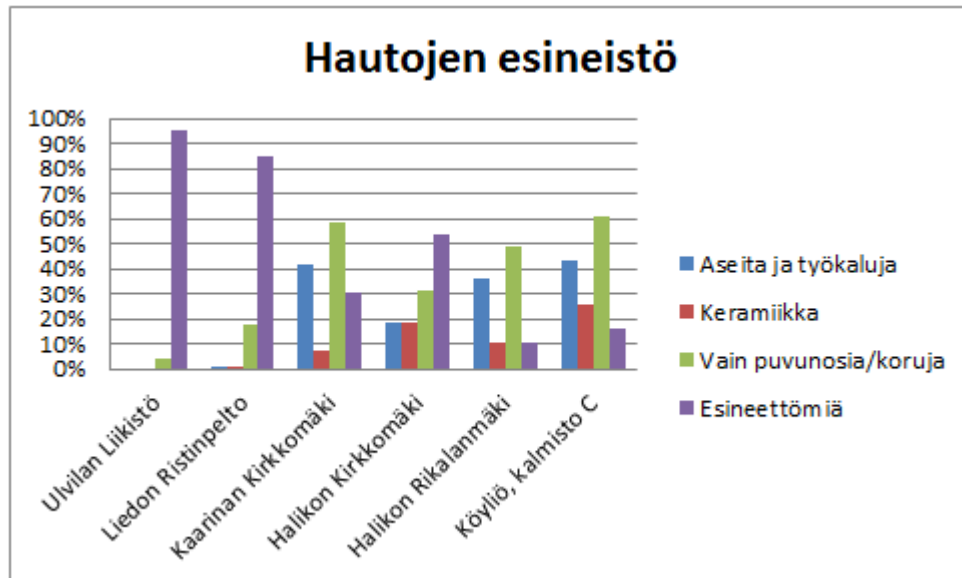
Sekä Kaarinan että Halikon Kirkkomäeltä ei ole todisteita kalmistojen rajaamisesta. Näistä kalmistoista on kuitenkin tutkittu vain pieni osa, joten on hyvin mahdollista, että kaivaukset eivät ole osuneet kalmistojen reuna-alueille. Halikon Kirkkomäen kalmiston eteläosa on tuhoutunut kirkkomaan huoltotien rakennustöissä (Mikkola 2010, 2011), joten kalmiston laajuutta ja rajoja etelään on vaikea arvioida. Kalmistoa rajaavia rakenteita ei ole havaittu Köyliön Vanhakartanon kalmistosta C eikä Halikon Rikalastakaan. Köyliön kalmistosta osa on tuhoutunut rakennustöissä, joten on mahdollista, että mikäli kalmistoa rajaavia rakenteita on ollut, ne ovat tuhoutuneet.

Euran Luistarista ei ole kaivauksissa havaittu merkkejä kalmiston rajaamisesta. Luistarin haudoista monet ovat päällekkäin, minkä voisi tulkita johtuvan kalmiston rajaamisesta. Toisaalta kalmisto on ollut käytössä niin pitkään, että merkit vanhemmista haudoista eivät välttämättä ole enää olleet näkyvillä ja tämän vuoksi hautoja on tehty vanhempien hautojen päälle. Luistarin nuorimmiksi tulkitut esineettömät haudat näyttävät kuitenkin sijoittuvan pääosin kalmiston reuna-alueille, joten ainakin jossain määrin kalmiston laajentuminen on ollut mahdollista.

5.6 Esineistö

Hauta-annit ja varsinkin niiden puuttuminen on tulkittu vahvasti merkiksi kristinuskon omaksumisesta. Karkeasti voidaan sanoa, että ensimmäiseksi hauta-aineistosta poistuvat aseet ja työkalut, seuraavaksi keramiikka ja viimeisenä korut ja puvun osat. Eli mitä vähemmän esineistöä haudassa on, sitä kristillisempänä sitä voidaan pitää. Tulkinnassa tulee kuitenkin huomioida myös hautauksen muut ominaisuudet sekä kalmiston yleispiirteet. Esineistön määrä haudassa voi myös olla kytköksissä vainajan varallisuuteen ja sosiaaliseen asemaan yhteisössä.

Toinen ongelma liittyen hauta-anteihin, on esineiden löytökontekstin arviointi. Usein haudan täyttömaasta saattaa löytyä esineistöä, joka toisinaan liitetään hautaan kuuluvaksi. Haudan täytemaa saattaa kuitenkin olla peräisin jostain muualta tai se saattaa olla aiemmasta maankäytöstä sekoittunut (kts. esim. Kivikero 2011:10). Varsinkin tilanteissa, joissa hauta on kaivettu vanhemman, runsaasti varustellun haudan läpi, on täytemaasta tulevien löytöjen tulkinnan kanssa oltava varovainen.

Taulukko 8. Hauta-antien ja esineistön määrä haudoissa prosentteina.

Taulukkoon nro 8 on kerätty kalmistojen hautalöydöt. Taulukossa ei ole mukana Euran Luistaria, sillä vaikka Luistarista tunnetaan useita varsin rikkaasti varusteltuja hautoja, on tässä työssä mukana ainoastaan esineettömät haudat. Esineettömät haudat edustavat kalmiston käytön loppuvaihetta, joten niiden niputtaminen yhteen vanhempien, runsaasti varusteltujen hautojen kanssa ei tässä yhteydessä ole mielekäästä. On kuitenkin ilmeistä, että hauta-annit vähenevät kalmistossa vuosien saatossa, mikä taas voidaan tulkita merkiksi kristillisistä vaikutteista.

Ulvilan Liikistön ja Liedon Ristinpellon haudat olivat lähes poikkeuksetta esineettömiä, mikä jälleen tukee näiden kalmistojen tulkintaa kristillisinä kalmistoina. Muutamat haudoista löytyneet esineet ovat olleet lähinnä koruja ja vaatteiden osia sekä nauloja, joiden on tulkittu olevan peräisin arkuista. Ristinpellosta on löytynyt myös joitain veitsiä, jotka kuitenkin todennäköisesti liittyvät vainajan vaatetukseen. Pelkkien

puvunosien ja korujen esiintyminen haudassa voidaan tulkita merkiksi kristillisistä vaikutteista, kun ilmiö on näkyvissä koko kalmiston laajuudella.

Halikon Kirkkomäen hautauksistakin noin puolet oli esineettömiä. Löytyneestä esineistöstä suurin osa koostui koruista ja puvunosista. Muutamasta haudasta löytyi myös aseita, työkaluja ja keramiikkaa. Kirkkomäen aineistoa tulkitessa tulee kuitenkin muistaa, että kalmistosta on tutkittu vain hyvin pieni osa, joten kalmiston kristillisyyttä pohdittaessa on esineistöön perustuvien tulkintojen kanssa syytä olla varovainen. Toisaalta Esa Mikkola havaitsi, että esineelliset ja esineettömät hautaukset poikkesivat toisistaan suuntauksen perusteella, joten todennäköisesti hautauksen esineellisyydellä ja esineettömyydellä on jokin merkitys.

Kaarinan Kirkkomäen kalmistossa oli prosentuaalisesti eniten hautoja, joista oli löytynyt aseita ja työkaluja (46 %). Haudoista 31 % sisälsi vain puvunomia ja 23 % oli esineettömiä. Toisaalta Kirkkomäen aineisto on niin pieni, että kun tarkastellaan hautojen määrää, voidaan todeta, etteivät erot ole niin suuria kuin miltä ne näyttävät prosentteina laskettuina. Haudoista kuusi sisälsi aseita ja työkaluja, neljä vain puvunomia ja kolme oli täysin esineettömiä. Ilman lisätutkimuksia on Kirkkomäen kristillisyyden tulkinta hautojen esineistön perusteella lähes mahdotonta.

Halikon Rikalanmäki ja Köyliön Vanhakartanon kalmisto C ovat esineistönsä perusteella melko samanlaiset kalmistot. Vaikka esineettömien hautojen osuus molemmissa kalmistoissa oli melko pieni (Rikalanmäki 10,6 %, Köyliö 16,4 %), oli vain puvunomia ja koruja sisältäneiden hautausten osuus melko suuri (Rikalanmäki 48,9 %, Köyliö 61,2 %). Molemmissa kalmistoissa oli kuitenkin melko paljon aseita ja työkaluja sisältäneitä hautauksia (Rikalanmäki 36,3 %, Köyliö 43,3 %). Keramiikkaa oli Rikalanmäessä 10,6 %:ssa haudoista, Köyliössä 25,4 %:ssa haudoista.

Haudoista löydettyjen esineiden prosentuaalisten osuuksien perusteella ovat Kaarinan Kirkkomäen, Halikon Rikalanmäen ja Köyliön Vanhakartanon kalmisto C hyvin samankaltaisia. Niissä kaikissa koruja ja puvunomia sisältäneiden hautojen määrä suhteessa esineettömiin hautauksiin on suuri, myös aseita ja työkaluja esiintyy niissä kaikissa lähes yhtä paljon. Aseita ja työkaluja sisältäneiden ja koruja ja puvunomia sisältäneiden hautausten osuus kalmistojen hautauksista viittaa kuitenkin aseiden ja työkalujen asteittaiseen vähenemiseen. Sitä, onko ase- ja työkaluhautausten

vähennemisessä kyse ideologisesta muutoksesta, on näin pienten aineistojen kohdalla vaikeaa arvioida. Hautausten taustalla vaikuttaneita ideologioita on siis tarkasteltava yhdessä muiden kalmiston piirteiden kanssa.

5.7 Kristillinen vai pakanallinen?

Tässä tutkimuksessa aineistona käytetyistä kalmistoista on aiempi tutkimus tulkinut selkeästi kristillisiksi kalmistoiksi ainoastaan Ulvilan Liikistön ja Liedon Ristinpellon. Pirkko-Liisa Lehtosalo-Hilander on artikkeleissaan (1997, 2000 b) tuonut esille mahdollisuuden, että Luistarin esineettömät haudat saattaisivat edustaa kristillistä hautaustapaa. Muiden kalmistojen kohdalla ei hautausten kristillisyyteen ole otettu kantaa, mutta toisaalta tätä tulkintaa ei ole rajattu pois.

Aineiston selkeästi kristillisiksi tulkitut kalmistot eroavat muusta aineistosta etenkin hautojen varustelussa. Sekä Liikistössä että Ristinpellossa on esineettömien hautausten prosentuaalinen osuus hautauksista huomattavasti suurempi kuin muissa kalmistoissa. Lisäksi nämä kaksi kalmistoa ovat todennäköisesti olleet jollain tavalla rajattuja, kun taas muista kalmistoista ei rajaamiselle ole löytynyt todisteita. Mielenkiintoinen piirre on, että arkkujen kohdalla Liikistön ja Ristinpellon aineistot eroavat toisistaan huomattavasti. Ristinpellon hautaukset ovat lähes poikkeuksetta arkullisia kun Liikistössä arkkuja esiintyy melko vähän. Tässä saattaisi olla kyse paikallisesta variaatiosta hautaustavassa.

Kivirakenteita esiintyi kaikissa kalmistoissa noin 10 %:ssa hautauksista. Poikkeuksina tästä olivat Halikon Kirkkomäki, jossa kaikista haudoista löytyi kivirakenteita sekä Köyliön Vanhakartanon kalmisto C, jonka haudoista vain 1,5 % sisälsi kivirakenteita. Hautausten koossa tai suunnassa ei näytä olevan aineiston sisällä juurikaan eroja. Tyypillinen hautaussuunta on lounas-koillinen (SW–NE) -suunta, joka toistuu vallitsevana hautaussuuntana kaikilla kalmistoilla. Ainoana poikkeuksena on Liedon Ristinpelto, jossa hautauksista noin puolet on puhtaasti itä-länsi (E-W) -suuntaisia.

Tulkittaessa näiden kalmistojen mahdollista kristillisyyttä, merkittäviä piirteitä ovat hautojen esineettömyys ja kalmiston rajaaminen, sillä nämä ovat piirteitä, joilla jo aiemmin selkeästi kristillisiksi tulkitut kalmistot erottuvat aineistosta. Tulkintaa voisi laajentaa myös muihin aineiston kalmistoihin, sillä niissä kaikissa esiintyy kuitenkin huomattavan paljon kristillisen kalmiston piirteitä: esineettömiä hautauksia on runsaasti ja hautojen

löytöaineisto painottuu koruihin ja puvunosiin, aseita ja työkaluja on haudoissa vain vähän, vallitseva hautausuunta on lounas–koillinen, arkkuhautauksia on jonkun verran useimmilta kalmistoilta ja osan kalmistoista voidaan päätellä olevan jollain tavalla rajattu.

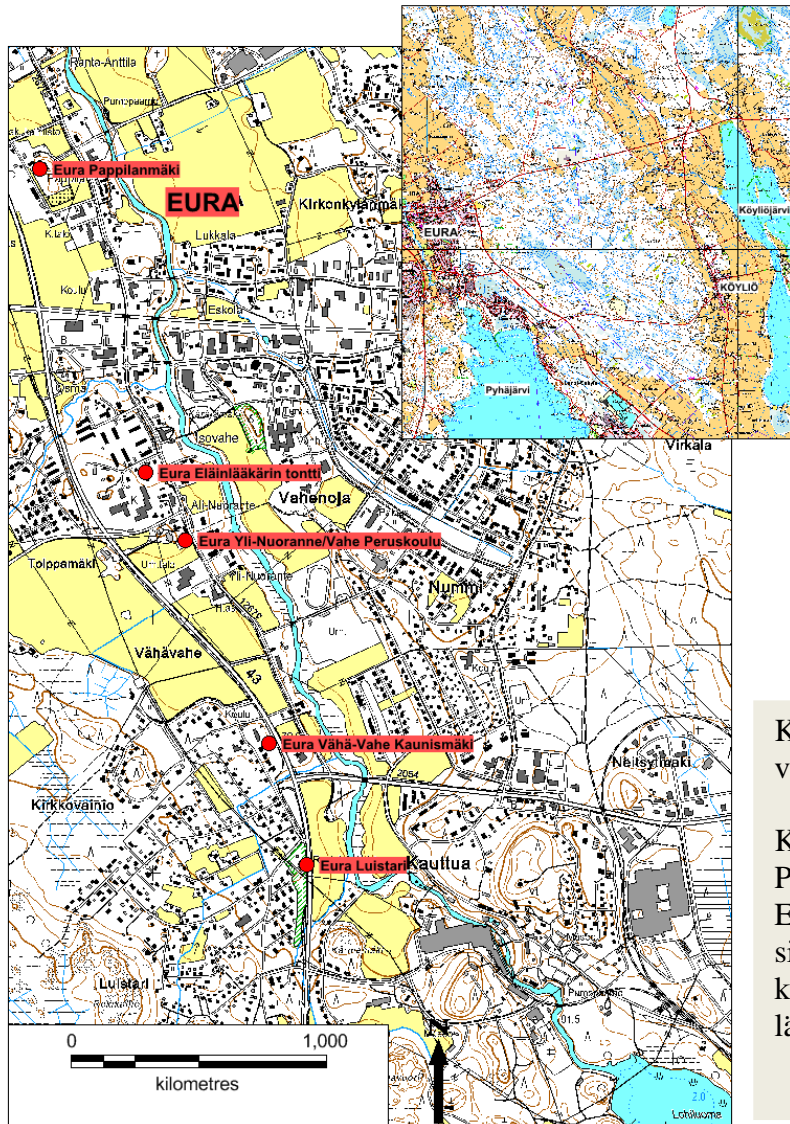
Euran Luistari on kalmistona hyvin samankaltainen muuhun aineistoon verrattuna. Luistarin aineistossa näkyvä variaatio esimerkiksi arkkurakenteiden vähyydessä suhteessa muihin kalmistoihin ei mielestäni ole merkittävää, sillä jokaisella aineiston kalmistolla on omat erityispiirteensä, jolla se erottuu muusta aineistosta. Erityisesti tarkasteltaessa Luistarin kalmistoa, on kalmiston myöhäisimmässä käyttövaiheessa huomattavan paljon kristilliseksi tulkittavia piirteitä. Luistarin esineettömät haudat muodostavat merkittävän osuuden kalmiston hauta-aineistosta. Ne sijaitsevat kalmiston reuna-alueilla ja osaksi vanhempien hautausten päällä, joten niiden on edustettava kalmiston nuorinta käyttövaihetta. Vaikka varsinaisia kalmistoa rajaavia rakenteita ei olekaan löydetty, voidaan alueen olettaa olevan rajattu, sillä hautauksia on tehty jonkin verran päällekkäin. On myös mahdollista, että kalmiston todellista laajuutta ei edes täysin tiedetä, sillä viimeaikaiset tutkimukset ovat osoittaneet kalmiston jatkuvan nykyisen muinaisjäännösalueen pohjoispuolella.

Verrattuna Luistarin vanhempiin hautoihin, on esineettömissä hautauksissa myös muita eroja. Ne ovat esineellisiä hautauksia huomattavasti pienikokoisempia ja niissä on myös vähemmän arkkuja ja muita rakenteita kuin esineellisissä hautauksissa. Muutos hautaustavassa on siis merkittävä.

Nuorimmat esineelliset hautaukset on Luistarissa ajoitettu noin 1000-luvulle, joten oletettavasti esineettömät hautaukset ovat tätä nuorempia. Tarkkaa ajoitusta esineettömille hautauksille ei ole, mutta radiohiiliajoitusten perusteella kalmiston käyttö on jatkunut vielä ainakin 1200–1400 -luvuilla, eli reilusti ensimmäisen Suomeen suuntautuneen ristiretken (noin 1150 jKr.) jälkeen. Vaikka ensimmäinen ristiretki ei olisikaan ollut enempää kuin ruotsalaisten pienimuotoinen valloitusretki itään, on kuitenkin selkeästi nähtävissä että samaan aikaan tapahtuu Länsi-Suomen hautauskulttuurissa suuria muutoksia. Oletettavaa on, että muutokset liittyvät uuden uskon omaksumiseen ja läntisen kirkon voimistuvaan asemaan Suomessa.

5.8 Samaan aikaan muualla Eurassa

Eurassa on Luistarin lisäksi kymmenkunta muutakin viikinki- ja ristiretkiajalle ajoitettua ruumiskalmistoa. Seuraavaksi käsittelen sitä, miten Luistarin kalmisto vertautuu muihin lähellä sijaitseviin kalmistoihin. Eurasta olen valinnut verrokkikohteiksi seuraavat kalmistot: Eläinlääkärin tontti, Pappilanmäki, Vahe Peruskoulu, Vähä-Vahe Kaunismäki, Yli-Nuoranne.

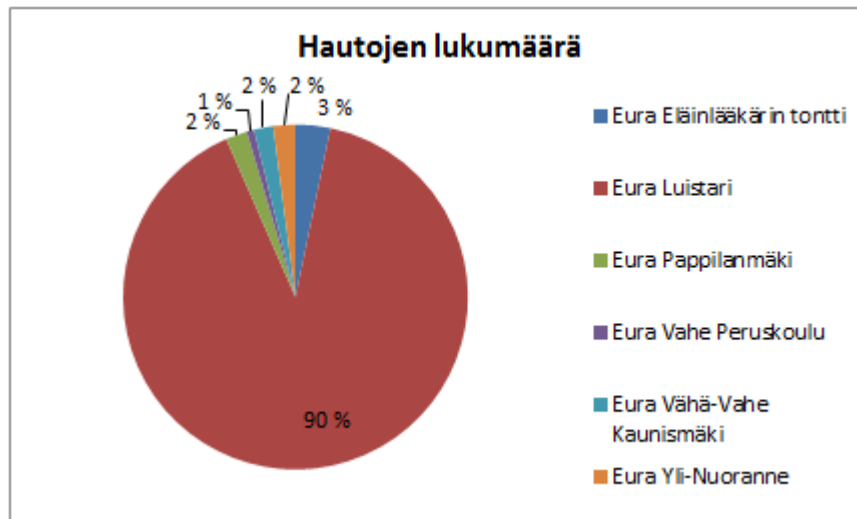
Kuva 8. Eurassa sijaitsevien vertailukalmistojen sijainti.

Kohteet sijaitsevat Eurassa Pyhäjärven pohjoispäässä, Eurajoen varrella. Kohteet sijaitsevat noin kolmen kilometrin matkalla Eurajoen länsirannalla.

Kohteet valikoituivat sen perusteella, että niillä on kaikilla suoritettu arkeologisia kaivauksia, joista on löytynyt esineettömiä ruumishautauksia. Näitä kalmistoja ei ole julkaistu, joten olen vertailua varten käynyt läpi niiden tutkimusraportit. Raporteissa ei juuri ole esitetty tulkintoja kalmistojen pakanallisuudesta tai mahdollisesta kristillisyydestä, mutta löydettyjen esineiden perusteella ne ajoittuvat viikinki- ja

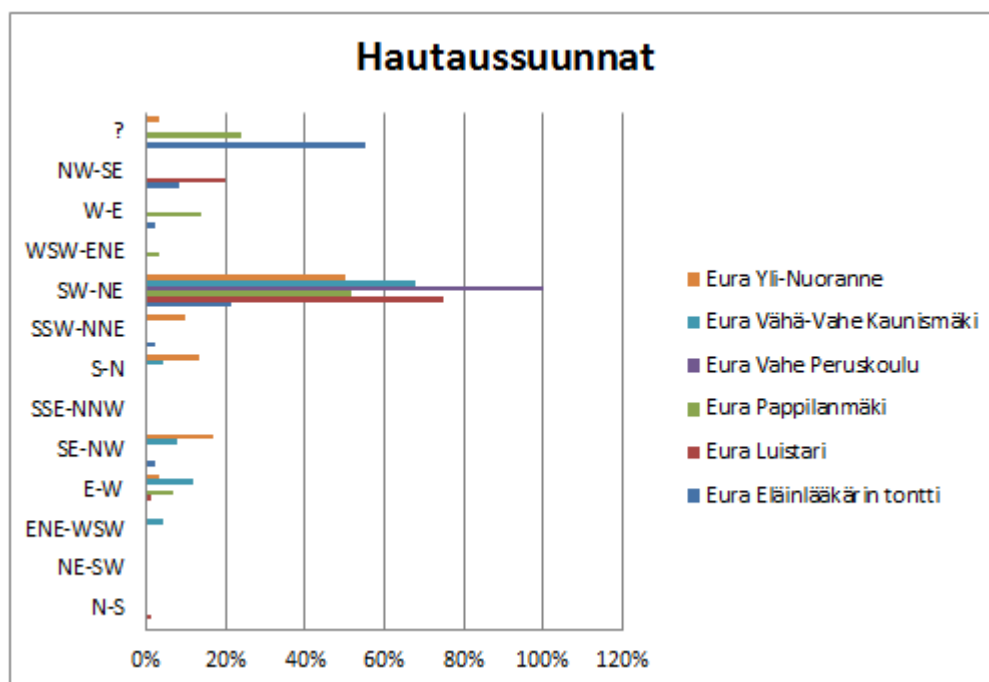
ristiretkiajalle. Varhaiskeskiaikaista ajoitusta ei ole esitetty yhdenkään kalmiston kohdalla.

Tässäkin aineistossa Euran Luistari on ehdottomasti suurin kalmisto. 1300 hautaa muodostaa 90 % aineistosta. Eläinlääkäriin tontilta on löytynyt 47 hautaa, Pappilanmäeltä 29 hautaa, Vahen Peruskoululta 10 hautaa, Vähä-Vahe Kaunismäeltä 26 hautaa ja Yli-Nuoranteen tontilta 30 hautaa.

Taulukko 9. Euran kalmistojen koko suhteessa toisiinsa.

Hautaussuunnissa aineiston haudoissa on vain hieman variaatiota. Vallitsevana hautaussuuntana on jälleen lounais-koillinen.

Taulukko 10. Hautaussuunnat prosentteina.

Hautakuoppien koko on myös aineiston kalmistoissa melko homogeeninen. Pienimmät hautaukset on usein tulkittu lasten hautauksiksi. Suurin osa haudoista on noin 200cm pitkiä ja noin 65–75cm leveitä.

Kalmisto	Hautojen pituus	Hautojen leveys
Eura Eläinlääkärin tontti	120-220cm	40-100cm
Eura Luistari	165-220 cm	50-70cm
Eura Vahe Peruskoulu	150-225cm	40-75cm
Eura Vähä-Vahe Kaunismäki	120-300cm	45-150cm
Eura Yli-Nuoranne	150-355cm	50-120cm
Eura Pappilanmäki	Ei mitattu	Ei mitattu

Taulukko 11. Hautakuoppien koko.

Arkkuja esiintyy yllättävän paljon verrattuna edellisessä luvussa esitettyyn aineistoon. Eniten arkkuja on Pappilanmäen ja Yli-Nuoranteen kalmistojen aineistossa. Yhdessäkään kalmistossa ei arkullisten hautausten määrä ole enempää kuin reilu 30% hautauksista.

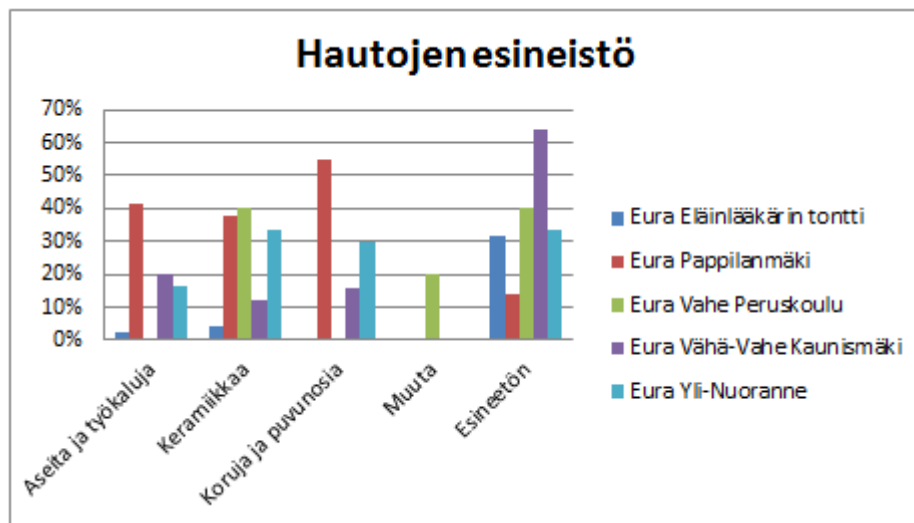
Taulukko 12. Arkkujen ja puuvuorausten määrä.

Kivirakenteita Euran kalmistoissa vain hieman enemmän kuin luvun neljä vertailuaineistossa. Ainoastaan Yli-Nuoranteen kalmistosta ei ole löytynyt yhtäkään hautaukseen liittyvää kiveystä. Luistari erottuu tässä aineistossa vain hieman vähäisemmällä määrällä kivirakenteita.

Taulukko 13. Kiveysten määrä haudoissa prosentteina.

Euran kalmistoissa on runsaammin esineistöä kuin luvun neljä vertailuaineistossa. Ainoastaan Vähä-Vahe Kaunismäen kalmistossa yli 60 % haudoista oli esineettömiä. Toisaalta Pappilanmäen kalmisto näyttäytyy varsin runsaasti varusteltuna kalmistona. Vaheen Peruskoulun aineisto on myös mielenkiintoinen, sillä sen haudoista on löytynyt ainoastaan keramiikkaa ja muita löytöjä, kuten palanutta savea, kuonaa ja palanutta luuta. Esineitä ja puvunosia ei tästä kalmistosta löytynyt ollenkaan. Yksi selitys tälle saattaisi olla, että kalmiston hautaukset ovat todellisuudessa pääosin esineettömiä ja kaivauksilla esille tulleet löydöt ovat hautauksen täyteaasta.

Taulukko 14. Hauta-antien määrä eri kalmistoissa prosentteina.

Euran kalmistojen rajaamisesta ei ole esitetty tulkintoja yhdenkään kalmisto kohdalla. Todennäköisesti yhtäkään näistä kalmistoista ei ole tutkittu kokonaan, joten kalmistojen raja-alueet ovat vielä löytämättä. Viimeaikaiset tutkimukset ovatkin tuoneet lisää valaistusta ainakin Pappilanmäen kalmistoon. Rauno Vaara suoritti maatutkauksia Pappilanmäen kalmistolla vuosina 2006–2007 ja hänen havaitsi pappilan ja sen luoteispuolella sijaitsevan rakennuksen välisellä nurmikentällä useita pitkänomaisia, selkeästi ympäristöstään erottuvia anomaliaita. Koska alueelta on löydetty jo useita rikkaasti varusteltuja ruumishautoja, on syytä olettaa, että nämä anomaliat olisivat vielä ennestään tutkimattomia ruumishautauksia. Myös anomalioiden orientaatio ja geometrinen muoto viittaavat enemmän ruumishautoihin kuin luontaisiin häiriöihin maakerrostumissa. (Vaara 2011: 31–46.) On siis syytä olettaa, että Pappilanmäen kalmiston rajoja ei ole vielä löydetty ja mäellä on edelleen säilynyt tutkimattomia hautoja. Kalmiston rajojen löytäminen vaatisi kuitenkin kaivaustutkimuksia.

5.9 Yhtenäinen hautauskulttuuri

Ristiretkiaikaiset ruumiskalmistot Eurassa muodostavat melko homogeenisen kalmistoaineiston. Niissä kaikissa esiintyy varsin rikkaasti varusteltuja hautoja, mutta myös melko paljon täysin esineettömiä hautauksia. Tultaessa ristiretkiajalle, eli noin 1050–1100 -luvulle jKr. aseiden ja työkalujen määrä hautauksissa vähenee ja korujen ja puvunosien määrä hautalöydöissä kasvaa. Hautaus suunnat ja hautojen koko säilyy lähes samana. Verrattaessa Euran ristiretkiaikaisia kalmistoja esimerkiksi kristillisinä pidettyihin Ulvilan Liikistön ja Liedon Ristinpellon kalmistoihin, ei kalmistojen välillä ole havaittavissa merkittäviä eroja. Suurempia eroja löytyy, jos verrataan keskenään viikinkiaikaisia ja ristiretkiaikaisia hautauksia. Tällöin voidaan havaita, että ristiretkiajalle tultaessa varsinkin hautausten esineistössä tapahtuu merkittävä romahdus.

Hauta-antien määrän romahdus hautauksissa voi kertoa monesta eri seikasta.

Esimerkiksi orgaanisesta materiaalista valmistetut hauta-annit ovat myös esineryhmä, joka näkyy valitettavan huonosti Suomen arkeologisessa materiaalissa niiden huonon säilyvyyden takia. Se, että metalliesineiden määrä vähenee haudoissa, ei välttämättä tarkoita, että haudat olisi vähemmän varusteltuja. Varustelun luonne on vain saattanut muuttua.

Esineistön väheneminen voi toisaalta kertoa siitäkin, että väestöllä ei ole enää ollut varaa laittaa hautauksiin yhtä paljon tai yhtä arvokkaita esineitä kuin ennen. Hautausten esineistön määrän ja laadun on usein tulkittu kuvastavan vainajan sosiaalista asemaa yhteisössä. Kuitenkin, mikäli esineistön väheneminen haudassa koskee koko kalmistoa, eikä vain joitain kalmiston hautauksia, on kyseessä todennäköisemmin ideologinen valinta kuin muutos vainajien varallisuudessa.

Tiina Jäkärä on huomauttanut, että ruumiskalmistot, jotka eivät sijaitse kirkkomaalla ja varsinkin sellaiset, joista on löytynyt esineellisiä hautauksia, tulkitaan usein automaattisesti rautakautisiksi. Ottaen huomioon aineistossa esiintyvät esineettömät haudat, kalmistojen samankaltaisuudet ja uusimmat tulokset varsinkin esineellisten hautausten ajoituksista, voitaisiin monien kalmistojen kohdalla pohtia niiden käytön jatkumista varhaiselle keskiajalle. Syksyllä 2013 löytynyt Janakkalan miekkamiehen hauta osoittaa, että tiedämme varsin vähän keskiaikaisesta hautauskulttuurista tai vanhojen miekkojen ja muiden esineiden käyttöajasta. Hautalöytö osoittaa myös luonnontieteellisten ajoitusmenetelmien käytön merkittävyyden kalmistotutkimuksessa.

Pelkän esinetytologian perusteella hauta olisi ajoitettu rautakautiseksi, mutta radiohiiliajoitusten perusteella hauta ajoittuukin 1300-luvulle. (Janakkalan miekkamiehen ajoitus, Museoviraston tiedote 21.2.2014.)

6. Lopuksi

Rautakautisten kalmistojen esineettömät hautaukset ovat usein jääneet tutkimuksessa vähälle huomiolle. Niitä ei aina kaivauksilla uskalleta edes tulkita hautauksiksi, vaan usein käytetty sanamuoto onkin ”mahdollinen hautaus”. Esineettömät hautaukset ovat hankalia tulkittavia, sillä vain harvoin niissä on säilynyt muuta kuin tummana läikkänä erottuva kuoppa. Ne saattavat kuitenkin edustaa uutta, muuttunutta hautaustapaa, jolloin niiden huomiotta jättäminen tarkoittaa kokonaisen ajanjakson aukkoa arkeologisessa hauta-aineistossa.

Kalmistoja tutkittaessa tutkitaan aina yksittäisten hautausten lisäksi yleistä hautauskulttuuria. Länsi-Suomen alueella tapahtuu hautauskulttuurissa merkittäviä muutoksia viikinki- ja ristiretkiajan kuluessa, kun kontaktit läntiseen kirkkoon ja kristinuskoon voimistuvat. 1100–1200 –luvulla jKr. on katsottu tehdyn ensimmäiset ristiretket Suomeen ja ne suuntautuivat etenkin Länsi-Suomeen. Viimeistään tuolloin suurimmassa osassa kalmistoista on siirrytty polttohautauksesta ruumishautaukseen ja hautaan pantujen esineiden määrä alkaa hiljalleen vähentyä.

Kalmistokaivauksilla tulisi kiinnittää huomiota enemmän kalmistoihin kokonaisuuksina yksittäisten hautausten tutkimisen sijaan. Hautakuopan koon mittaaminen, haudan rakenteiden tutkiminen, suuntauksen ja sijainnin dokumentoinnin suhteessa toisiin hautoihin ja ympäristöön tulisi olla rutiinia. Näin ei ikävä kyllä aina ole ollut, joskin tilanne on nykyään parempi. Hautojen tutkimisen lisäksi kalmistoissa tulisi huomioida myös hautausten ulkopuolella esiintyvät rakenteet, kuten esimerkiksi paalunsijat, ojat ja kivirakenteet. Ne saattavat kertoa kalmiston rajaamisesta, minkä on tulkittu liittyvän kristinuskoon.

Löydöttömien hautojen tutkimiseen ja tulkintaan tulisi käyttää yhtä paljon aikaa ja vaivaa kuin runsaslöytöisten hautojen tutkimiseen, sillä myös löydöttömien hautojen kautta voidaan pohtia kalmistoon haudannutta yhteisöä, sen rakennetta ja ideologiaa. Löydöttömien hautausten tulkinta riippuu paljon kalmiston muista piirteistä: ovatko

muut kalmiston haudat runsaasti varusteltuja, sijaitsevatko löydöttömät haudat jossain tietyssä osassa kalmistoa, mikä on löydöttömien hautojen stratigrafinen suhde muihin hautoihin. Tärkeää olisi selvittää, ovatko löydöttömät haudat samanaikaisia kuin esineelliset hautaukset ja onko löydöttömyys yleinen ilmiö kalmiston sisällä vai onko kyse yksittäisistä hautauksista. Esineettömät haudat voivat edustaa yhteisön jäseniä, joilla ei joko ollut varaa laittaa hautoihin esineitä tai heidän asemansa yhteisössä ei tätä sallinut. Tällaisessa asemassa olivat muun muassa orjat. (vrt. luku 5.4, Pihlman 2004.) Toisaalta esineettömyys voi olla ideologinen valinta, joka kumpuaa uudesta uskonnosta. Etenkin kalmistoissa, joissa esineettömät haudat ovat selkeästi esineellisiä hautoja nuorempia, tulisi hautojen tulkinnassa pohtia sitä mahdollisuutta, että esineetön hautaustapa on ollut tietoinen, uskontoon perustuva valinta.

Tässä työssä olen pohtinut rautakautisissa ruumiskalmistoissa esiintyvien esineettömien hautausten tulkintaa uskonnonvaihdoksen kautta. Perinteisesti kristillisyyden astetta kalmistoissa on tutkittu seuraavien määreiden avulla: 1. Siirtyminen polttohautauksesta ruumishautaukseen 2. Ruumishautausten suuntaaminen itä-länsi -suuntaisiksi 3. Arkussa hautaaminen 4. Hauta-antien vähyys/hautojen löydöttömyys 5. Ristiriipusten esiintyminen haudoissa 6. Vainajien käsien asento. Näistä määreistä tarkastelin lähemmin määreitä 1-4. Ristiriipuksia ei käyttämässäni aineistossa juurikaan esiintynyt, ja Paula Purhonen on käsitellyt aihetta kattavasti väitöskirjassaan (Purhonen 1998). Vainajien käsien asennon arviointi oli käyttämässäni aineistossa mahdotonta, sillä luuainesta ei monesti ollut säilynyt. Edellä mainittujen lisäksi pohdin kalmistojen rajaamista, mikä voi myös olla merkki kalmiston kristillisyydestä. Pohdin myös jonkin verran hautakuoppien kokoa, mikä on toistaiseksi kalmistotutkimuksessa vähän tutkittu aihe. Pirkko-Liisa Lehtosalo-Hilander oli havainnut, että Luistarin aineistossa kalmiston käyttöjakson nuorimmat esineettömät haudat olivat kapeampia ja syvempiä kuin esineellisten hautausten kanssa samanikäiset esineettömät haudat. Hautakuoppien koko onkin aihe, johon tulisi jatkossa kiinnittää enemmän huomiota ja jota tulisi tutkia lisää. Merkittävää oli, että hautakuoppien kokotietoja ei ollut kaikista kalmistoista edes saatavilla. Ilmeisesti varsinkaan vanhemmassa tutkimuksessa hautausten kokoon ei ole juuri kiinnitetty huomiota eikä sitä ole nähty tärkeänä.

Määreistä mikään ei yksinään riitä kristillisyyden määrittämiseen, vaan aina on tarkasteltava kokonaisuutta. Yksittäisten hautausten kristillisyyttä on mahdotonta arvioida, vaan tulkinta tulisi tehdä kalmistokohtaisesti.

Aineistona olen käyttänyt hyvin tutkittuja ja julkaistuja rautakauden ja keskiajan taitteeseen ajoittuvia ruumiskalmistoja Varsinais-Suomen ja Ala-Satakunnan alueelta. Valitsin tarkempaan käsittelyyn Euran Luistarin kalmiston, joka on suurin ja perusteellisimmin tutkittu rautakautinen ruumiskalmisto Suomessa. Lisäksi sen aineisto on kattavasti julkaistu. Vertasin Luistarin aineistoa saman ikäisiin kristillisiksi tulkittuihin Ulvilan Liikistön ja Liedon Ristinpellon kalmistoihin. Lisäksi vertailin aineistoa myös Halikon Rikalan ja Kirkkomäen, Kaarinan Kirkkomäen ja Köyliön, Vanhakartanon kalmisto C:n ruumiskalmistoihin, jotka ovat Luistarin kanssa samanikäisiä ja joista on myös löytynyt esineettömiä ruumishautoja. Lopuksi vertasin Luistarin aineistoa muihin Eurassa sijaitseviin ristiretkiajalle ajoittuviin ruumiskalmistoihin.

Luistarin kalmistosta valitsin tutkimusaineistokseni sen esineettömät haudat. Luistarista tunnetaan noin 1300 hautaa ja vaikka niistä yli 900 on esineettömiä, on aiempi tutkimus keskittynyt esineellisiin hautauksiin. Luistarin esineettömät haudat voidaan jakaa kahteen ryhmään, joista ensimmäisen muodostavat kalmiston reuna-alueille sijoittuvat haudat, jotka poikkeavat esineellisistä haudoista myös kokonsa puolesta. Toisen ryhmän muodostavat kokonsa ja sijaintinsa puolesta esineellisten hautojen kaltaiset esineettömät haudat. Ryhmän yksi esineettömät haudat edustavat selkeästi Luistarin nuorinta käyttövaihetta. Tämän ryhmän haudat sijaitsevat kalmiston reuna-alueilla ja tehtyjen radiohiiliajoitusten perusteella kalmiston nuorimmat haudat voivat olla peräisin 1200–1400 -luvulta. Luistarissa on siis nähtävissä selkeästi muutoksia hautaustavassa viikinki- ja ristiretkiajalla, jolloin hautaan pantujen esineiden määrä vähenee ja lopulta lakkaa kokonaan. Ottaen huomioon esineettömien hautausten määrän ja sijainnin kalmiston sisällä, ei kyse voi olla esimerkiksi yhteisön vähävaraisempien tai asemaltaan heikompien ihmisten hautauksista. Luistarin esineettömien hautojen voidaankin tulkita kuvastavan kristinuskon leviämistä ja sitä kautta tapahtunutta ideologista muutosta kalmistoon haudanneen yhteisön sisällä.

Vertailuaineistossa näkyy tietynlainen yhtenäisyys hautauksissa, mutta eroavaisuuksiakin löytyy. Merkittäviä piirteitä olivat mm. polttohautausten puuttuminen

kalmistoista, hautausten yhtenäinen suuntaus lounas–koillinen (SW–NE) ja aseiden vähyys hautalöydöissä. Suurimmat erot olivat hautausten rakenteissa. Arkkuja ja puuvuorauksia esiintyi kalmistoissa vaihtelevasti. Samoin kiveysten määrä hautojen päällä näytti olevan hyvin paikallinen piirre. Esimerkiksi Halikon Kirkkomäen haudoista melkein jokainen oli päällystetty kiveyksellä, kun suurimmassa osassa kalmistoja kiveysten prosentuaalinen osuus jäi alle 20 %.

Aineistossa esiintyvä variaatio kertoo rautakauden lopun ja varhaiskeskiajan hautauskulttuurin monimuotoisuudesta. Kristinuskon asema oli tuolloin vielä vakiintumaton eikä seurakuntia ollut vielä syntynyt. Kuitenkin hautauskulttuurissa on nähtävissä merkittäviä muutoksia, joista merkittävimmät ovat ruumishautauksen yleistyminen ja hauta-antien vähittäinen häviäminen kalmistoaineistosta. Läntisen kirkon aseman vahvistuttua noin 1200-luvulla perustettiin useita seurakuntia, joille rakennettiin omat kirkot ja niille perustettiin hautausmaat. Aiemmin on oletettu, että viimeistään tässä vaiheessa on siirrytty hautaamaan kirkkomaahan ja kylien omat kalmistot on hylätty. Näin ei kuitenkaan aina ole välttämättä menetelty. Esimerkiksi Espoon Kauklahden ja Finnon keskiaikaisten kylien yhteydestä löydetty ruumiskalmistot ovat esimerkkejä pitkälle keskiajalle jatkuneesta kyläkalmistojen käytöstä (Haggrén et al. 2004 ja 2007). Toinen hyvä esimerkki tästä poikkeavasta hautaustavasta on syksyllä 2013 Janakkalasta löytynyt miehen hauta, jossa hautalöytöinä oli kaksi rautakautista miekkaa ja hauta itse ajoitettiin radiohiilimenetelmällä 1300-luvulle. On siis hyvä tiedostaa, että emme vielä tiedä paljoakaan keskiajan alkupuolen hautauskulttuurista. Esineettömien hautojen voi useissa tapauksissa katsoa edustavan rautakautisten ruumiskalmistojen viimeisintä käyttövaihetta, joten niiden huomioimiseen tulisi käyttää resursseja. Vain tutkimalla niitä lisää, voimme saada uutta tietoa.

Lähdeluettelo

Painamattomat lähteet:

Asplund, Henrik 1992 a: Turku Kaarina Kirkkomäki. Kaivauskertomus vuodelta 1991. Museovirasto. Helsinki

Asplund, Henrik 1992 b: Turku Kaarina Kirkkomäki. Kaivauskertomus vuodelta 1992. Museovirasto. Helsinki

Bergström, Matti 1973: Kaarinan Kirkkomäen koekaivaus. Kaivauskertomus. Museovirasto. Helsinki

Bergström, Matti 1974 a: Kaarinan Kirkkomäki. Kaivauskertomus vuodelta 1973. Museovirasto. Helsinki

Bergström, Matti 1974 b: Eura Vahe Yhteiskoulu. Koekaivaus. Kaivauskertomus. Museovirasto. Helsinki

Bergström, Matti 1975: Kaarinan Kirkkomäki. Kaivauskertomus vuodelta 1974. Museovirasto. Helsinki

Cleve, Nils 1928: Kukonmäki, Pappilanmäki, Kärjämäki, Osmanmäki. Kaivauskertomus vuodelta 1927. Museovirasto. Helsinki

Cleve, Nils 1950: Lieto, Sauvala, Ristinpelto. Kaivauskertomus vuosilta 1949-1950. Museovirasto. Helsinki

Hackman, Alfred 1925: Ett gravfält frön vikingatiden på Kjuloholm i Kjulo socken. Kaivauskertomus. Museovirasto. Helsinki

Haggrén, Georg, Enqvist, Johanna, Hakanpää, Päivi & Wuorisalo, Jukka 2004: Espoo, Kauklahti, Saka 2003. Kaivausraportti. Museovirasto. Helsinki.

Haggrén, Georg, Rosendahl, Ulrika, Holappa, Maija, Knuutinen, Tarja, Kunnas, Olli, Salonen, Anna-Maria., Tevali, Riikka 2007: Espoo, Suomenoja, Finnon kylätontti. Kaivaus 11.9.–13.10.2006. Kaivausraportti. Museovirasto. Helsinki.

Hirviluoto, Anna-Liisa 1963: Turun Kaarinan Kirkkomäen rautakautisen ruumiskalmiston taskastus 1962. Tarkastuskertomus. Museovirasto. Helsinki

Jäkärä, Tiina 2003: Ulvila Liikistö. Keskiaikaisen kappelin ja hautausmaan kaivaus 2002. Kaivauskertomus. Museovirasto. Helsinki

Jäkärä, Tiina 2004: Ulvila Liikistö. Keskiaikaisen kappelin ja hautausmaan kaivaus 2003. Kaivauskertomus. Museovirasto. Helsinki

Jäkärä, Tiina 2007: Ulvila Liikistö. Keskiaikaisen kappelin ja hautausmaan kaivaus 2006. Kaivauskertomus. Museovirasto. Helsinki

Jäkärä, Tiina 2009: Ulvila Liikistö. Keskiaikaisen kappelin ja hautausmaan kaivaus 2008. Kaivauskertomus. Museovirasto. Helsinki

Katiskoski, Kaarlo 1984: Kaarinan Kirkkomäki. Kaivauskertomus vuodelta 1983. Museovirasto. Helsinki

Katiskoski, Kaarlo 1985: Turku Kaarina Kirkkomäki. Rautakautisen kalmistoalueen kaivaus 1984. Kaivauskertomus. Museovirasto. Helsinki

Katiskoski, Kaarlo 1988: Eura Vahe Peruskoulu. Myöhäisrautakautisen/historiallisen ajan kalmistoalueen kaivaus 1986. Kaivauskertomus. Museovirasto. Helsinki

Kivikero, Hanna 2011: Cattle teeth in graves. Interpretation of animal bones found in Finnish inhumation graves (ca AD 550–1700). Pro Gradu. Filosofian, historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos. Arkeologian oppiaine. Helsingin yliopisto.

Kronqvist, Ilkka 1930: Liikistön kirkonpaikan kaivauksen Ulvilassa. Kaivauskertomus vuodelta 1930. Museovirasto. Helsinki

Kujanen, Tiina 1987: Alustava selostus Euran Luistarin koekaivauksesta 1987. Museovirasto. Helsinki

Kuusela, Jari-Matti 2013: *Political Economy of Bronze- and Iron Age Societies in the Eastern Coast of the Bothnian Bay ca. 1500 BC–AD 1300*. Väitöskirja. Oulun yliopisto.
Juvenes Print 2013

Lehtosalo-Hilander, Pirkko-Liisa 1968 a: Eura Isovahe. Kumlander, Yhteiskoulu, Hannula, Yli-Nuoranne. Kaivauskertomus vuosilta 1965-1966. Museovirasto. Helsinki

Lehtosalo-Hilander, Pirkko-Liisa 1968 b: Eura Vähävahe. Kaivauskertomus vuodelta 1965. Museovirasto. Helsinki

Lehtosalo-Hilander, Pirkko-Liisa 1975: Eura Luistari. Kaivausraportti Euran Luistarin kaivauksista vuosina 1969–1972. Museovirasto. Helsinki

Lehtosalo-Hilander, Pirkko-Liisa 1976: Eura Isovahe Yli-Nuoranne, Tuumin ja Kyllöisen tontit. Kaivauskertomus vuodelta 1970. Museovirasto. Helsinki

Lehtosalo-Hilander, Pirkko-Liisa 1977 a: Eura Luistari. Rautakautisen kalmiston kaivaus vuonna 1977. Kaivausraportti. Museovirasto. Helsinki

Lehtosalo-Hilander, Pirkko-Liisa 1977 b: Eura Pappilanmäki. Koekaivaus. Kaivauskertomus. Museovirasto. Helsinki

Lehtosalo-Hilander, Pirkko-Liisa 1980: Eura Luistari. Rautakautisen kalmiston kaivaus vuonna 1979. Kaivausraportti. Museovirasto. Helsinki

Lehtosalo-Hilander, Pirkko-Liisa 1985: Eura Luistari. Rautakautisen kalmiston kaivaus vuonna 1984. Kaivausraportti. Museovirasto. Helsinki

Lehtosalo-Hilander, Pirkko-Liisa 1987: Eura Luistari. Kaivauskertomus. 1986. Museovirasto. Helsinki

Lehtosalo-Hilander, Pirkko-Liisa 1988: Eura Luistari. Kaivauskertomus vuodelta 1987. Museovirasto. Helsinki

Lehtosalo-Hilander, Pirkko-Liisa 1990: Eura Luistari. Kaivauskertomus vuodelta 1989. Museovirasto. Helsinki

Lehtosalo-Hilander, Pirkko-Liisa 1991 a: Eura Luistari. Kaivauskertomus vuodelta 1990. Museovirasto. Helsinki

Lehtosalo-Hilander, Pirkko-Liisa 1991 b: Eura Kaunismäki. Kaivauskertomus. Museovirasto. Helsinki

Lehtosalo-Hilander, Pirkko-Liisa 1992: Eura Luistari. Kaivauskertomus vuodelta 1991. Museovirasto. Helsinki

Lehtosalo-Hilander, Pirkko-Liisa 1993: Eura Kaunismäki. Kaivauskertomus vuodelta 1992. Museovirasto. Helsinki

Leppäaho, Jorma 1955: Halikon Rikalanmäki. Kaivauskertomus vuodelta 1950, 1951, 1953. Museovirasto. Helsinki

Lönnberg, Maarit 1973: Lieto, Sauvala, Laurila, Ristinpelto. Rautakautisen kalmistoalueen koetutkimukset 1973. Kaivauskertomus. Museovirasto. Helsinki

Mikkola, Esa 2010: Salo Halikon Kirkkomäki. Koekaivaus ja kaivaus 2008. Kaivauskertomus. Museovirasto. Helsinki

Mikkola, Esa 2011: Salo Halikon Kirkkomäki. Myöhäisrautakautisen ruumiskalmiston ja kivikautisen asuinpaikan kaivaus 2009 ja 2010. Kaivauskertomus. Museovirasto. Helsinki

Pälsi, Sakari 1934: Euran Pappilanmäen kaivaus. Kaivauskertomus vuodelta 1934. Museovirasto. Helsinki

Raike, Eeva 2004: Halikon Kirkkomäen koekaivaukset ja kaivaukset 2003. Kaivauskertomus. Museovirasto. Helsinki

Saari, Esa 1992: Eura Luistarintie. Kaivauskertomus. Museovirasto. Helsinki

Salmo, Helmer 1940: Euran Pappilanmäen kaivaukset vuonna 1939. Museovirasto. Helsinki

Salmo, Helmer 1951: Kaarinan Kirkkomäki. Kaivauskertomus vuodelta 1950. Museovirasto. Helsinki

Vikkula, Anne – Stranberg, Nina 1989: Eura Vähävahe Kaunismäki. Rautakautisen ruumiskalmiston kaivaus 1987. Museovirasto. Helsinki

Kirjallisuus:

Ahl, Eeva 2007: Henrik, kirves ja Lalli? Sata vuotta arkeologiaa Köyliössä. *Pyhä Henrik ja Suomen kristillistyminen. Suomen Museo 2006*. s. 138–149. Suomen muinaismuistoyhdistys. Vaasa 2007.

Andersson, Gunnar 2005: Gravspråk som religiös strategi Valsta och Skälby i Attundalans under vikingatid och tidig medeltid. *Riksantikvarieämbetet arkeologiska undersökningar skrifter nr. 61*.

Artelius, Tore 2010: *Den gamla döden och den nya. Om Vikingatidens förkristna begravningar, religiösa ideér och religionsskiftet*. JASS 1: Jönköpings läns museum arkeologisk skriftserie. Jönköpings läns museum. Lenanders Grafiska, Kalmar 2010.

Asplund, Henrik & Riikonen, Jaana 2007: Kirkkomäki. *Arkeologisia kaivauksia Turussa 1990-luvulla. Turun maakuntamuseo Raportteja 20*. Turun maakuntamuseo 2007.

Brink, Stefan 1992: Kultkontinuitet från bosättningshistorisk utgångspunkt. *Kontinuitet i kult och tro från vikingatid till medeltid. Projektet Sveriges kristnande. Publikationer 1*. Red. Bertil Nilsson. Teologiska institutionen, Uppsala universitet. Lunne Böcker. Reklam & katalogtryck ab, Uppsala 1992. s. 105-128

Christiansen, Eric 1980: *The Northern Crusades. The Baltic and the Catholic Frontier 1100–1525*. New studies in medieval history. The Macmillan press LTD. London and Basingstoke 1980.

Cleve, Nils 1948: Spår av tidigt kristendom i västra Finland. *Finsk Museum 1947-1948*, s. 67-85.

Cleve Nils 1952: *En kyrkogård från korstågstiden*. Corolla Archaeologica in honorem C.A. Nordman s. 159-167

Cleve, Nils 1978: Skelettgravfälten på Kjuloholm i Kjulo II. Vikingatid och korstågstid, gravfältet C. *Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 44:2*. Helsinki 1978.

Darwill, Timothy 2002: *The Concise Oxford Dictionary of Archaeology*. Oxford University Press 2002.

Drake, Knut 2007: Kristinuskon tie Suomeen. Vastaus Unto Salon avoimeen kirjeeseen (SKAS 3/2006). *SKAS 1/2001* s. 27–28 Turku: Suomen keskiajan arkeologian seura

Erä-Esko, Aarni 1965: Germanic Animal Art of Salin's Style in Finland 1. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 63*. Oy Weilin & Göös Ab: Helsinki

Firth, Raymond 1973: *Symbols: Public and Private*. George Allen & Unwin LTD. London.

Gräslund, Anne-Sofie 1985: Den tidiga missionen i arkeologisk belysning – problem och synpunkter *TOR vol xx 1983-1985* s. 291–313

Gräslund, Anne-Sofie 1992: Kultkontinuitet – myt eller verklighet? Om arkeologins möjligheter att belysa problemet. *Kontinuitet i kult och tro från vikingatid till medeltid. Projektet Sveriges kristnande. Publikationer 1*. Red. Bertil Nilsson. Teologiska institutionen, Uppsala universitet. Lunne Böcker. Reklam & katalogtryck ab, Uppsala 1992. s. 129-150

Gräslund, Anne-Sofie 1996: Arkeologin och kristnandet. Nilsson, B. (ed.). Kristnandet i Sverige. Gamla källor och nya perspektiv. *Projektet Sveriges kristnande. Publikationer 5*. Uppsala. s. 19-44.

Gräslund, Anne-Sofie 2001: *Ideologi och mentalitet. Om religionsskiftet i Skandinavien från en arkeologisk horisont*. Occasional Papers in Archaeology. Institutionen för Arkeologi och Antik historia, Uppsala universitet. Wikströms, Uppsala 2001.

Gräslund, Anne-Sofie 2002: *Ideologi och Mentalitet om religionsskiftet i Skandinavien från en arkeologisk horisont*. Uppsala: Uppsala universitet, Institutionen för arkeologi och antik historia.

Habbe, Peter 2006: Att svära ed – relationen mellan religion, ritual och rätt. *Odens öga – mellan människor och makter I det förkristna Norden*. Red. Anders Andren, Peter Carellis. S. 190 – 195 Skrifter nr 6/ Stadhistoriska avdelningen, Dunkers Kulturhus.

Haggrén, Georg 2004: Liikistö – Ulvilan linna? *SKAS 4/2004*. s. 24–33

Heikkilä, Tuomas 2006: *Pyhän Henrikin legenda*. Suomen Kirjallisuuden Seura 1039 Karisto: Hämeenlinna

Heikkilä, Tuomas 2009: *Piirtoja ja kirjoituksia*. Suomen Kirjallisuuden seuran toimituksia 1208. WS Bookwell:Porvoo

Hiekkänen, Markus 2000: Ulvilan kirkon ikä. *Sarka 2000* s. 20–39

Hiekkänen, Markus 2002 a: The Christianisation of Finland – a Case of Want of Power in a Peripheral Area. *Centre – Region – Periphery, Volume 1. Medieval Europe, Basel 2002*. Toim. Helming, Guido, Scholkmann, Barbara, Untermann, Mathias. S. 488-497.

Hiekkänen, Markus 2002 b: Suomalaista ympäristötutkimusta Turussa. Sites and Settlements -kirjan arvostelu. *Muinaistutkija* 3/2002. S. 61–65.

Hiekkänen, Markus 2003: *Suomen kivikirkot keskiajalla*. Otavan kirjapaino: Keuruu

Hiekkänen, Markus 2007: *Suomen keskiajan kivikirkot*. Helsinki, Suomen Kirjallisuuden Seura (SKS).

Hiekkänen, Markus 2010: Burial practices in Finland from Bronze Age to the Early Middle Ages. *Från hedniskt till kristet. Förändringar i begravningsbruk och gravskick i Skandinavien c:a 800-1200*. S. 271–379 Red. Bertil Nilsson. Sällskapet Runica et Mediaevalia. Stockholm.

Hirviluoto, Anna-Liisa – Pitkänen, Kari 1992: *Halikon Historia I*. Historiatoimikunta, Halikon kunta.

Hultgård, Anders 1992: Religiös förändring, kontinuitet och ackulturation/synkretism i vikingatidens och medeltidens skandinaviska religion. *Kontinuitet i kult och tro från vikingatid till medeltid. Projektet Sveriges kristnande. Publikationer I*. Red. Bertil Nilsson. Teologiska institutionen, Uppsala universitet. Lunne Böcker. Reklam & katalogtryck ab, Uppsala 1992. s. 49–103

Immonen, Visa 2009: Golden moments: artefacts of precious metals as products of luxury consumption in Finland c. 1200–1600 1. *Archaeologia Medii Aevi Finlandiae* 16.

Jokipii, Mauno 2000: Hämeen ristiretki. *Hämeen käräjät I*. s. 232 – 279 Hämeenlinna: Hämeen Heimoliitto ry Harjavalta: Emil Cedercreutzin säätiö. Karisto Oy. Hämeenlinna

Jokipii, Mauno 2002: *Historiallinen aikakauskirja* 3/2002, s. 228 – 242

Jokipii, Mauno 2003: Ensimmäinen ristiretki Suomeen ja sen lähin jälkimaine. *Muinainen Kalanti ja sen naapurit* s. 300 – 342. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 825. Karisto Oy: Hämeenlinna

Jäkärä Tiina 2001: Vainajien käsivarsiasennoista – Turun Koroinen, Ulvilan Liikistö ja Hollolan Kirkkailanmäki. *SKAS* 1/2001 s. 12–19

Jäkärä, Tiina 2006 a: Aikakausien rajalla – Liedon Ristinpellon hautausmaa. *SKAS* 2/2006 s. 39–44

Jäkärä, Tiina 2006 b: Arkkuja maalliselle mammonalle ja viimeiselle matkalle. Havaintoja eräästä rautakautisesta arkkutypistä. *Mustaa valkoisella. Ystäväkirja arkeologian lehtori Kristiina Korkeakoski-Väisäselle.* s. 67–71 Turun Yliopisto, arkeologia. Vantaa, 2006.

Jäkärä, Tiina 2008: Ett minne från medeltiden – Likis i Ulsby socken. *Skärgård* 1/2008. s. 60–63.

Katiskoski, Kaarlo 1990: Kaarinan kirkkomäen kalmisto. *Pyhän Katariinan pihoilta: Kaarinan seurakunnan vaiheita.* s. 79–86 Kaarinan seurakunta. Sisälähetysseuran kirjapaino Raamattutalo. Pieksämäki.

Korpela Jukka 2000: Häme Bysantin ja Rooma välissä ennen Pähkinäsaaren rauhaa. *Ristin ja Olavin kansaa.* Tampereen museoiden julkaisuja 55. Toim. Marja-Liisa Linder, Marjo-Riitta Saloniemi, Christian Krötzl. Bellaprint Oy/Karisto Oy. s. 37–41

Kivikoski, Ella 1955: Suomen varhaisin kristillisyyden muinaistieteellisen aineiston valossa. *Novella Plantatio. Suomen kirkkohistoriallisen seuran juhlakirja Suomen kirkon juhluvuonna 1955.* s.21–41. Forssan kirjapaino Oy: Forssa

Kivikoski, Ella 1973: *Die Eisenzeit Finnlands. Bildwerk und Text.* Finnische Altertumsgesellschaft. Helsinki 1973. Weilin & Göös Ab.

Kurisoo, Tuuli & Jonuks, Tönno 2013: To be or not to be... a Christian: some new perspectives on understanding the Christianisation of Estonia. *Folklore: Electronic Journal of Folklore*, issue 55/2013s. 69–98. www.ceeol.com (luettu 3.4.2014)

Laakso, Ville 2004: Lappeenrannan Kauskilan Kappielinmäen kalmisto ja kirkonpaikka. *Viipurin linnaläänin synty. Viipurin läänin historia II*, s. 120–122.

Le Goff, Jacques 1974: Mentaliteterna, en tvetydlig historia. *Att skriva historia. Nya infallsvinklar och objekt*. Red. Jacques Le Goff & Pierre Nora. Stockholm.

Lehtosalo-Hilander, Pirkko 1982 a: *Luistari I The Graves*. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 82:1

Lehtosalo-Hilander, Pirkko 1982 b: *Luistari II The Artefacts*. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 82:2

Lehtosalo-Hilander, Pirkko-Liisa 1997: *Luistari in Eura from Pagan Burial-Ground to Christian Cemetery*. Rom und Byzanz im Norden Mission und Glaubenswechsel im Ostseeraum während des 8.-14 Jahrhunderts Band I. Mainz: Akademie der Wissenschaften und der Literatur

Lehtosalo-Hilander, Pirkko-Liisa 2000 a: *Luistari IV. A History of Weapons and Ornaments*. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 107

Lehtosalo-Hilander, Pirkko-Liisa 2000 b: *Euran esihistoria. Kalastajista kauppanaisiin*. Vammala: Euran kunta

Lind, John H. 2004: Varangians in Europe's Eastern and Northern Periphery. The Christianization of North- and Eastern Europe c 950-1050 – A Plea for a Comparative Study. *Ennen ja Nyt Historian tietosanomat* 4/2004 s. 1-18.
<http://www.ennenjanyt.net/4-04/lind.pdf> (luettu 1.3.2011)

Lind, John H. 2007: Denmark and Early Christianity in Finland. *Pyhä Henrik ja Suomen kristillistymisen. Suomen Museo* 2006. toim. Edgren, Talvio, Ahl 2007. s.39–54

Linder, Marja-Liisa, Saloniemi, Marjo-Riitta, Krötzl, Christian (toim.) 2000: Ristin ja Olavin kansaa. Keskiajan usko ja kirkko Hämeessä ja Satakunnassa. *Tampereen museoiden julkaisuja* 55. Bellaprint Oy/Karisto Oy.

Ljungberg, Helge 1938: Den nordiska religionen och kristendomen. Studier över det nordiska religionsskiftet under vikingatiden. *Nordiska texter och undersökningar* 11. Uppsala

- Ljungberg, Helge 1965: Björkö som missionsplats 1: Ansgards Birka. En vikingatida handelsplats. (Utställningskatalog)
- Luoto, Jukka 1989: Suomen varhaiskristillisyydestä. *Suomen Museo 1989*. Suomen Muinaismuistoyhdistys. Helsinki. 1989.
- Luoto, Jukka 1997: Suomen varhaiskristillisyydestä. *Historiallinen aikakauskirja*. 2/1997. Suomen historiallinen seura, Historian Ystävien Liitto.
- Nilsson, Bertil 1985: *Det medeltida begravningsskicket*. MS. (Teologiska Institutionen, Uppsala)
- Nilsson, Bertil 1989: *De sepulturis: gravrätten i Corpus Iuris Canonici och i medeltida nordisk lagstiftning*.
- Nilsson, Bertil 1992: Till Frågan om kyrkans hållning till icke-kristna kultfenomen. Attityder under tidig medeltid i Europa och Norden. *Kontinuitet i kult och tro från vikingatid till medeltid. Projektet Sveriges kristnande. Publikationer 1*. s. 9–47 Red. Bertil Nilsson. Teologiska institutionen, Uppsala universitet. Lunne Böcker. Reklam & katalogtryck ab, Uppsala 1992.
- Nilsson, Bertil (red.) 2010: *Från hednisk till kristet: förändringar i begravningsbruk och gravskick i Skandinavien c:a 800-1200*. Sällskapet Runica et Medievalia. Opuscula 14. Stockholm 2010.
- Nissinaho, Aino 2002: Paikallisyhteisö muutoksien edessä – Mikrotutkimus Maskusta rautakauden lopulta keskiajalle. *Ympäristöhistorian monet kasvot*. s. 89-141. Turun yliopiston Historian laitoksen julkaisuja 62. Toim. Anna Saukkonen. Turku.
- Peltonen, Matti 1992: *Matala katse – kirjoituksia mentaliteettien historiasta*. Hanki & Jää Tammer-Paino Oy Tampere.
- Pihlman, Sirkku 2004: Väestöräjähdyksen historiallisen ajan taitteessa? Voisiko aineistoja tulkita toisinkin? *ABOA*. Turun maakuntamuseo Oy Fram Ab. 2004 s. 47–98
- Pirinen, Kauko 1955: *Suomen lähetysalueen kirkollinen järjestäminen*. Novella plantatio. Suomen kirkkohistoriallisen seuran juhlakirja Suomen kirkon juhluvuonna 1955. s.42–81. Forssan kirjapaino Oy: Forssa

Pirinen, Kauko 1991 *Suomen Kirkon Historia I Keskiaika ja uskonpuhdistuksen aika*. Werner Söderström Oy: Porvoo Helsinki Juva

Pukkila, Jouko 2011: Euran viikinkiaika. Asutuksen ja elinkeinohistorian rautakautista historiaa maisemamallinoksen materiaaliksi. *Avauksia Ala-Satakunnan esihistoriaan*. Toim Kari Uotila. s.111–131.

Purhonen, Paula 1997: East and West in Early Finnish Christianity. *Rom und Byzanz im Norden. Mission und Glaubenwechsel im Ostseeraum während des 8. – 14. Jahrhunderts. Band I*. s. 373 – 388 Mainz: Akademie der Wissenschaften und der Literatur.

Purhonen, Paula 1998: Kristinuskon saapumisesta Suomeen. *Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 106*. Helsinki 1998.

Purhonen, Paula (toim.) 2001: *Maiseman muisti*. Museovirasto. Helsinki 2001.

Pälsi, Sakari 1938: Om gravar med obrända lik. *Finskt Museum 1938*

Rappaport Roy A. 1999: Ritual and religion in the making of humanity. *Cambridge Studies in Social and Cultural Anthropology 110*. Cambridge University Press 1999.

Rantala, Risto & Turtia, Kaarina (toim.) 1998: *Suuri suomalainen tietosanakirja a–lip*. Suuri suomalainen kirjakerho Oy, Keuruu 1988.

Redfield, Robert 1956: *Peasant Society and Culture: An anthropological Approach to Civilization*. Chicago.

Ruohonen, Juha 2013: Kirkollisen kulttuurin alkulähteillä. Kaarinan Ravattulan varhaiskeskiaikainen kirkko ja kirkkomaa. *Historiallinen Aikakauskirja 4/2013*. S. 433–440

Rydving, Håkan 1993: The End of Drum-Time. Religious Change among the Lule Saami, 1670s-1740s. *Acta Universitatis Upsaliensis. Historia Religionum 12*. Stockholm.

Salminen, Tapio 2000: Kirkollinen organisaatio ja maallinen valta keskiajan Hämeessä ja Satakunnassa. S. 44. *Ristin ja Olavin kansaa*. Tampereen museoiden julkaisuja 55. s. 43–49.

Salo, Unto 1987: Suomen kristillistymisen varhaisvaihteita. *Studia Historica in Honorem Vilho Niitemaa*. s. 357–375 Turun historiallinen arkisto 42. Turun historiallinen yhdistys: Tammisaari 1987

Salo, Unto 1995: Kristinusko ennen kristinuskoa Suomessa. *Historiallinen Aikakauskirja* 1/1995 s. 12-19

Salo, Unto 1998: Kristinusko ennen kristinuskoa Suomessa (II) Keskustelua Suomen Kristillistymisestä. Helsinki: *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja* 1998 s. 96-118.

Sanmark, Alexandra 2004: *Power and Conversion – A Comparative Study of Christianization in Scandinavia*. Department of Archaeology and Ancient History. Uppsala University 2004.

Simonsson, H. 1969: *Studier rörande vikingatida vapen- och ryttargravar med utgångspunkt från det västmanländska materialet*. Lic. Avh. (Inst. F. arkeologi. Uppsala).

Suvanto, Seppo 1973: *Satakunnan historia 3. Keskiaika*. Satakunnan Maakuntaliitto, Pori.

Sjölund, Anna-Kaisa 2000: Ulvilan Liikistön varhaisvaiheista. *Sarka* 2000 s. 87-98

Rantala, Risto & Turtia Kaarina (toim.) 1988: *Suuri suomalainen Tietosanakirja a-lip* Suuri suomalainen kirjakerho Oy, Kustannusosakeyhtiö Otavan painolaitokset, Keuruu 1988.

Taavitsainen Jussi-Pekka 2000: Häme ja Satakunta pakanuuden ajan lopulla. *Ristin ja Olavin kansaa*. Tampereen museoiden julkaisuja 55. Toim. Marja-Liisa Linder, Marjo-Riitta Saloniemi, Christian Krötzl. Bellaprint Oy/Karisto Oy. s.19–29.

Theliander, Claes 2005: *Västergötlands kristnande: religionsskifte och gravskickets förändring 700-1200*. GOTARC Series B, Gothenburg Archaeological Theses No 41. Göteborgs Universitet, Institutionen för arkeologi. Preses Nams, Riga 2005.

Turner, Victor 1969: *The Ritual Process. Structure and Anti-Structure*. Routledge & Kegan Paul, London

Tvauri, Andres 2012: *Estonian Archaeology 4. The migration period, pre-viking age, and Viking age in Estonia*. Tartu University press. 2012

Vaara, Rauno 2011: Maatutkauksen mahdollisuudet. *Avauksia Ala-Satakunnan esihistoriaan*. Toim. Kari Uotila. Eura Print Oy Eura. 2011 s. 31–46

Wessman, Anna 2010: Death, Destruction and Commemoration. Tracing ritual activities in Finnish Late Iron Age cemeteries (AD 550-1150). *ISKOS 18*. The Finnish Antiquarian Society. Tammisaaren Kirjapaino Oy, Tammisaari.

Valk, Heiki 2001: *Rural Cemeteries of Southern Estonia 1225-1800 AD*. Tartu: Gotland University College, Centre for Baltic Studies, University of Tartu, Archaeology Centre

Valk, Heiki 2003: Christianisation in Estonia: A process of Dual-Faith and Syncretism. *The Cross Goes North. Processes of Conversion in Northern Europe AD 300–1300*. Edited by Martin Carver. s. 571–579. The Boydell Press, Woodbridge 2005.

Valk, Heiki 2004: Christian and non-Christian Holy Sites in Medieval Estonia: a Reflection of Ecclesiastical Attitudes towards Popular Religion. The European Frontier. Clashes and Compromises in the Middle Ages. Edited by Jörn Staecker. *Lund Studies in Medieval Archaeology 33*. s. 299–310. Lund University, Department of Archaeology and Ancient History, Gotland University College, Centre for Baltic Studies, Visby. Lund 2004.

Sähköpostiviestit

Uotila, Kari 9.4.2014. Alustava tiedonanto. Sähköpostiviesti Anna-Maria Saloselle

www-lähteet

Museovirasto, tiedotearkisto

21.1.2014 Janakkalan muinaishaudan miekkamies on kuollut keskiajalla

<http://www.nba.fi/fi/ajankohtaista/tiedotearkisto?Article=5867> (luettu 24.2.2014)